

سند راهبرد ملی ارتقاء زنجیره ارزش بازیافت و

توسعه اقتصاد چرخشی

بر محور مشارکت عمومی-خصوصی و هم حکمرانی

سید توحید صدرنژاد

سید امین صدرنژاد

نگارش دوم، زمستان ۱۴۰۳

کمیسیون توسعه پایدار محیط زیست و آب
اتاق بازرگانی صنایع معادن و کشاورزی ایران

مرکز پژوهش های اتاق ایران

شناسنامه گزارش	
عنوان گزارش:	
توسعه اقتصاد چرخشی برمحور مشارکت عمومی - خصوصی و هم حکمرانی	
مدیریت دیپلماسی اقتصادی و آینده پژوهی، مدیریت پژوهش‌های اقتصادی تهیه و تدوین: سید توحید صدرنژاد، سید امین صدرنژاد	
تاریخ انتشار: اسفند ۱۴۰۳	
واژگان کلیدی: اقتصاد چرخشی، زنجیره بازیافت، مدیریت پسماند، حکمرانی	
نشانی: تهران، خیابان طالقانی، نبش خیابان شهید موسوی (فرصت)، پلاک ۱۷۵ آدرس مرکز پژوهش‌ها در شبکه‌های اجتماعی:	
Instagram: @rc.iccima.ir Telegram: @rc_iccima Twitter: @rc_iccima	

سند راهبردی ارتقای زنجیره ارزش بازیافت و

توسعه اقتصاد چرخشی

بر محور مشارکت عمومی-خصوصی و حکمرانی

سید توحید صدرنژاد

سید امین صدرنژاد

نگارش دوم

زمستان ۱۴۰۳

قدردانی

نخست بر آنیم که از هم‌فکری و همکاری یکایک یاران و همراهانمان در دبیرخانه‌ی اتحادیه صنایع بازیافت ایران، کمیسیون توسعه‌ی پایدار اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران و شرکت‌های مهتا و کربن موتور سپاس و قدردانی به عمل آورده که بدون همکاری ایشان انجام این پژوهش چنین ممکن نمی‌نمود.

بر همین اساس از دوستان گرانقدرمان سرکار خانم‌ها نرگس نبی‌زاده، مارال حسینی‌نژاد، طیبه صالحی، سمیرا آذرنوش، مریم میرزایی و زینب حاجی‌میری و جناب آقایان ابوعلی گلزاری، حمید بهشتی منفرد، حسین قادی، فرشید شکرخدایی، حسن فروزان‌فرد، سعید تاجیک، دانیال شمسیان، رضا پدیدار، علیرضا امانی و محمدحسن کریمیان که با راهنمایی‌ها و دیدگاه‌های ارزشمند خود ما را در بهبود فرآیند راهبری پروژه یاری کردند سپاسی بی‌کران به‌عمل آورده و قدردانی می‌نماییم.

سید توحید صدرنژاد

سید امین صدرنژاد

اسفند ۱۴۰۳

خلاصه مدیریتی

مطابق بند ت ماده ۴۸ قانون برنامه هفتم، وزارت صمت مکلف به تدوین سند راهبرد ملی ارتقای زنجیره ارزش بازیافت شده و ضرورت نقش آفرینی فعالانه اتاق ایران در تدوین چنین سندی به تأیید هیأت‌رئیسه اتاق رسیده‌است. مأموریت این پژوهش آن است که با بررسی تجربیات موفق جهانی، نقشه راهی به منظور حرکت از شرایط موجود به شرایط مطلوب را، آنچنان که متضمن توسعه اقتصادی، ارتقای بهره‌وری، بهبود عملکرد محیط‌زیستی، بهره‌گیری از ظرفیت‌های انقلاب صنعتی چهارم، افزایش کیفیت حکمرانی و تغییر نقش دولت از تصدی‌گر به تنظیم‌گر در اقتصاد باشد ارائه دهد.

بر اساس آنچه در این پژوهش مورد مطالعه قرار گرفته‌است، اقتصاد چرخشی محصول نظام‌های اقتصادی آزاد و خودتنظیم‌گر است که در آنها، رقابت بنگاه‌ها با یکدیگر در افزایش بهره‌وری (کارآمدی و اثربخشی) تبدیل به سرچشمه‌ی خلاقیت‌های ایشان در توسعه اقتصاد چرخشی می‌گردد. گذار از یک اقتصاد خطی به اقتصاد چرخشی مستلزم برنامه اقدامی چهار مرحله‌ای در سرفصل‌های زیر است:

- تأمین مواد اولیه چرخشی (از زنجیره ارزش ثانویه) و بازطراحی فرآیند تولید و محصول تولیدی بر اساس رویکرد چرخشی،
- بازنگری خدمات اصلی و جانبی زنجیره در طراحی جدید مدل کسب‌وکار،
- تمهید پیش‌نیازها و تنظیم مقررات و مناسبات متضمن حقوق فعالان محیط کسب‌وکارهای چرخشی،
- رقابت‌پذیری محصول و خدمت چرخشی همگام با شبکه بازار جهانی.

شیوه‌ی هماهنگی بروکراتیک و حکمرانی اقتصادی شبه‌کمونستی در ۶ دهه سیطره‌ی دولت بر بازار بر پایه‌ی درآمد‌های حاصل از فروش نفت، سبب شکل‌گیری زمینه‌های بسیار مستعد برای تعارض منافع و بروز فساد در این محیط کسب‌وکار شده و عملاً نظام‌های اقتصادی ذی‌نفعانه را در حوزه‌های مختلف مرتبط با اقتصاد چرخشی شکل داده‌است. به همین دلیل هم راهکارهای توسعه اقتصاد چرخشی در ایران از جنس راهکارهای محیط‌زیستی نخواهد بود، بلکه دقیقاً این راهکارها از مسیر ارتقای کیفیت حکمرانی اقتصادی، افزایش درجه‌ی آزادی بازار، تغییر جایگاه دولت از تصدی‌گر به تنظیم‌گر و بهبود محیط کسب‌وکار می‌گذرند.

بر خلاف ادراک غالب در ایران، که اقتصاد چرخشی برابر کسب‌وکارهای مرتبط با زنجیره‌ی بازیافت و مدیریت پسماند در نظر گرفته می‌شود، این دو رشته‌ی کسب‌وکار تنها ۲ مکانیزم از ۹ مکانیزم خلق ارزش در اقتصاد چرخشی بوده که اتفاقاً دارای بهره‌وری پایین‌تری نسبت به سایر مکانیزم‌ها هستند. توسعه‌ی اقتصاد چرخشی در ایران، صرفاً در زنجیره‌ی بازیافت و در اقلام کالایی رایج در بازار کنونی کشور، ظرفیت افزایش تولید ناخالص داخلی کشور به میزان ۱۰ میلیارد دلار، ایجاد بیش از ۱ میلیون فرصت شغلی رسمی و کاهش ۲۲ میلیون تن کربن‌دی‌اکسید (بین ۵۰ تا ۶۰ درصد از کل تعهد غیرمشروط ایران به پیمان پاریس) را دارد. علاوه بر این نیز، ایران با توجه به موقعیت جغرافیایی خود توان تبدیل شدن به هاب اقتصاد چرخشی خاورمیانه را داراست. همچنین نوسازی ناوگان حمل‌ونقل (صنعت اسقاط و بازیافت خودروهای فرسوده) قابلیت صرفه‌جویی در مصرف سوخت به میزان ۵۰ میلیارد دلار در سال، توسعه صنعت حمل‌ونقل و ترانزیت با ظرفیت ۳ میلیارد دلار در سال و کاهش ۱۲۰ میلیون تن انتشار کربن‌دی‌اکسید (۳ الی ۴ برابر تعهد غیرمشروط ایران به پیمان پاریس و ایجاد امکان فروش گواهی کربن تا ۵ میلیارد دلار) را دارد.

برای توسعه اقتصاد چرخشی، ضرورت دارد که حاکمیت سه‌جانبه‌گرایی را سرلوحه کار قرار داده و نقش بخش خصوصی و جامعه مدنی را در حکمرانی به رسمیت بشناسد، با اضافه کردن نمایندگان اتاق‌ها و نهادهای مردمی، شوراها، کمیسیون‌ها و کارگروه‌های دولتی را که تنها نام ملی دارند، واقعاً ملی نمایند و با استفاده از ظرفیت مقررات فنی (موضوع قانون تقویت و توسعه نظام استاندارد) به حکمرانی سلیقه‌ای، تشخیص‌محور و فسادزا خاتمه دهند. در محیط کسب‌وکار ایران و با مختصات خاص آن، بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و نقش آفرینی بخش خصوصی در مسیر توسعه اقتصاد چرخشی، بر پایه مشارکت‌های «عمومی-خصوصی» و فرآیند «هم‌حکمرانی» تبلور می‌یابد. بنابراین، فعالیت در سه محور بازار (تأمین پایدار نهادهای صنعت)، جامعه مدنی (توسعه فرهنگ تفکیک در مبدا و کاهش پسماند با مشارکت و انتفاع مستقیم شهروندان از زنجیره) و کمک‌تنظیم‌گری به عنوان عنصر تقویت‌کننده‌ی متقابل (تمهید زیرساخت‌های لازم برای فعالیت نهاد تنظیم‌گر

مستقل) می‌تواند بدون درگیر نمودن بیشتر دولت و ساختارهای بروکراتیک، تسهیل‌گر بهبود محیط کسب‌وکار و شتاب‌دهنده توسعه اقتصاد چرخشی کشور باشد.

بر این بنیان، سند پیشنهادی راهبرد ملی ارتقای زنجیره ارزش بازیافت و توسعه اقتصاد چرخشی در این پژوهش با این باورها طراحی شده که:

- ۱) زنجیره ارزش چرخشی در تکمیل زنجیره ارزش خطی شکل گرفته و تحت تنظیم‌گری فنی وزارت صنعت، معدن و تجارت توسعه یابد،
- ۲) زنجیره مدیریت پسماند با تمرکز بر خدمات بهینه، تحت تنظیم‌گری فنی مدیریت اجرایی هریک از انواع پسماند ارتقا یابد،
- ۳) حکمرانی اقتصادی دولت از طریق دریافت مالیات از زنجیره‌های ارزش خطی و چرخشی و دریافت بهای خدمت و عوارض پسماند از شهروندان از ناترازی خارج‌شده و سازمان برنامه و بودجه منابع کمکی را به شکل هدفمند در توسعه فناوری‌های نو و احداث تاسیسات از طریق مشارکت عمومی-خصوصی تخصیص دهد،
- ۴) با کمک اتاق‌ها و تشکل‌های اقتصادی، مشارکت عمومی-خصوصی در قالب کنسرسیوم‌ها شکل گرفته و شتابدهی به توسعه پلتفرم‌ها و بکارگیری فناوری‌های نو از جمله فناوری اطلاعات موجب آن گردد که بهره‌وری زنجیره به شکل چشمگیر افزایش یافته و مدل‌های اقتصادی بهینه جایگزین مدل‌های ناکارآمد گردند،
- ۵) مناسبات بازار پسماند و مواد کالای قابل بازیابی ذیل نهاد تنظیم‌گر مستقل ساماندهی شده و تضمین رقابت در بازار بر رویه‌های ضدرقابتی مسلط و انحصار موجود در بازار مهر خاتمه زند،
- ۶) تصمیم‌گیری از اضلاع به مرکزیت هرم حکمرانی منتقل گردیده، کارگروه مدیریت پسماندها به معنای واقع «ملی» شده و در تصمیمات کارگروه، هم‌حکمرانی توانمند نمایندگان دستگاه‌های دولتی با نمایندگان تشکل‌های اقتصادی، علمی، فرهنگی و سازمان‌های مردم‌نهاد تجلی یابد.

واژه‌های کلیدی

اقتصاد چرخشی، زنجیره بازیافت، مدیریت پسماند، حکمرانی

فهرست

قدردانی.....	ج
خلاصه مدیریتی.....	د
واژه‌های کلیدی.....	ه
فهرست.....	و
فصل ۱: بنیان پژوهش.....	۱

۱.۱ پیشگفتار پژوهش.....	۱
۲.۱ چرایی پژوهش.....	۲
۳.۱ ماهیت پژوهش.....	۲
۴.۱ روش‌شناسی و ادبیات پژوهش.....	۳
۵.۱ پرسش‌های راهبردی پژوهش.....	۴
۶.۱ اهداف پژوهش.....	۴
۷.۱ ساختار پژوهش.....	۴

فصل ۲: ارزش‌آفرینی در اقتصاد چرخشی و بهینه‌کاوی تجربیات موفق جهانی.....۵

۱.۲ غیرمادی‌سازی.....	۷
۱.۱.۲ مجازی‌سازی.....	۷
۲.۱.۲ تشویق کفایت.....	۸
۳.۱.۲ سیستم محصول-خدمت استفاده‌محور.....	۸
۲.۲ کارایی مصرف.....	۹
۱.۲.۲ سیستم محصول-خدمت عملکردمحور.....	۹
۲.۲.۲ مصرف اشتراکی.....	۹
۳.۲ تامین چرخشی.....	۹
۴.۲ تولید بهینه.....	۱۰
۱.۴.۲ مدیریت بهینه‌داری.....	۱۰
۲.۴.۲ همزیستی صنعتی.....	۱۰
۳.۴.۲ تولید بر اساس تقاضا.....	۱۰
۴.۴.۲ بهینگی با بکارگیری فناوری.....	۱۲
۵.۲ لجستیک بهینه و معکوس.....	۱۲
۶.۲ محصولات با عمر مصرف طولانی.....	۱۵
۱.۶.۲ عمر طولانی.....	۱۵
۲.۶.۲ سیستم محصول-خدمت محصول‌محور.....	۱۵
۳.۶.۲ مدل ترکیبی.....	۱۶
۷.۲ توسعه عمر محصولات و قطعات.....	۱۶
۱.۷.۲ ارتقای محصول.....	۱۶

۱۷.....	۲.۷.۲) استفاده مجدد.....
۱۷.....	۳.۷.۲) نوسازی و بازسازی.....
۱۷.....	۸.۲) توسعه عمر مواد.....
۱۷.....	۱.۸.۲) بازیافت با چرخه بسته.....
۱۸.....	۲.۸.۲) بازیافت با چرخه باز/زنجیره‌ای.....
۱۸.....	۹.۲) توسعه عمر منابع.....
۱۹.....	۱۰.۲) فصل ۲ در یک نگاه.....

فصل ۳: حکمرانی، اقتصاد چرخشی و لجستیک معکوس در ایران: از شرایط موجود تا شرایط مطلوب ۲۰

۲۰.....	۱.۳) اقتصاد چرخشی در بستر انقلاب صنعتی چهارم.....
۲۱.....	۲.۳) توسعه‌ی لجستیک معکوس، نمودی از اقتصاد چرخشی در بستر انقلاب صنعتی چهارم.....
۲۴.....	۳.۳) حکمرانی، اقتصاد و محیط‌زیست.....
۲۸.....	۴.۳) جنس راهکارهای توسعه اقتصاد چرخشی در ایران.....
۲۹.....	۵.۳) سیر تاریخی شکل‌گیری اقتصاد ذی‌نفعانه، مافیایی و فسادآلود در مدیریت پسماندها در ایران.....
۳۴.....	۶.۳) گرداب تعارض منافع و علائم بالینی بیماری نظام حکمرانی مدیریت پسماندها در ایران.....
۳۷.....	۷.۳) برآورد اندازه حلقه‌های زنجیره بازیافت در اقتصاد ایران.....
۳۷.....	۱.۷.۳) آمارهای غیرقابل اتکا، بی‌کیفیت و نیاز به محاسبات متقاطع.....
۴۱.....	۲.۷.۳) برآورد اقتصادی حلقه اول زنجیره: کسب‌وکار لجستیک معکوس (خدمات تفکیک در مبدأ، خرید و جمع‌آوری).....
۴۱.....	۳.۷.۳) برآورد اقتصادی حلقه یک‌ونیم زنجیره: کسب‌وکار اسقاط و بازیافت خودروهای فرسوده.....
۴۶.....	۴.۷.۳) برآورد اقتصادی حلقه دوم زنجیره: کسب‌وکارهای صنعتی (واحد‌های پردازش و صنایع بازیافت).....
۴۷.....	۵.۷.۳) برآورد اقتصادی حلقه سوم زنجیره: تصفیه و دفع پسماندها.....
۴۹.....	۸.۳) آثار بالقوه بهبود محیط کسب‌وکارهای زنجیره بازیافت بر اقتصاد ملی.....
۴۹.....	۱.۸.۳) کاهش هزینه‌ها و افزایش درآمد شهرداری‌ها.....
۵۰.....	۲.۸.۳) افزایش درآمدهای مالیاتی دولت.....
۵۰.....	۳.۸.۳) آثار بالقوه بهبود محیط کسب‌وکارهای زنجیره بازیافت بر محیط‌زیست.....
۵۱.....	۹.۳) سیاست‌های کلی نظام، زنجیره بازیافت و پنج شاخص اصلی محیط کسب‌وکار.....
۵۲.....	۱.۹.۳) شاخص آغاز به کار و صدور مجوزها.....
۵۲.....	۱.۹.۳) شاخص حقوق مالکیت.....
۵۲.....	۳.۹.۳) حقوق رقابت.....
۵۲.....	۴.۹.۳) مالیات و عوارض.....
۵۲.....	۵.۹.۳) تامین مالی و توسعه سرمایه‌گذاری.....
۵۲.....	۱۰.۳) گوشه‌ای از کارشکنی‌ها و بهانه‌های دستگاه‌های اجرایی در برابر اصلاح وضع موجود.....
۵۶.....	۱۱.۳) فصل ۳ در یک نگاه.....

فصل ۴: گذار از شرایط موجود به شرایط مطلوب، بایدها و نبایدها..... ۵۷

۵۸	۱.۴) بایدها و نبایدها در رأس نظام حکمرانی
۶۱	۲.۴) بایدها و نبایدها در بدنه‌ی نظام حکمرانی
۶۲	۱.۲.۴) مواد قابل بازیابی (دارای ارزش مثبت اقتصادی)
۶۲	۱.۲.۴) جمع‌آوری و تفکیک:
۶۲	۲.۲.۴) پردازش و بازیافت
۶۳	۲.۲.۴) پسماندها (دارای ارزش منفی اقتصادی)
۶۳	۱.۲.۲.۴) اصلاح ساختار تصمیم:
۶۴	۲.۲.۲.۴) اصلاح فرآیند اجرا:
۶۵	۳.۴) نقش بخش خصوصی
۶۶	۴.۴) گام‌های برداشته‌شده تاکنون
۶۶	۱.۴.۴) ایجاد بازار فراگیر، متشکل و شفاف: پروژه سامانه بازار بازیافت کنسرسیوم مهتا (مهندسی هوشمند توسعه ایده)
	۲.۴.۴) جامعه و توسعه مشارکت شهروندان: پروژه لجستیک معکوس نسل ۲ و ۳ شرکت مرتبه (مدیریت رویکردهای توسعه بهینه و هوشمند)
۷۰	۳.۴.۴) کمک تنظیم‌گری (عنصر تقویت‌کننده‌ی متقابل): تمهید زیرساخت‌های لازم برای فعالیت نهاد تنظیم‌گر مستقل
۷۱	۱.۳.۴.۴) فقدان بانک اطلاعات هوشمند، شفاف، کارآمد و جامع
۷۱	۲.۳.۴.۴) فقدان نظام رتبه‌بندی و تاییدصلاحیت پیمانکاران مدیریت‌پسماند
۷۲	۳.۳.۴.۴) عدم توفیق در تفکیک از مبدأ
۷۳	۴.۴.۴) ارزش‌آفرینی رگولاتور در بازارها
۷۴	۵.۴) فصل ۴ در یک نگاه

فصل ۵: گام‌های بعدی، شتابدهی کسب‌وکارها و سند توسعه اقتصاد چرخشی ۷۵

۷۶	۱.۵) نقشه‌ی راه
۸۰	۲.۵) بسته‌ی سیاستی و جداول توجیهی
۸۱	۱.۲.۵) ماده ۱- افزایش فراگیری و ارتقای ساختار کارگروه ملی مدیریت پسماند
۸۳	۲.۲.۵) ماده ۲- پایان حکمرانی سلیقه‌ای، تشخیص محور و فسادزا
۸۵	۳.۲.۵) ماده ۳- اکتشاف و بهره‌برداری از منابع بکر و ارزشمند اقتصادی و اجتماعی اقتصاد چرخشی در توسعه کشور
	۴.۲.۵) ماده ۴- احداث تاسیسات منطقه‌ای تبدیل پسماند به مواد و انرژی و همچنین دفن‌گاه‌های تجدیدپذیر مجهز به هاضم و تصفیه شیرابه بدون وابستگی به منابع نقدی
۸۷	
۸۹	۵.۲.۵) ماده ۵- نوسازی ناوگان حمل و نقل و از رده خارج شدن خودروهای فرسوده

مراجع ۹۱

پیوست ۱ - دستورالعمل‌های مجوزها و ساماندهی زنجیره بازیافت ۹۶

پیوست ۲- آیین‌نامه «از رده خارج کردن خودروهای فرسوده» پیشنهادی شورای گفتگوی دولت و بخش خصوصی

..... ۱۰۴

فصل ۱: بنیان پژوهش

۱.۱) پیشگفتار پژوهش

مطابق بند ت ماده ۴۸ قانون برنامه پنج ساله هفتم پیشرفت (مصوب ۱۴۰۳)، «ت- وزارت صنعت، معدن و تجارت با همکاری دستگاه‌های ذی‌ربط مکلف است نسبت به تهیه سند راهبرد ملی پیشرفت صنعتی و ارتقای زنجیره‌های ارزش کشور بر مبنای معیارهای آمایش سرزمین و توسعه متوازن، نفی خام‌فروشی و تکمیل زنجیره‌ها، تحرک بخشی به صادرات و انتشار فناوری‌های نوین با تکیه بر مزیت‌ها و اولویت‌های کشور از جمله صنایع برق و ریز (میکرو) الکترونیک، خودرو سازی با اولویت خودروهای برقی و برقی-بنزینی (هیبریدی)، ماشین‌سازی و ساخت تجهیزات، صنایع پایین‌دستی نفت و گاز و پتروشیمی، معدن با اولویت مس و عناصر نادر خاکی، خدمات فنی مهندسی، نساجی و پوشاک و **باز یافت**، همراه با اخذ نظرات اتاق‌های بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران، تعاون ایران و اصناف ایران، در چهارچوب الزامات و طی تشریفات قانونی اقدام نموده و ظرف سه ماه از لازم‌الاجرا شدن این قانون، آن را به تصویب هیأت وزیران برساند. این سند در طول اجرای برنامه، مبنای کلیه تصمیم‌گیری‌ها، مصوبات، آیین‌نامه‌ها و بخشنامه‌های دولتی بوده و وضع هر نوع مقررات مغایر با آن ممنوع است. همچنین کلیه حمایت‌های مالیاتی، تعرفه‌ای، تسهیلات بانکی و واگذاری زمین در این سند در چهارچوب قوانین مقرر می‌شود. حکم این بند شامل اصلاحات سند یادشده توسط مرجع وضع آن است مگر اصلاح آن سند در چهارچوب قوانین و حداکثر سالی یک‌بار در هیأت وزیران» [۱]

بر این مبنای، معاون برنامه‌ریزی، نوآوری و هوشمندسازی وزارت صنعت، معدن و تجارت در نامه شماره ۳۹۶۴۹۲۹ مورخ ۱۴۰۳/۸/۲۱ به اتاق ایران و مدیرکل دفتر محیط کار و محیط زیست آن وزارت در نامه شماره ۴۰۷۷۸۷۴ مورخ ۱۴۰۳/۹/۶ به اتحادیه صنایع باز یافت، از بخش خصوصی در تدوین این سند دعوت به عمل آورده و بایسته‌های این فرآیند از جمله موارد زیر را خاطر نشان نموده‌اند:

- تبیین وضع موجود شامل: تعداد بنگاه‌های فعال به تفکیک کوچک و متوسط و بزرگ (بالای صد نفر)، میزان تولید، طرح‌های سرمایه‌گذاری، اشتغال، صادرات و واردات و...
 - احصای حمایت‌های موجود به تفکیک محورهای سیاستی
 - برشمردن مهم‌ترین مشکلات و موانع توسعه رشته فعالیت
 - اصلاحات یا سیاست‌های حمایتی برای رفع موانع برشمرده شده
 - توصیف الگوی توسعه مطلوب و ممکن آن رشته فعالیت با تأکید بر الگوی حاکمیت شرکتی مطلوب، تنوع یا تمرکز در تولید، محصولات، صادرات (از چه زمانی، چگونه و ملزومات آن) و ملاحظات مرتبط با آمایش سرزمین
- همچنین مطابق نامه‌های شماره ۱۰۷۴۴۰ و ۱۱۲۵۵۹ وزارت کشور، موضوع مطالعه راهکارهای توسعه زنجیره ارزش صنعت باز یافت کشور که خود ذیل توسعه اقتصاد چرخشی قرار می‌گیرد، توسط معاونت هماهنگی امور اقتصادی و توسعه منطقه‌ای آن وزارت در جلسه ۱۴۰۳/۷/۲ مورد بررسی قرار گرفت و به عنوان هدفی راهبردی تبیین شد.

علاوه بر موارد فوق، نیاز به تدوین سند راهبردی اقتصاد چرخشی توسط اتاق ایران مورد توجه و تأکید هیأت‌رییسه اتاق قرار گرفته و ضرورت تدوین این سند بر مبنای رقابت‌پذیری، بهره‌وری و فاصله گرفتن از اقتصاد دولتی تبیین شده‌است؛ آنچنان که به تأکید آقای دکتر باقری، نایب‌رییس محترم اتاق ایران در نشست روز ۷ شهریورماه ۱۴۰۳ کمیسیون استاندارد، محیط‌زیست، توسعه پایدار و آب «باید سند سیاستی در حوزه اقتصاد چرخشی توسط اتاق ایران تهیه شود و در این مسیر از تمام ظرفیت‌های اتاق ایران بهره گرفته شود؛ در این سند جای منابع، مصارف، رقابت‌پذیری و بهره‌وری مورد توجه قرار گیرد. وضعیت موجود و مطلوب توصیف و تبیین شود» [۲]

۲.۱) چرایی پژوهش

موضوع توسعه اقتصاد چرخشی، که اکنون به طور همزمان مورد توجه حاکمیت و بخش خصوصی قرار گرفته، ریشه در یک تغییر پارادایم جهانی از اقتصاد خطی به اقتصاد چرخشی دارد که با شکل‌گیری ایده زنجیره‌های تامین حلقه‌بسته در انقلاب صنعتی سوم آغاز شده و با ظهور انقلاب صنعتی چهارم، اهمیت و ضرورت یافته‌است.

افزایش آگاهی جهانی نسبت به تغییرات اقلیمی در دهه‌ی انتهایی قرن بیستم، سبب گسترش مفهومی به نام بوم‌شناسی صنعتی شد و در دهه‌ی دوم قرن بیستم، مفهوم اقتصاد چرخشی توسط متخصصان بوم‌شناسی صنعتی به عنوان مفهومی پیشرو در جهان مطرح گردید و بسیاری از یافته‌ها و رویکردهای بوم‌شناسی صنعتی مانند چرخه‌ی طول عمر، سیستم‌های تأمین حلقه‌ی بسته، طراحی‌های دوست‌دار محیط‌زیست و همزیستی صنعتی را در بر گرفت. در اقتصاد چرخشی، هر بنگاه اقتصادی به گونه‌ای جانمایی شده و در فضای کسب‌وکاری فعالیت می‌کند که بسته به جایگاه خاص خود در زیست‌بوم صنعتی، پسماند آن، ورودی بنگاه دیگری در همان زیست‌بوم است. هدف نهایی و حد آرمانی اقتصاد چرخشی وضعیتی است که یک بنگاه در زیست‌بوم صنعتی، به مانند یک موجود زنده در زیست‌بوم طبیعی کاملاً از منابع تجدیدپذیر به عنوان ورودی به خود بهره برده و هیچ آلاینده‌ای از آن باقی نماند.

پس از شکل‌گیری این نگرش، تغییر گفتمان جهانی در انقلاب صنعتی سوم، سبب شد حرکت در مسیر اقتصاد خطی بر پایه‌ی منطق «استخراج، تولید، مصرف، دور انداختن» جای خود را به حرکت در مسیر اقتصاد چرخشی بر پایه‌ی منطق R^{10} پایداری و در جهت نیل به آرمان ۱۲ توسعه پایدار یعنی تولید و مصرف مسؤولانه دهد. اقتصاد چرخشی با کاستن از میزان و نوع ورودی منابع به سیستم (بهره‌وری در مصرف مواد و انرژی) و کاهش دادن خروجی آلاینده‌ها از سیستم (پیشگیری و کنترل حجم پسماندها و آلاینده‌ها)، ردپای محیط‌زیستی سیستم را کاهش می‌دهد، بدون آنکه مخاطره‌ای را متوجه رشد اقتصادی سیستم نماید. از این منظر، اقتصاد چرخشی در برابر مفاهیم واپس‌گرایانه‌ای چون «محیط زیست = محیط ایست!» و یا «توسعه = دشمن محیط‌زیست»، که از قضا در کشور ما نیز رایج هستند، قرار دارد. امروزه با افزایش رقابت میان بنگاه‌های اقتصادی، مبتنی بر نظام بازار، جلب رضایت مشتری با افزایش کیفیت و کاهش قیمت محصول به یک ضرورت بدل گردیده است که این امر نیز اهمیت بهبود فرآیندها و ارتقای بهره‌وری را به طور روزافزون افزایش می‌دهد.

۳.۱) ماهیت پژوهش

این پژوهش، پژوهشی کاربردی-توسعه‌ای است و در اجرای بند ت ماده ۴۸ قانون برنامه هفتم بر آن است که:

- (۱) تجربیات جهانی و الگوهای موفق شرکتی در اقتصاد چرخشی را معرفی و بررسی نماید.
- (۲) شرایط موجود کشور در اقتصاد چرخشی را تصویر نموده و چالش‌های اساسی سد راه توسعه را بازنمایاند.
- (۳) نقشه راه حرکت به مسیر مطلوب را با باور به افزایش درجه‌ی آزادی اقتصاد، مشارکت عمومی-خصوص و هم‌حکمرانی، ارتقای رقابت‌پذیری در بستر انقلاب صنعتی چهارم، تحقق سیاست‌های پیشران حمایتی و بهره‌گیری از فرصت‌های طلایی کشور ترسیم نماید.
- (۴) سند پیشنهادی راهبرد توسعه اقتصادی چرخشی با عاملیت اتاق ایران و نقش‌آفرینی بخش خصوصی را در قالب بسته سیاستی تدوین و به دولت ارائه نماید.

۴.۱) روش‌شناسی و ادبیات پژوهش

در این پژوهش از روش‌های مرور مبانی^۱، بهینه‌کاوی^۲، بیان تجربه‌ی زیسته^۳ و ارزیابی اقتصادی-محیط‌زیستی^۴ بهره گرفته می‌شود و پژوهش در ۴ فاز اجرا می‌گردد:

۱. فاز ۱: چپستی اقتصاد چرخشی و بهینه‌کاوی تجربیات موفق جهانی
 - ۱.۱. تاریخچه‌ی شکل‌گیری دانش بوم‌شناسی صنعتی در دهه‌ی انتهای قرن بیستم و گسترش مفهوم آن به اقتصاد چرخشی در دهه‌ی دوم قرن بیست و یک
 - ۱.۲. بهینه‌کاوی تجربیات موفق شرکت‌های پیشرو در جهان در اقتصاد چرخشی روی ۹ رویکرد اصلی
۲. فاز ۲: لجستیک معکوس، انقلاب صنعتی چهارم و حکمرانی اقتصاد چرخشی در ایران
 - ۲.۱. بیان چپستی امر حکمرانی، مبانی حکمرانی اقتصادی و حکمرانی محیط‌زیست و نسبت این‌ها با یکدیگر
 - ۲.۲. مبانی انقلاب‌های صنعتی و نقش انقلاب صنعتی چهارم در در اقتصاد چرخشی
 - ۲.۳. بیان شرایط موجود کشور در مدیریت پسماندها، زنجیره بازیافت و لجستیک معکوس بر اساس دانش موجود و تجربیات زیسته در اتحادیه صنایع بازیافت ذیل پنج شاخص اصلی محیط کسب و کار
 - ۲.۴. توصیف ظرفیت‌های اقتصادی و محیط‌زیستی توسعه کسب و کارهای اقتصاد چرخشی در سطح کلان کشور بر اساس داده‌های موجود در اقلام کالایی اصلی و تطابق با سیاست‌های کلی نظام
۳. فاز ۳: هم‌حکمرانی و مشارکت عمومی-خصوصی: راهکارهای گذار از شرایط موجود به شرایط مطلوب بر اساس باور به نهادگرایی، هم‌حکمرانی و مشارکت عمومی-خصوصی
 - ۳.۱. بیان راهکارهای گذار از شرایط موجود به شرایط مطلوب با تمرکز بر بایدها و نبایدهای حاکمیتی
 - ۳.۲. بیان راهکارهای گذار از شرایط موجود به شرایط مطلوب با تمرکز بر نقش بخش خصوصی و مسؤولیت آن در فضای کسب و کار کشور
۴. فاز ۴: جمع‌بندی و تدوین سند راهبردی توسعه اقتصاد چرخشی
 - ۴.۱. ارائه‌ی بسته سیاستی با تکیه بر باور به هم‌بست «افزایش رقابت‌پذیری-رشد بهره‌وری-سه‌جانبه‌گرایی در حکمرانی-ارتقای عملکرد اقتصادی و محیط‌زیستی» در محورهای اصلی:
 - ۴.۱.۱. افزایش فراگیری و ارتقای ساختار کارگروه ملی مدیریت پسماند
 - ۴.۱.۲. تدوین مقررات فنی و پایان حکمرانی سلیقه‌ای، تشخیص محور و فسادزا
 - ۴.۱.۳. اکتشاف و بهره‌برداری از منابع بکر و ارزشمند اقتصادی و اجتماعی اقتصاد چرخشی در توسعه کشور
 - ۴.۱.۴. احداث تاسیسات منطقه‌ای تبدیل پسماند به مواد و انرژی و همچنین دفن گاه‌های تجدیدپذیر مجهز به هاضم و تصفیه شیرابه بدون وابستگی به منابع نقدی دولت
 - ۴.۲. پیشنهاد متن سند

¹ Literature Review

² Bench-Marking

³ Lived Experience Reflection

⁴ Enviro-Economic Assessment

۱. ۵) پرسش‌های راهبردی پژوهش

سوالات اصلی این پژوهش عبارتند از:

- ۱) اقتصاد چرخشی چیست و از کجا آمده‌است؟
- ۲) دنیا چه تجربیات موفقی در زمینه اقتصاد چرخشی داشته‌است و بنگاه‌های اقتصادی ایرانی، چه چیزهایی می‌توانند از شرکت‌های بزرگ جهان بیاموزند؟
- ۳) اقتصاد چرخشی در کانتکست انقلاب صنعتی چهارم چه شکل و صورتی یافته‌است؟
- ۴) شرایط موجود کشور و چالش‌های اساسی سد راه توسعه اقتصاد چرخشی کدام است و چگونه و با چه راهبردهایی می‌توان مسیر حرکت کشور به سوی تغییر گفتمان از اقتصاد خطی به چرخشی را پیمود؟
- ۵) تکالیف راس و بدنه دولت در این راه چیست و بخش خصوصی در این مسیر چه اقداماتی باید انجام دهد؟

۱. ۶) اهداف پژوهش

اهداف اصلی این پژوهش عبارتند از:

- ۱) بهینه‌کاو و ارائه‌ی آموزه‌های حاصل از مطالعه تجربیات موفق جهانی و عملکرد شرکت‌های بزرگ بین‌المللی در گذار از اقتصاد خطی به اقتصاد چرخشی
- ۲) زمینه‌سازی تغییر گفتمان در اقتصاد کشور به سوی اقتصاد چرخشی در بستر انقلاب صنعتی چهارم به منظور رشد بهره‌وری و کاهش ردپای محیط‌زیستی فعالیت‌های اقتصادی برای فعالان اقتصادی بخش خصوصی
- ۳) مطالعه و ارائه‌ی تصویری از چالش‌ها، فرصت‌ها، سیاست‌های پیشران و بایسته‌های راهبردی گذار کشور به اقتصاد چرخشی

۱. ۷) ساختار پژوهش

فصل اول این پژوهش به بنیان آن می‌پردازد و شامل پیشگفتاری است در خصوص کلیت آن، چرایی، ماهیت، روش‌شناسی، پرسش‌ها، اهداف و ساختاری است که پژوهش بر آنها استوار گردیده‌است. فصل دوم، به چستی اقتصاد چرخشی، تاریخچه‌ی شکل‌گیری گفتمان آن و تجربیات موفق شرکت‌های بزرگ جهان در ارزش‌آفرینی از مسیر اقتصاد چرخشی می‌پردازد. فصل سوم شرایط موجود و مطلوب کشور در گذار به اقتصاد چرخشی را توصیف کرده و فصل چهارم راهکارهای گذار را تبیین می‌نماید. فصل پنجم نیز توصیه‌های سیاستی را بر اساس نتایج کلی پژوهش ارائه و متن سند پیشنهادی را تبیین می‌کند.

فصل ۲: ارزش آفرینی در اقتصاد چرخشی و بهینه‌کاوی تجربیات موفق جهانی

دانش بوم‌شناسی صنعتی در قرن ۱۸ و در مطالعه‌ی رابطه‌ی میان رشد جمعیت و خروجی‌های اقتصادی آن توسط توماس رابرت مالتس^۵، اقتصاددان شهیر انگلیسی تبلور یافت [۳] و این راه اندیشیدن، در دو قرن پس از آن رفته‌رفته در زمینه‌های مختلفی به کار گرفته شد که از جمله‌ی آنها می‌توان به ردپای آن در مفاهیم تراژدی منابع مشترک^۶ در قرن ۱۹ و سفینه‌ای به نام سیاره‌ی زمین^۷، محدودیت‌های پیشرفت^۸ و توسعه‌ی پایدار در قرن ۲۰ اشاره نمود. در سال ۱۹۸۹، نشریه‌ی Scientific American، مقاله‌ای با عنوان «استراتژی‌هایی برای تولید» از رابرت فراش^۹ و نیکولاس گالاپولوس^{۱۰} منتشر نمود که در آن بر ضرورت تبیین مفهوم زیست‌بوم صنعتی، آن چنان که مصرف انرژی و منابع بهینه گردیده، تولید پسماند و آلاینده‌ها به حداقل رسیده و توجیه‌پذیری اقتصادی کسب‌وکار برقرار بماند، تأکید گردیده بود. این مقاله عملاً بدل به نقطه‌ی عطفی در ترویج اندیشه و مفهوم بوم‌شناسی صنعتی در جهان مدرن گردید و از آن پس این دانش تعریف جدید و مشخصی یافت، [۴]

بر این بنیان، بوم‌شناسی صنعتی ابزاری است که انسان می‌تواند با بهره‌گیری از منطق و مفهوم آن، همزمان با رشد مداوم در ابعاد اقتصاد، فرهنگ و فناوری، به پایداری دست یافته و بر آن برقرار بماند. در منطق بوم‌شناسی صنعتی، یک زیست‌بوم صنعتی نه به عنوان عضوی مجرد و ایزوله از محیط، بلکه به عنوان جزیی از بافت و تار و پود محیط در نظر گرفته می‌شود. نتیجتاً این منطق، نگاهی سیستمی از منظر منابع، انرژی و سرمایه را شکل می‌دهد که در آن چرخه‌ی طول عمر مواد از ماده خام، تا ماده فرآوری شده، اجزای تشکیل‌دهنده‌ی یک محصول، محصول نهایی، محصول مصرف‌شده و مدیریت نهایی پسماند حاصل از مصرف بهینه می‌گردد. [۵]

از دهه‌ی ۹۰ تاکنون، ورود جهان به دوران مدرن صنعتی، شدت گرفتن گرمایش زمین و افزایش آگاهی‌های محیط‌زیستی دست‌به‌دست هم داد تا به تدریج توسعه پایدار تبدیل به یک نگرش و قاعده در توسعه کشورها شود؛ توسعه‌ای که به نیازهای نسل کنونی بشر پاسخ دهد، بدون آن که توانایی نسل‌های آینده را در برآوردن نیازهای خود به مخاطره افکند و در تنگنا قرار دهد.

همراه با این تغییر گفتمان جهانی، مفهوم بوم‌شناسی صنعتی نیز به مرور گسترش یافت تا آنجا که در دهه‌ی ۲۰۱۰، مفهوم اقتصاد چرخشی عمدتاً توسط متخصصان بوم‌شناسی صنعتی به عنوان مفهومی پیشرو در جهان مطرح شد و بسیاری از یافته‌ها و رویکردهای بوم‌شناسی صنعتی نیز مانند چرخه‌ی طول عمر، سیستم‌های تأمین حلقه‌ی بسته، طراحی‌های دوست‌دار محیط‌زیست و همزیستی صنعتی را در بر گرفته است. [۶] مفهوم بوم‌شناسی صنعتی از بوم‌شناسی طبیعی اقتباس شده است؛ آن چنان که در طبیعت موجودات زنده شبکه‌های غذایی در هم تنیده‌ای را به وجود می‌آورند که در این شبکه‌ها جانداران از پسماند یکدیگر استفاده کرده و نیازهای خود را در تأمین خوراک برآورده می‌سازند. به عبارت دیگر، در طبیعت، شبکه‌های طبیعی، شبکه‌هایی با بهره‌وری بسیار بالا در مصرف منابعند که در آنها هیچ‌گونه پسماندی در محیط نمی‌ماند و همه چیز تا انتها مصرف می‌شود. از منظر این مفهوم، هر بنگاه اقتصادی جایگاه خاصی را در زیست‌بوم صنعتی دارد که پسماند آن بنگاه، می‌تواند ورودی بنگاه دیگری باشد. علاوه بر این، زیست‌بوم صنعتی همچون زیست‌بوم طبیعی پویاست و با قوای محرک اقتصاد به عنوان عامل حیات‌بخش آن، توالی بوم‌شناختی^{۱۱} خود را طرح‌ریزی نموده و تکامل می‌یابد. از طرف دیگر، دخالت‌های مکرر و دامنه‌دار عوامل خارجی در این زیست‌بوم، به مانند زیست‌بوم طبیعی، تعادل آن را بر هم زده و سبب شکست زیست‌بوم و مخاطرات تهدیدکننده‌ی بقای بنگاه‌های آن می‌گردد. شکل‌گیری این نگرش در جهان، به مرور یک تغییر گفتمان از اقتصادی خطی بر پایه‌ی منطق

^۵ Thomas Robert Malthus

^۶ Tragedy of The Commons

^۷ Spaceship Earth

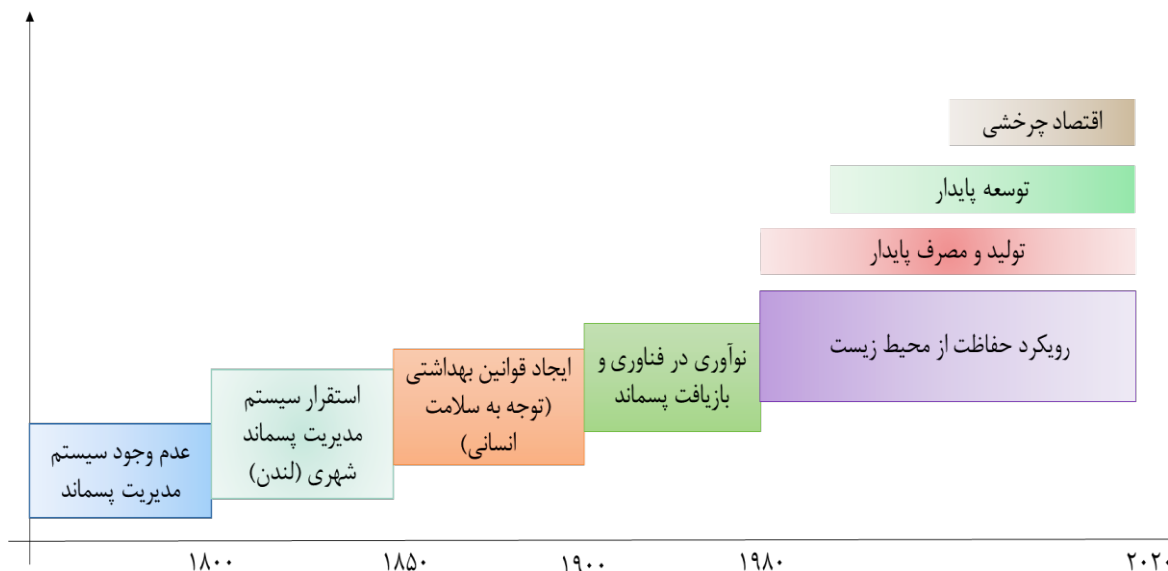
^۸ The Limits to Growth

^۹ Robert Froesch

^{۱۰} Nicholas Gallopoulos

^{۱۱} Ecological Succession

«استخراج، تولید، مصرف، دور انداختن» به اقتصاد چرخشی، بر پایه‌ی منطق 10R و در جهت نیل به آرمان ۱۲ توسعه پایدار عبارت از تولید و مصرف مسؤولانه را در پی داشته است.

شکل ۱ - شکل‌گیری گفتمان بوم‌شناسی صنعتی و اقتصاد چرخشی

اقتصاد چرخشی^{۱۲} حالتی از تولید و مصرف در زنجیره ارزش شامل اقداماتی نظیر به اشتراک گذاشتن، اجاره‌دادن، استفاده مجدد، تعمیر، بازسازی و بازیافت مواد و محصولات موجود تا هر آنجایی است که مقدور باشد؛ با هدف حل معضلات ناشی انسان امروزی در مواجهه با اقتصاد خطی یعنی کمبود شدید منابع و تولید بیش از حد پسماند. اقتصاد چرخشی با کاستن از ورودی منابع به سیستم (بهره‌وری در مصرف مواد و انرژی) و خروجی آلاینده‌ها از سیستم (پیشگیری و کنترل حجم پسماندها و آلاینده‌ها)، ردپای محیط‌زیستی سیستم را کاهش می‌دهد، بدون آنکه مخاطره‌ای را متوجه رشد اقتصادی سیستم نماید. کرامر در سال ۲۰۱۷ ده اصل اقتصاد چرخشی موسوم به 10R را به شرح زیر فهرست نمود [۷] که چارچوب یا راهنمایی با سلسله مراتب مشخص است و بر مبنای آن تلاش می‌شود تا حد امکان در مسیر اقتصاد چرخشی گام برداشت و در این مسیر، بهره‌وری را به حداکثر رسانید؛ هر چه مسیر حلقه بسته در زنجیره ارزش کوتاه‌تر باشد، بهره‌وری بالاتر خواهد بود:

- (۱) اجتناب از مصرف مواد خام (Refuse)
- (۲) کاهش مصرف مواد خام (Reduce)
- (۳) نوسازی و طراحی مجدد با رویکرد چرخشی (Renew/Redesign)
- (۴) استفاده مجدد کالای دست دوم (Reuse)
- (۵) نگهداری و تعمیر محصول (Repair)
- (۶) بازسازی و احیا کردن محصول (Refurbish)
- (۷) تولید مجدد از کالا و مواد دست‌دوم (Remanufacture)
- (۸) استفاده مجدد کالا با کاربری دیگر (Repurpose)
- (۹) احیا و بازگرداندن جریان مواد به زنجیره ارزش با حداکثر ارزش ممکن (Recycle)
- (۱۰) کاهش دوره تجزیه‌پذیری طبیعی پسماند با روش‌هایی نظیر هضم، تبدیل به انرژی و... (Recover)

امروزه در حدود یک و نیم برابر ظرفیت زمین صرف برآوردن نیازهای بشر می‌گردد. [۸] این یعنی تمام منابع کره زمین تنها ظرفیت تامین نیازهای شش میلیارد نفر از جمعیت هشت و نیم میلیاردی سیاره ما را دارد. بنابراین در شرایطی که اقتصاد خطی^{۱۳}، منابع طبیعی را به شکل فزاینده کاهش داده و در پی تجمع پسماندها، اکوسیستم‌های طبیعی و سلامت موجودات زنده را در خطر انداخته، نیاز به تجدید نظر در اقتصاد خطی به عنوان یک سبک زندگی ضروری به نظر می‌رسد.

با این مقدمه، بازنگری مدل‌های کسب و کار با محوریت اقتصاد چرخشی در چهار محور «ایجاد و احیای ارزش»، «کاهش هزینه»، «افزایش درآمد» و «افزایش انعطاف‌پذیری» در بعد اقتصادی [۹] و دو محور «حداقل شدن برداشت از منابع طبیعی» و «کاهش انتشار پسماند و آلودگی‌های ناشی از آن» در بعد اکولوژیک [۱۰]، بدون به مخاطره انداختن رشد اقتصادی، آثار منفی حیات انسان بر محیط‌زیست را کاهش می‌دهد. [۱۱] گذار از یک اقتصاد خطی به سمت اقتصادی چرخشی، مستلزم برنامه اقدامی چهار مرحله‌ای است: [۱۲]

- ۱) تامین مواد اولیه چرخشی (از زنجیره ارزش ثانویه)، بازطراحی فرآیند تولید و محصول تولیدی بر اساس رویکرد چرخشی
 - ۲) بازنگری خدمات اصلی و جانبی زنجیره در طراحی جدید مدل کسب و کار
 - ۳) تمهید پیش‌نیازها و تنظیم مقررات و مناسبات متضمن حقوق فعالان محیط کسب و کارهای چرخشی
 - ۴) رقابت‌پذیری محصول و خدمت چرخشی همگام با شبکه بازار جهانی
- مدل کسب و کار منطق اصلی چگونگی خلق، ارائه و کسب ارزش است [۱۳]؛ بنابراین در گذار از مدل کسب و کار خطی به چرخشی تلاش می‌شود که اجزای شکل‌دهنده مدل کسب و کار را به نحوی تغییر داد که ورودی مواد و منابع اولیه به زنجیره ارزش و نشر آلاینده‌های زنجیره به کمترین حد ممکن برسد. بر مبنای آنچه بیان شد، نحوه ارزش‌آفرینی مدل‌های کسب و کار چرخشی را می‌توان در ۹ قالب طبقه‌بندی و مطالعه نمود.

۱.۲) غیرمادی‌سازی^{۱۴}

هر مدلی از کسب و کار که موجب کاهش نیاز چرخه منابع زنجیره ارزش به تولید محصولات فیزیکی گردد در قالب غیرمادی‌سازی قابل طبقه‌بندی است:

۱.۱.۲) مجازی‌سازی

در این مکانیزم محصولات، خدمات و فرآیندهای فیزیکی به مجازی تغییر می‌یابند. اسپاتیفای با انتقال فروش و پخش موزیک به بسترهای آنلاین اینترنت آغازگر این مدل بود. در ادامه نت‌فلیکس با ورود بازار فروش و اجاره نمایش فیلم و سریال این مکانیزم را توسعه داد. با توسعه فروشگاه‌های آمازون بر بستر آنلاین این مکانیزم به یکی از رایج‌ترین مکانیزم‌های اقتصاد چرخشی جهان تبدیل شد و امروزه بیش از صدها پلتفرم و بازارگاه برخط در سراسر جهان روی این مکانیزم مشغول عرضه کالا و خدمت به مردم هستند.

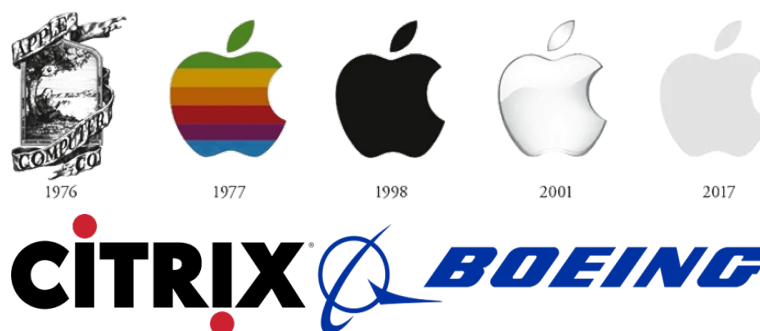
¹³ Take-Make-Dispose

¹⁴ Dematerialization

۲.۱.۲) تشویق کفایت

هر کسب‌وکاری که کالاهایی واجد عملکردهای متنوع و متفاوت، یا با قابلیت ارتقا و تعمیر و نگهداری مکرر طراحی یا تولید نماید و یا گسترش پوشش گارانتی را برای افزایش دوام کالاهای خود گسترش دهد، ذیل مکانیزم تشویق کفایت فعالیت دارد.

استیو جابز با ایده گوشی، تبلت و کامپیوترهایی با حداکثر توانمندی‌های ممکن، اپل را تاسیس کرد. این شرکت از اوایل ۲۰۱۰، با انتقال قابلیت‌ها به تجهیزات جانبی برای فروش این تجهیزات، ارزش اصلی خود را کمرنگ نمود. این روند با مرگ جابز در دوران جانشینان او شتاب و با خاتمه همکاری اپل و اینتل در ۲۰۱۷ عملاً پایان یافت. یکی دیگر از ایده‌های خلاق در این بخش، متعلق به شرکت سیتریکس بود که از ۱۹۹۷ و در دوران اوج فروش سخت‌افزارهای اداری، پردازش را از سمت کاربر به سرورهای اینترنت منتقل کرد و عملاً مسیری را شکل داد که شرکت‌ها به جای خرید سخت‌افزارهای اداری، با تشویق نقدی کارمندان به همراه آوردن لپ‌تاپ‌های شخصی خود زنجیره تولید تجهیزات کامپیوتری را کند نمایند. این فناوری بعدها به پردازش ابری^{۱۵} موسوم گردید. ورای فناوری اطلاعات، بوئینگ از ابتدای فعالیت، مکانیزم تشویق کفایت را به عنوان ارزش محوری خود معرفی کرده و قابلیت بروزرسانی کلیه محصولات خود را در طول دوره فعالیت تضمین می‌نماید. کلیه محصولات این شرکت به نحوی طراحی و تولید می‌گردند که هر زمان مشتری بخواهد می‌تواند آخرین تکنولوژی‌ها را روی آنها به‌روزرسانی نماید و در حقیقت همین ارزش بخش بزرگی از درآمد این شرکت را تشکیل می‌دهد.

۳.۱.۲) سیستم محصول-خدمت استفاده‌محور

این مکانیزم دسترسی به محصول در زمان معین را به جای مالکیت محصول دنبال می‌نماید. شرکت دل در کنار فروش محصولاتش گزینه اجاره بلند مدت تجهیزات فناوری اطلاعات و ارتباطات را برای مشتریان خود فعال کرده و به شکلی مشابه، شرکت مودجینز اجاره بلند مدت شلوار جین را که هر دو بر پایه دسترسی نامحدود و شخصی هستند.

متقابلاً شرکت کینگ‌فیشر در کنار فروش محصولاتش، گزینه اجاره ابزارهای الکترونیکی به صورت کوتاه‌مدت و متوالی را (دسترسی محدود و غیرشخصی) به مشتریانش پیشنهاد می‌نماید.

۲.۲ کارایی مصرف^{۱۶}

این قالب حداکثر کارایی محصولات با دسترسی و استفاده اشتراکی را به عنوان ارزش محوری جریان‌های درآمدی مکانیزم‌های زیرمجموعه خود قرار می‌دهد.

۱.۲.۲ سیستم محصول - خدمت عملکرد محور

این مکانیزم به جای مالکیت، عملکرد یا نتیجه محصول را به مشتریان ارائه می‌کند. به عنوان چند مثال شرکت زیراکس در یکی از طرح‌های تجاری تجهیزات خود را در محل شرکت‌ها نصب می‌نماید و به کمک سیستم عامل خود در ازای مقادیر چاپ هر دستگاه، شرکت را بدهکار می‌نماید. شبیه همین برنامه را شرکت فیلیپس در پروژه‌های روشنایی و به ازای میزان روشنایی انجام می‌دهد. رولزرویس با همین ایده اما به منظور افزایش طول عمر بهینه موتورهای جت سامانه‌ای را بر روی موتور قرار داده که به ازای افزایش سابقه فعالیت و عمر هر موتور حد بیشینه قدرت موتور افزایش می‌یابد.

۲.۲.۲ مصرف اشتراکی

این مکانیزم که دسترسی مشارکتی و همزمان برای شهروندان یا بین کسب‌وکارها را خصوصا به کمک پلتفرم‌های تخصصی دنبال می‌کند، توسط بلا بلا کار و با به اشتراک گذاشتن خودروهای شخصی شهروندان در ایامی که به آنها احتیاجی ندارند، آغاز و به صورت حرفه‌ای توسط تورو دنبال شد. مشابه همین رویکرد با به اشتراک گذاشتن آپارتمانهای مسکونی یا ویلاهای خالی توسط ایربی‌ان‌بی طراحی شده و توسعه یافته و سال‌های اخیر با استقبال گرم گردشگران مواجه گردیده است.

۳.۲ تامین چرخشی^{۱۷}

کاهش ورود مواد اولیه و منابع جدید با استفاده از مواد ثانویه (بازیافتی) منطق بنیادین این قالب است که با مکانیزم‌هایی نظیر استفاده از مواد و انرژی تجدیدپذیر، مواد زیست‌پایه، مواد قابل بازیابی، مواد ثانویه یا بازیافتی، ضایعات، پسماند و مواد حاصل از چرخه‌های بسته به عنوان خوراک فرآیندهای تولیدی در عین حفظ رقابت‌پذیری در حال گسترش است. شرکت اکواتیو به عنوان یکی از تامین‌کنندگان مطرح بسته‌بندی‌های زیست تخریب‌پذیر و مواد زیست‌پایه و شرکت رویال دی‌اس‌ام به عنوان یکی از تامین‌کنندگان مطرح مواد زیست‌پایه و انرژی تجدیدپذیر در بازارهای جهانی شناخته شده‌اند؛ همچنین شرکت اینترفیس با انتخاب تورهای ماهیگیری به عنوان ماده اولیه تولید موکت، به محیط‌زیست دریایی خدمت می‌کند.

¹⁶ Consumption Efficiency

¹⁷ Circular Supplies

۴.۲) تولید بهینه^{۱۸}

مکانیزم‌های این قالب با تمرکز بر حداکثر بهینگی و کارایی فرآیند تولید، موجب کاهش ورود مواد اولیه و منابع جدید می‌گردند.

۱.۴.۲) مدیریت بهینه دارایی

یکی از مکانیزم‌های مورد اقبال و در حال توسعه استفاده بهینه از دارایی‌های شرکت‌ها با استفاده مشترک، اجاره، نوسازی یا فروش مجدد آنها است. بنیاد پی-تو-پی^{۱۹} در ابتدا این ایده را بر مبنای اشتراک نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای شرکت‌ها شکل داد. شرکت فلو-تو^{۲۰} علاوه بر تجهیزات این مکانیزم را به اشتراک مغزافزارهای شرکت‌ها توسعه داد به نحوی که مشتریان از خدمات کارکنان یکدیگر بهره‌گیرند.

۲.۴.۲) همزیستی صنعتی

شالوده این مکانیزم فروش ضایعات یا محصولات جانبی یک فرآیند به عنوان خوراک فرآیند دیگر است. پارک اکولوژی صنعتی کالوندبرگ^{۲۱} دانمارک یکی از نمونه‌های موفق و مثال‌زدنی است که در آن بدون خط‌کشی‌های بدون منطق ضوابط استقرار، بزرگ‌ترین تولیدکننده انسولین جهان^{۲۲}، بزرگ‌ترین تولیدکننده آنزیم در جهان^{۲۳}، کارخانه فرانسوی گچ گیپسوم^{۲۴}، بزرگ‌ترین نیروگاه برق دانمارک^{۲۵}، کارخانه بازیابی و احیای خاک^{۲۶}، بزرگ‌ترین پالایشگاه نفت دانمارک^{۲۷} و بزرگ‌ترین شرکت مدیریت پسماند دانمارک^{۲۸} همگی در همسایگی یکدیگر و در مجاورت اکوسیستم طبیعی دریاچه تیسو قرار گرفته و با رعایت حدود مجاز انتشار در حال فعالیت هستند.

۳.۴.۲) تولید بر اساس تقاضا

این مکانیزم بر تولید محصول یا ارائه خدمت بر اساس نیاز خاص مشتریان تمرکز دارد. سیستم عامل منبع‌باز لینوکس^{۲۹} به عنوان پرکاربردترین سیستم عامل جهان، بر همین مبنا طراحی شده است. در صورت نیاز به هر یک از قابلیت‌های گسترده این سیستم عامل، ماژول مرتبط با آن، قابلیت اتصال به هسته مرکزی سیستم عامل را دارد. این باعث گردیده رابط کاربری دامنه وسیعی از سیستم‌های ناوبری هواپیما، کشتی، قطار، خودرو، ماشین‌آلات صنعتی تا لوازم منزل و گوشی‌های اندروید و اپل همگی روی سیستم عامل لینوکس استقرار یافته باشند. شرکت دل بر همین مبنا تولید کامپیوترهای تخصصی را بر اساس سفارش در دستور کار خود قرار داده و شرکت مید با همین منطق مبلمان و دکوراسیون مسکونی، اداری و تجاری را بر اساس نیاز سفارش‌دهنده طراحی و تولید می‌نماید.

¹⁸ Optimal Production

¹⁹ P2P Foundation

²⁰ Floow2

²¹ Kalundborg Park

²² Novo Nordisk

²³ Novozymes

²⁴ Gyproc

²⁵ Ørsted A/S

²⁶ RGS90

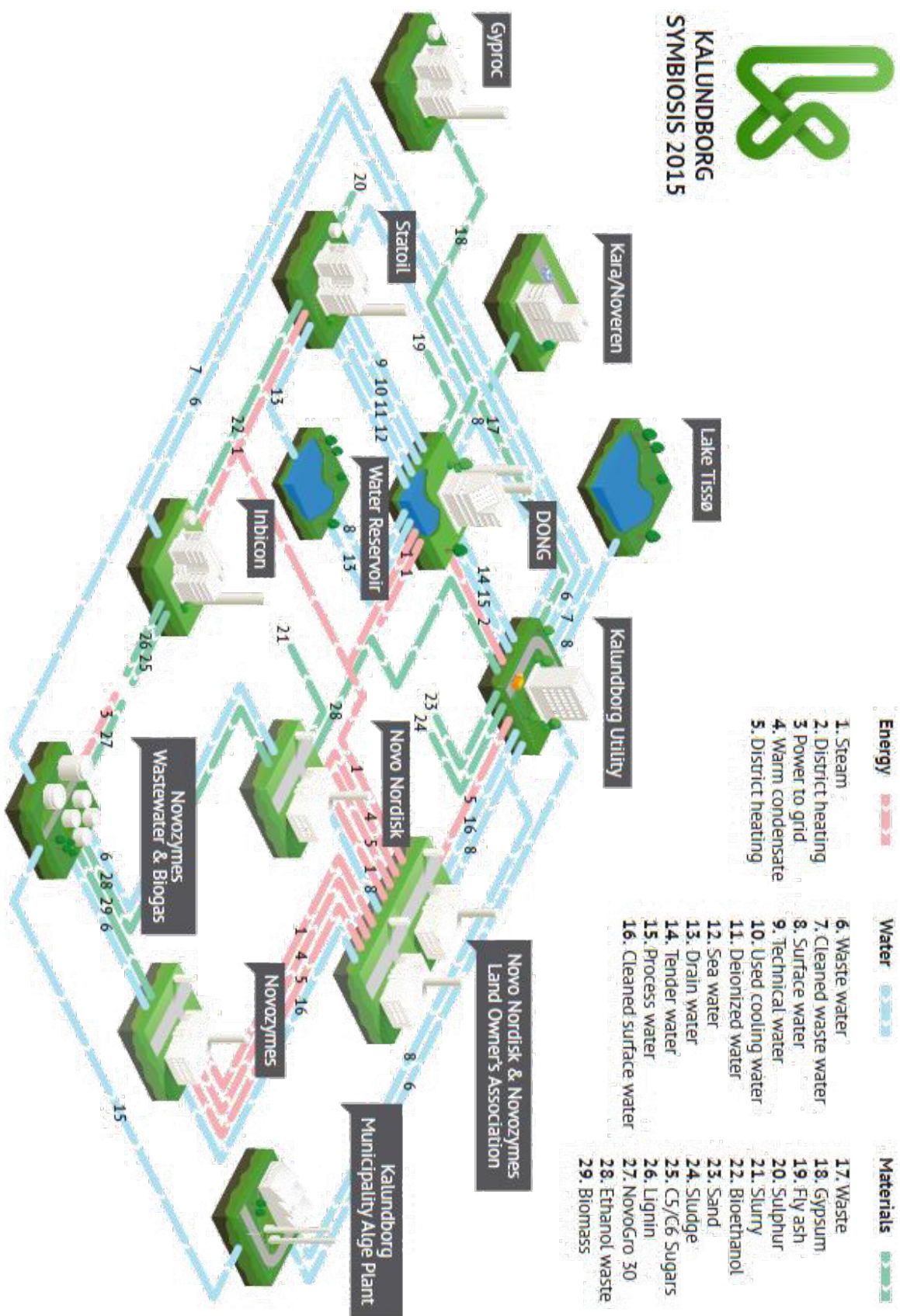
²⁷ Statoil

²⁸ Kara/Novoren

²⁹ Linux Open-Source Operating System

KALUNDBORG SYMBIOSIS 2015

شکل ۲- مدل مفهومی شهرک صنعتی کالوندبرگ در دانمارک

۴.۴.۲) بهینگی با بکارگیری فناوری

استفاده از فناوری‌های نوین در تامین، تولید و لجستیک برای رسیدن به حداکثر بهینگی، حداقل ورودی به سیستم و حداقل تولید پسماند و آلاینده‌ها منطق این مکانیزم است. به عنوان یک نمونه می‌توان به استفاده وین‌سان از پریترهای سه بعدی در ساخت مصالح اختصاصی بر اساس نقشه ساختمان و متناسب با سفارش مشتری اشاره کرد که ایجاد نخاله‌های ساختمانی را در فرآیند ساخت به صفر رسانده است.

۵.۲) لجستیک بهینه و معکوس^{۳۰}

این قالب افزایش بازده فرآیند لجستیک با برنامه‌ریزی، برقراری و کنترل جریان کارآمد و به‌صرفه مواد و کالاهای قابل بازیابی و اطلاعات مربوط به آنها از مصرف‌کننده نهایی به سمت مبدا تولید را با هدف برگرداندن آن به زنجیره ارزش یا دفع آنها [۱۴] سازماندهی می‌نماید و شامل فعالیت‌های زیر است:

- ۱) خرید و دریافت: مواد و کالاهای قابل‌بازیابی (خام، در حال تولید و تولید شده) اعم از مرجوعی، معیوب و ضایعات با مراجعه به محل استقرار شهروند(مبدا) یا با مراجعه شهروند به مرکز جمع‌آوری در ازای وجه نقد یا اعتبار از خریداری و دریافت می‌گردد.
- ۲) تفکیک و بازرسی: گروه‌های مختلف مواد و کالاهای قابل بازیابی بر حسب ماهیت در مبدا توسط شهروند جداسازی و یا بر حسب کیفیت توسط عوامل مرکز جمع‌آوری بازرسی شده و جهت استفاده مجدد، تعمیر، تولید مجدد یا بازیافت دسته‌بندی و ارسال می‌گردند.
- ۳) جمع‌آوری: گروه‌های مواد و کالاهای قابل بازیابی توسط ناوگان و تجهیزات مناسب برای حمل آن گروه‌ها در دوره‌های زمانی منظم یا بنا بر سفارش شهروند، به موجب گارانتی یا به اقتضای خدمات پس از فروش در مرکز جمع‌آوری، جمع‌آوری می‌گردند.

اجزای زنجیره لجستیک (مستقیم) شیر پاستوریزه را در نظر می‌گیریم:

- جمع‌آوری شیر خام از دامداری‌ها و حمل آن به کارخانه
- تصفیه، پاستوریزاسیون و بسته‌بندی درون بطری و حمل شیر به انبار
- تحویل شیر به شرکت پخش و توزیع آن در شبکه مویرگی
- خرده‌فروشی آن به شهروندان در سوپرمارکت‌ها

در این فرآیند ممکن است:

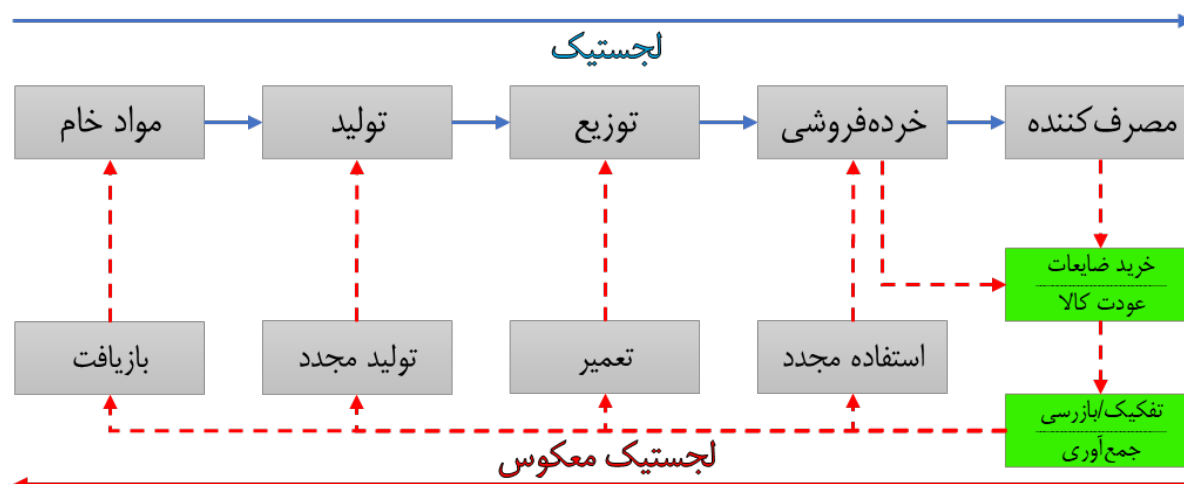
- گروهی از شهروندان با بطری‌های فاقد برچسب یا دارای برچسب مخدوش مواجه شوند،
- گروهی دیگر با بطری‌هایی که تاریخ مصرف محتویات آن گذشته،
- گروهی دیگر پس از مصرف شیر درون بطری‌ها صاحب تعدادی بطری خالی شیر باشند،
- بخشی از بطری‌ها ناخواسته معیوب شده یا بشکند و گروهی از شهروندان با بطری معیوب مواجه باشند،
- بخشی از محصولات اساسا فروش نرود.

هر پنج گروه بالا با دور ریخته شدن، موجب تولید پسماند و هدر رفتن دارایی‌ها می‌گردند، اما چنانچه قابلیت بازگرداندن و تعویض یا بازپرداخت تمام یا بخشی از کالا موجود باشد، عملا امکان کاهش تولید پسماند و در عین حال انباشت مقادیری بطری قابل بازیابی در فروشگاه فراهم می‌گردد.

شکل ۳ - اعضای انجمن لجستیک معکوس آمریکا

شبکه لجستیک معکوس پس از دریافت این اقلام از مسؤول فروشگاه، بطری‌های فاقد برچسب را جهت اصلاح بسته‌بندی به انتهای خط تولید کارخانه ارسال کرده و با صرف زمان و هزینه‌ای اندک به بازار بر می‌گرداند، بطری‌های تاریخ مصرف گذشته و خالی را جهت شستشو و استریلیزاسیون به ابتدای خط تولید ارسال کرده و پس از شستشو راهی واحد پرکنی می‌نمایند، و بطری‌های معیوب را راهی واحدهای بازیافت می‌نمایند تا پس از بازیافت به مواد اولیه برای تولید بطری یا محصولات دیگر مبدل گردند. این جریان مواد و کالاها که از مصرف‌کننده به سمت ابتدای زنجیره ارزش در حرکت است لجستیک معکوس نام دارد.

شکل ۴- مدل مفهومی لجستیک در برابر لجستیک معکوس

امروزه شرکت‌ها و موسسات بسیاری دریافته‌اند که به‌کارگیری استراتژی مصرف مجدد کالاهای قابل بازگشت (لجستیک معکوس) به بهبود سودآوری و کاهش فشارهای محیطی کمک می‌کند. طی پنج سال گذشته توسعه فرایندهای لجستیک معکوس در صنایع چاپ، تولید رایانه و تلفن همراه، کاغذ، فرش، موکت، کفپوش و خرده‌فروشی توسعه‌یافته و در کشورهایی نظیر فرانسه، ایتالیا و هندوستان به سرعت در جریان است. همزمان، چین در حال سرمایه‌گذاری بر تدارک یک نظام اختصاصی برای لجستیک معکوس باتری‌های نسل جدید و همچنین محصولات دارویی است.

به گزارش انجمن لجستیک معکوس ایالات متحده آمریکا، ساماندهی فرایندهای لجستیک معکوس در این کشور طی دو دهه گذشته موجب افزایش ۱۲ درصدی GDP این کشور شده و درآمد مستقیم سالانه ۳۶۰ میلیارد دلار و در حلقه‌های بعدی این زنجیره (مشمول بر تعمیر، استفاده و تولید مجدد و بازیافت) تا ۱۸۰۰ میلیارد دلار افزایش داده است که این ارقام با توجه به رشد کسب‌وکارهای اینترنتی از این هم فراتر خواهد رفت. [۱۵]

شرکت‌های بی‌ام‌و، دل، هیولت پاکارد^{۳۱}، جنرال موتورز و کانن، از پیشگامان لجستیک معکوس جهان طی دو دهه گذشته هستند. شرکت بی‌ام‌و تولید خودروی ۱۰۰ درصد بازگشتی را به عنوان هدف استراتژیک خود در قرن بیست‌ویکم اعلام و گروه جنرال موتورز شبکه بازگشت قطعات یدکی مصرفی را به کلیه مراکز خدمات پس از فروش خود اضافه نموده است. شرکت کداک در سال ۲۰۱۵ اعلام کرد که قادر به بازگرداندن بالغ بر ۸۰ درصد از قطعات دوربین‌های

³¹ Hewlett Packard-HP

خود گردیده است. شرکت اپل با به وجود آوردن امکان بازپس گیری محصولات قدیمی از مشتریان در هنگام فروش محصولات خود، از قطعات قدیمی در تولید محصولات جدید استفاده می کند. شرکت اچ.اند.ام که یکی از شرکت های بزرگ البسه و پوشاک است، لباس قدیمی مشتریان خود را (چه با برند خود و چه دیگر برندها) بازپس گرفته و در تولید خط لباس بازیافت شده استفاده می کند. سیمز^{۳۲} خدمات طول عمر محصولات خود را در بستر لجستیک معکوس به مشتریان ارائه می دهد. والمارت، هوم دیپو^{۳۳}، لووز^{۳۴} و تارگت در تکمیل پوشش لجستیک معکوس فروشگاه های با یکدیگر در رقابتند. آمازون و ای بی^{۳۵} پلتفرم های آماده برای خدمات ویژه لجستیک معکوس مهیا نموده اند، طرح های جایگزینی فروشگاه های بست بای تعداد زیادی از مشتریان تجهیزات و کالاهای رایانه ای را جذب خود می نماید. شرکت های دل، هیولت پاکارد، اینتل، ایسر و سامسونگ در طرح های جایگزینی خود در بسترهای لجستیک معکوس در رقابتند. اسلیکر به یکی از ارائه دهندگان مشهور خدمات جمع آوری روغن های روانکار کار کرده تبدیل شده و شرکت های بروکس و نورث وست با یوفیولز^{۳۶} در جمع آوری روغن های خوراکی مصرف شده با قوت فعالیت می کنند.

۶.۲ محصولات با عمر مصرف طولانی^{۳۷}

افزایش دادن عمر محصول موجب آهسته کردن چرخه ورود منابع اولیه می شود. این منطق مکانیزم های کسب و کار ذیل این قالب را شکل داده است.

۱.۶.۲ عمر طولانی

ساعت های پاتک-فیلیپ با ایده ارائه محصولات گران قیمت با عمر بسیار طولانی به همراه ضمانت نامه ها و خدمات با کیفیت بالا شکل دهنده این مکانیزم هستند که بعدها توسط رولکس و دیگر تولید کنندگان ساعت های بادوام دنبال گردید. لوازم خانگی میله و خودروهای سواری رولز رویس در جهان به همین مکانیزم شناخته شده هستند.

Miele

۲.۶.۲ سیستم محصول - خدمت محصول محور

این مکانیزم توسعه عمر محصول از طریق ارائه خدمات نرم افزاری نگهداری، تعمیر، فروش قطعات یدکی و مشاوره مصرف بهینه را توسعه می دهد. پاتاگونیا با ارائه خدمات تعمیر البسه، جیروفلکس با ارائه خدمات تعمیر مبلمان اداری و کونه کرینز با پیاده سازی برنامه مراقبت از چرخه زندگی ماشین آلات سنگین در اجرای این مکانیزم سرآمد هستند.

giroflex

KONECRANES®

³² Sims

³³ Home Depot

³⁴ Lowes

³⁵ Ebay

³⁶ NorthWest Biofuels

³⁷ Long-life Products

۲.۶.۳ مدل ترکیبی

در این مکانیزم کالای بادوام با مواد مصرفی دارای عمر کوتاه طراحی، تولید و عرضه می‌شود. دستگاه‌های قهوه‌ساز بادوام نسپرسو با کپسول‌های مصرفی خود و پریترهای بادوام کانن-اوسی و کارت‌ریج‌های مصرفی قابل تعویض یا شارژ آنها به عنوان نمونه‌های این مکانیزم مشهورند.

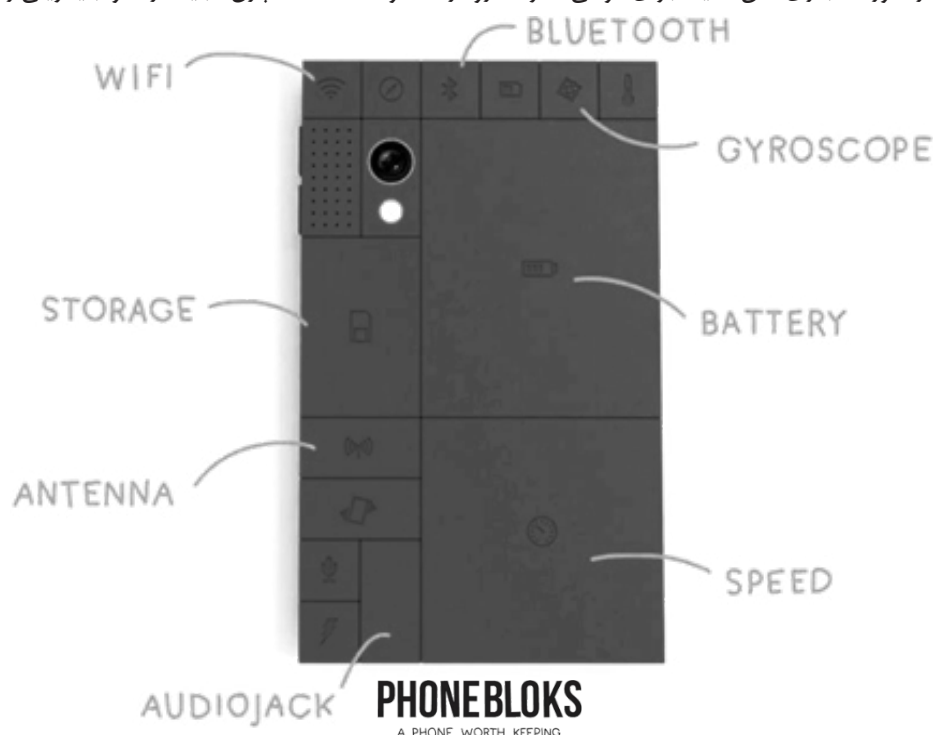

۲.۷.۲ توسعه عمر محصولات و قطعات^{۳۸}

کسب‌وکارهای این قالب بر احیا و خلق فاز دوم مصرف در پایان عمر مصرف اولیه (ارزش‌آفرینی صرفه‌جویی در تدارکات و ایجاد جریان درآمدی ثانویه) تمرکز دارند.

۲.۷.۱ ارتقای محصول

کسب‌وکارهای این مکانیزم با جایگزینی ماژول‌ها و قطعات جدید بر افزودن ارزش یا افزایش عملکرد محصول نسبت به نسخه‌های قبلی و در نتیجه توسعه عمر محصول تمرکز دارند. فون‌بلاکز یکی از معروف‌ترین پروژه‌هایی است که ذیل این مکانیزم در حال پیگیری و تکمیل است که در صورت تجاری‌شدن، کلیه اجزای گوشی همراه ماژولار شده و مانند قطعات پازل قابلیت ارتقا و جایگزینی را خواهند داشت.

³⁸ Extending the Products & Parts Life-cycle

۲.۷.۲) استفاده مجدد

برخی کسب و کارها با رویکرد استفاده مجدد از محصول و کالاهایی که پس از فاز اول مصرف هنوز شرایط خوبی دارند و می‌توانند نیاز مصرف‌کنندگان را برآورده سازند، موجب توسعه عمر این اقلام در زنجیره ارزش می‌شوند. فروشگاه‌های برگانز نروژ یکی از معروفترین فروشگاه‌های فروش و باز خرید کالای دست دوم است. این مدل در ادامه توسط پلتفرم‌های آگهی و فروش کالای دست دوم پریلاود، فری ساینکل، گام‌تری و ای‌بی توسعه داده شده است.

۲.۷.۳) نوسازی و بازسازی

کسب و کارهای این مکانیزم با تشویق مشتریان به بازگرداندن کالاهای بی‌استفاده با هدف نوسازی و بازگرداندن آنها به وضعیت رضایت‌بخش و کیفیت مقبول موجب توسعه عمر محصول و قطعات به چرخه‌های جدید مصرف می‌شوند. بک‌مارکت و گزل در خرید لوازم الکترونیکی دست دوم و فروش آنها پس از نوسازی مشهورند. در صنعت خودرو مجموعه‌ای کامل از فرآیندهای بازسازی قطعات توسط بوش و بی‌امو در زنجیره تولید محصولات این شرکت‌ها در حال اجرا است و شرکت تاتا با راه‌اندازی خطوط بازسازی خودروی دست دوم عملاً زنجیره ارزش جدیدی را خلق نموده است. در صنعت مد نیز آیلین فیشر به راه‌اندازی خط فشن از لباسهای مصرف‌شده برند خودش مشهور گردیده است.

۲.۸) توسعه عمر مواد^{۳۹}

این قالب بر بازیافت متمرکز است: بستن چرخه مواد از طریق بازیافت در انتهای چرخه و استفاده از منابع ثانویه در ابتدای چرخه.

۲.۸.۱) بازیافت با چرخه بسته

بازیافت با چرخه بسته، ضایعات یا محصولات جانبی حاصل در پایان زنجیره را برای استفاده در همان زنجیره مهیا می‌نماید. شرکت لی‌های^{۴۰} یکی از بزرگترین بازیافت‌کنندگان لاستیک جهان و از پیشگامان تولید پودر لاستیک میکرونیزه با آسیاب کرایوژنیک و شرکت سیفتی کلین بزرگترین تولیدکننده روغن‌های روانکار از بازیافت روغن‌های کارکرده و محصولاتی مانند ضدیخ-ضدجوش و مایع شیشه‌شوی

^{۳۹} Extending Material Life-cycle

^{۴۰} Lehigh Technologies

خودرو است. شرکت امریکن باتری از بازیافت باتری، فلزات نادر و مشخصاً یک سوم لیتیوم جهان را تامین می‌کند. همچنین گروه نولیس بزرگترین تولیدکننده ورق آلومینیوم جهان از بازیافت قوطی‌های نوشیدنی است که کارخانجات آن در ۱۱ کشور جهان (آمریکا، انگلستان، آلمان، ایتالیا، فرانسه، کانادا، چین، مالزی، ویتنام، نیوزیلند و برزیل) مستقرند و تامین مواد اولیه شرکت‌های بوش، کواکولا، آئودی، بی‌ام‌و، فورد، جنرال موتورز، هیوندای، جگوار، ولوو و رور را بر عهده دارد.

۲.۸.۲ بازیافت با چرخه باز/زنجیره‌ای

در این مکانیزم ضایعات یا محصولات جانبی حاصل در پایان زنجیره، بازیافت و برای تولید محصول با ارزش بیشتر (Up-cycle) یا محصول با ارزش کمتر (Down-cycle) استفاده می‌شود. به عنوان نمونه‌های Up-cycle می‌توان به تِرِد یکی از تامین‌کنندگان مطرح مواد اولیه تیمبرلند، مرموت، و ریبوک از بازیافت بطری‌های PET، تِسْت یکی از تولیدکنندگان مطرح آبجو از بازیافت ضایعات نان و دِسو یکی از تولیدکنندگان به نام موکت از مواد بازیافتی اشاره نمود. شرکت ویست‌منیجمنت^{۴۱} آمریکا نیز به عنوان یکی از بزرگترین تولیدکننده‌های کمپوست جهان از بازیافت ضایعات و پسماند غذایی به عنوان یکی از نمونه‌های مطرح Down-cycle قابل معرفی است.

۲.۹ توسعه عمر منابع^{۴۲}

در انتهای زنجیره، این قالب با احیای انرژی از پسماند بازیافت‌ناپذیر موجب بستن چرخه منابع می‌گردد. فرآیندهای تبدیل پسماند بازیافت‌ناپذیر به گرما، برق یا سوخت در اثر تجزیه حرارتی و هاضم‌های بی‌هوازی همگی ذیل این قالب تعریف می‌شوند. شرکت بابکوک و ویلکاکس یکی از بزرگترین تولیدکننده‌های انرژی از گازی‌سازی^{۴۳}، سوخت حاصل از زباله^{۴۴} و نیروگاه‌های زباله‌سوز و زیرو-ویست یکی از بزرگترین تولیدکنندگان گاز متان از هضم بی‌هوازی زباله شهری در جهان است.

^{۴۱} Waste Management Inc.

^{۴۲} Extending Resources Life-cycle

^{۴۳} Gasification

^{۴۴} RDF: Refuse-Derived Fuel

۲. ۱۰ فصل ۲ در یک نگاه

بر مبنای آنچه در این فصل بیان شد، به طور خلاصه می‌توان به یافته‌های زیر اشاره کرد:

(۱) زیست‌بوم اقتصادی همانند زیست‌بوم طبیعی، پویا و خودتنظیم‌گر است و دخالت‌های مکرر و دامنه‌دار عوامل خارجی در آن، تعادلش را بر هم زده و سبب شکست زیست‌بوم و مخاطرات تهدیدکننده‌ی بقای بنگاه‌های حاضر در آن می‌گردد. اقتصاد چرخشی محصول نظام‌های اقتصادی آزاد و خودتنظیم‌گر است که در آنها، رقابت بنگاه‌ها با یکدیگر در افزایش بهره‌وری (کارآمدی و اثربخشی) تبدیل به سرچشمه‌ی خلاقیت‌های ایشان در توسعه اقتصاد چرخشی می‌گردد.

(۲) گذار از یک اقتصاد خطی به اقتصاد چرخشی مستلزم برنامه اقدامی چهار مرحله‌ای در سرفصل‌های زیر است:

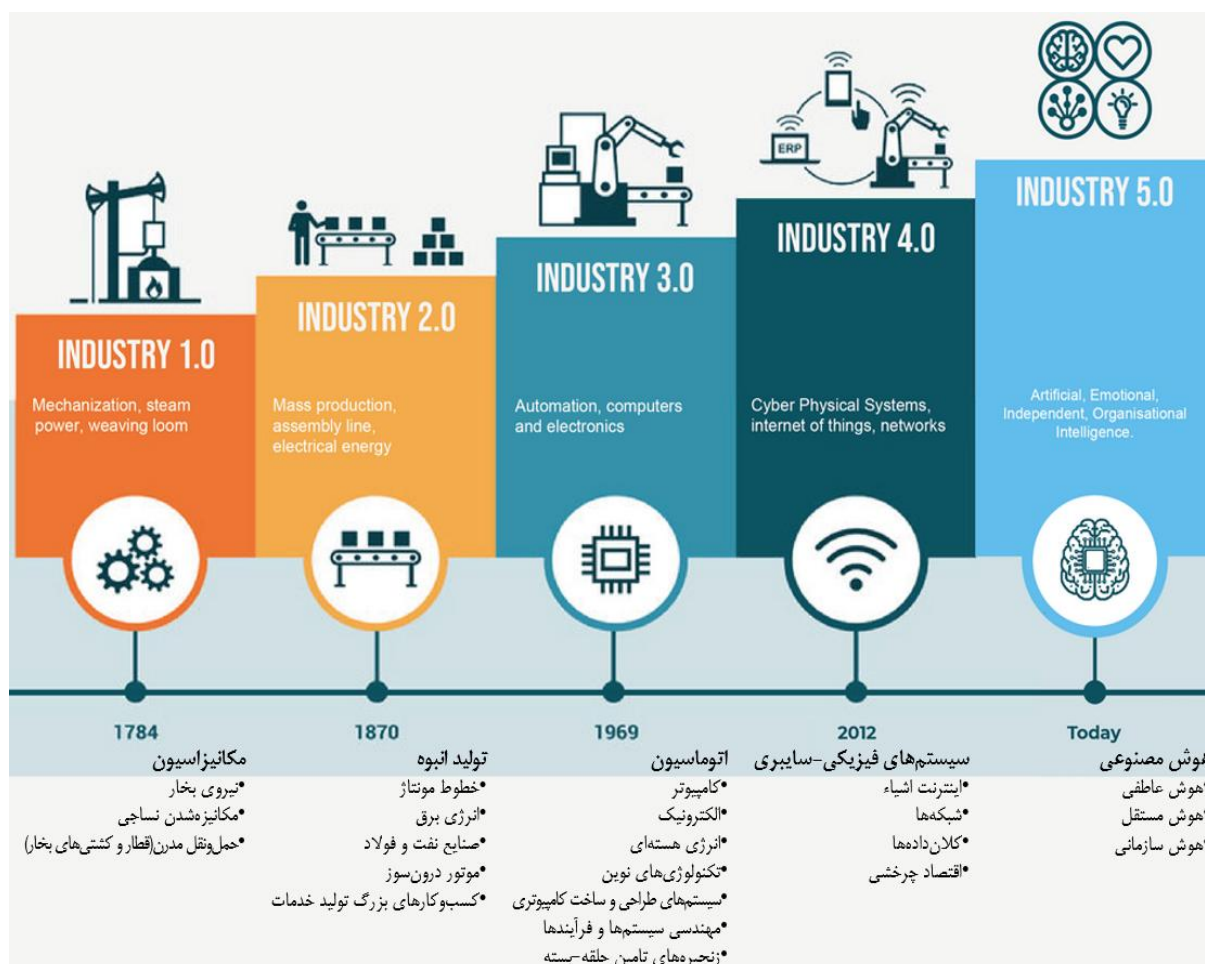
- تامین مواد اولیه چرخشی (از زنجیره ارزش ثانویه)، بازطراحی فرآیند تولید و محصول تولیدی بر اساس رویکرد چرخشی
- بازنگری خدمات اصلی و جانبی زنجیره در طراحی جدید مدل کسب‌وکار
- تمهید پیش‌نیازها و تنظیم مقررات و مناسبات متضمن حقوق فعالان محیط کسب‌وکارهای چرخشی
- رقابت‌پذیری محصول و خدمت چرخشی همگام با شبکه بازار جهانی

(۳) کسب‌وکارهای مرتبط با زنجیره‌ی بازیافت و مدیریت پسماند، تنها ۲ مکانیزم از ۹ مکانیزم خلق ارزش در گفتمان اقتصاد چرخشی بوده که اتفاقاً دارای بهره‌وری پایین‌تری نسبت به سایر مکانیزم‌ها هستند. اما در ایران درک غالب از اقتصاد چرخشی، کسب‌وکارهای زنجیره‌ی بازیافت و فرآیندهای مرتبط با مدیریت پسماندهاست و از این منظر، تجربیات موفق جهانی، آموزه‌های بسیاری برای کسب‌وکارها در ایران دارند.

فصل ۳: حکمرانی، اقتصاد چرخشی و لجستیک معکوس در ایران: از شرایط موجود تا شرایط مطلوب

۱.۳ اقتصاد چرخشی در بستر انقلاب صنعتی چهارم

رشد فناوری در قرن اخیر، سبب کاهش زمینه‌های ارتقای بهره‌وری در صنایع فرآیندی^{۴۵} و ساخت^{۴۶} (ذوب، قالب‌گیری، تراش‌کاری، واکنش‌های شیمیایی و...) شده و به نوعی این فرآیندها به حداکثر بهره‌وری ممکن و در دسترس خود رسیده‌اند. در مقابل اما ظرفیت‌های بسیار گسترده‌ای برای افزایش بهره‌وری و ارتقای فرآیندها در زمینه‌های لجستیکی و ترکیب و تنیدگی آنها در صنایع دیگر فراهم گردیده‌است که نمود بارز آن در خلق ارزش شگفت‌آور از فعالیت‌های لجستیکی مبتنی بر اینترنت، مانند شرکت‌های آمازون، ای‌بی، اوبر و... در برابر کسب‌وکارهای قدیمی‌تر مانند شرکت‌های خودروسازی، نفتی و حتی تولید تجهیزات رایانه‌ای مشاهده می‌گردد [۱۶].

شکل ۵ - انقلاب‌های صنعتی و نمودهای آنها

در نتیجه‌ی انقلاب صنعتی چهارم، پارادایم نوین کسب‌وکار در بهبود عملکرد محیط‌زیستی نمود یافته و در اثر آن تولیدکنندگان به سمت و سویی حرکت می‌کنند که در درجه‌ی اول با غیرمادی‌سازی فرآیندها، اشیاء و موادی را که بعد فیزیکی دارند به داده‌هایی در فضای مجازی تبدیل کنند. فلسفه انقلاب صنعتی چهارم در تولید کالاها، به مانند فلسفه‌ی تولید ناب^{۴۷} در دو عبارت «احترام به جامعه» و «کاهش هدر رفت» نمود می‌یابد، آن چنان که:

⁴⁵ Process Industries

⁴⁶ Manufacturing Industries

⁴⁷ Lean Manufacturing

- ۱) نیازهای جامعه پیش از تبدیل شدن به مسأله تشخیص داده شده و مدیریت گردد.
 - ۲) رضایت جامعه از کالا یا خدمت تولیدی بیشینه شود.
 - ۳) حد فاصل میان زمان پرداخت-دریافت محصول و همچنین افت کیفیت در عملیات لجستیکی (دریافت، حمل و نقل و تحویل) کمینه شود.
 - ۴) هدر رفت زمان، مصرف انرژی و مصرف منابع اولیه تا حد امکان به حداقل رسد.
- از مهم ترین نمونه های تأثیر ابزارهای انقلاب صنعتی چهارم بر بهبود عملکرد محیط زیستی، کاهش آلاینده ها و تطابق پذیری اقلیمی می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- ۱) کاهش انتشار در حوزه ی انرژی با کارکرد اینترنت اشیا در قالب خانه های هوشمند
- ۲) کاهش انتشار در حوزه ی حمل و نقل با کارکرد سیستم های فیزیکی-سایبری در قالب کوپل کردن خودروها و مدیریت ترافیک
- ۳) کاهش انتشار ناشی از بهینه سازی جریان پویای مصرف منابع و حرکت محصولات در کارکرد کلان داده ها در قالب افزایش بهره وری تولید و توزیع در لجستیک معکوس که در این پژوهش در قالب توسعه اقتصاد چرخشی مورد مطالعه قرار می گیرد. [۱۷]

۲.۳. توسعه ی لجستیک معکوس، نمودی از اقتصاد چرخشی در بستر انقلاب صنعتی چهارم

امروزه، جهان در یک تغییر پارادایم از اقتصاد خطی به اقتصاد چرخشی قرار دارد که با شکل گیری ایده زنجیره های تامین حلقه بسته در انقلاب صنعتی سوم آغاز شد و با ظهور انقلاب صنعتی چهارم، شتاب رشد این حوزه، افزایش چشم گیری یافت. بنابراین یکی از مهم ترین نمودهای اقتصاد چرخشی در دوران انقلاب صنعتی چهارم، توسعه ی لجستیک معکوس در تأمین نهاده های تولید است.

اساساً لجستیک معکوس و تغییر گفتمان از اقتصادی خطی به اقتصاد چرخشی در این جهت است که جریان و مسیر کالا در زنجیره ی ارزش را تا حد امکان تبدیل به حلقه ای بسته نموده و طول آن را به منظور افزایش بهره وری، کوتاه تر نماید. این امر با تولید دانش و ایجاد بانک اطلاعاتی و آماری، از کیفیت، کمیت و مسیر حرکت مواد از محل تولید تا دفع^{۴۸}، آن هم به صورت کاملاً شفاف و قابل رصد^{۴۹} برای کلیه ی نقش آفرینان^{۵۰} اثرگذار و اثرپذیر صورت می پذیرد. خروجی چنین بانک اطلاعاتی نیز امکان برنامه ریزی و نظارت اثربخش و کارآمد بر جریان مواد و فرآیندهاست. این گفتمان اکنون در کلیه بازارها از جمله بخش های صنعتی و فناوری پیشرفته، تجاری و محصولات مصرفی رو به گسترش است و گردش مالی جهانی این بازار سالیانه یک تریلیون دلار تخمین زده می شود.

شروع به کارگیری لجستیک معکوس به آغاز تمدن بشری و زمانی بر می گردد که ارتش ها برای حفظ آمادگی خود به صورت منظم ادوات و تجهیزات خود را کنترل، در صورت اشکال برای تعمیر ارسال و در غیر این صورت آنها را تیز، پرداخت، سرویس و مجدداً انبار می نمودند. با ورود انسان به عصر باروت، ارتش ها با مشکل اتمام دوره مصرف باروت در انبارش تسلیحات و مهمات مواجه شدند که یکی از راهکارهای متداول، بکارگیری آن در تجهیزات آتش بازی در مراسم و جشن ها بود. اولین ورود سیستماتیک انسان به فرآیندهای لجستیک معکوس در دوران جنگ داخلی آمریکا بود که به جز مهمات، دامنه وسیعی از تدارکات و آذوقه ارتش ها را در بر می گرفت. مواد غذایی به مجرد اتمام تاریخ استفاده به عنوان خوراک دامداری های ارتش و در صورت فساد در طبقات مختلف زیر لایه های خاک در زمین دفن و با گذشت زمان در اثر فعالیت میکروارگانیسم ها، به کود آلی تبدیل و در مزارع ارتش مصرف می شدند. مهمات بلااستفاده نیز به جای دفن در اعماق دریا، دفن در خاک، سوزاندن، منفجر و تجزیه کردن با حصول اطمینان از بی خطر بودن دمونتاژ آنها، به اجزای تشکیل دهنده خود تجزیه و به صورت آهن قراضه، مس قراضه، آلومینیم قراضه و... بازیافت و دوباره به چرخه صنعت بازگشته و جهت ساخت مهمات و یا محصولات دیگر مورد استفاده قرار می گرفتند. یکی از مشکلات اصلی در جنگ جهانی دوم، کمبود قطعات یدکی برای تعمیر خودروها بود که همین ماجرا باعث شد کشورها به بازسازی قطعات روی بیاورند و برای این فرآیند از لجستیک معکوس استفاده شود.

⁴⁸ Cradle to Grave

⁴⁹ Traceable

⁵⁰ Stakeholder

در بررسی‌های عملکردی و تحلیل مسائل بسیاری از سازمان‌های نظامی تا پیش از جنگ جهانی دوم، لجستیک معکوس به عنوان یک اصل در نظر گرفته نمی‌شد؛ چرا که در زمانی که یک واحد ارتش، فعالیت‌های لجستیک معکوس را انجام دهد، از انجام چنین کاری نفع مستقیم مالی عایدش نشده و شاید توان محدود و قدرت ریسک کمتر نیروهای نظامی از دیگر عوامل این کم توجهی بود. اثرات مثبت غیرقابل انکار لجستیک معکوس در جنگ جهانی دوم فرماندهان، مدیران و مسؤولین سازمان‌های نظامی را خواهان مطالعه و بررسی لجستیک معکوس با بهره‌گیری از روش‌شناسی فرآیند مدیریت نمود و در ادامه توجه صنعت و تجارت نیز به لجستیک معکوس معطوف گردید.

در جریان سستی کالا مدیران بنگاه‌های اقتصادی بر کنترل و مدیریت جریان مستقیم یا روبه‌جلوی مواد و محصولات متمرکز بودند که عمدتاً از سمت تامین‌کنندگان مواد خام به سمت تولیدکنندگان، توزیع‌کنندگان، خرده‌فروشان و نهایتاً مصرف‌کنندگان جریان داشت و از آنجا که لجستیک معکوس مترادف با بازپس‌گیری محصولات مرجوع‌شده بود میانه خوبی با آن نداشتند. در آغاز قرن جدید میلادی، مقررات سخت‌گیرانه محیط‌زیستی شرکت‌ها را در جستجوی راهیایی برای جمع‌آوری محصولاتشان از شهروندان پیش از تبدیل آنها به پسماند قرار داد که در نتیجه، اندک‌اندک لجستیک معکوس به ابزاری کارآمد برای بررسی و مدیریت جریان‌های معکوس یا رو به عقب در زنجیره‌های تامین درآمد و آنها را قادر به رقابت در دامنه‌های پایین سود نمود.

مهمترین مزایای لجستیک معکوس عبارتند از:

(۱) **توسعه پایدار:** تعمیر محصول مرجوعی نسبت به بازتولید آن، بازتولید نسبت به بازیافت ضایعات حاصل از آن و بازیافت ضایعات نسبت به دفع پسماند حاصل از آن، هر یک نسبت به دیگری رد پای محیط‌زیستی کمتر (از نصف تا یک‌چهارم) دارند. طراحی سیستمی کارآمد برای لجستیک معکوس کمک می‌کند تا آثار نامطلوب حیات بشر به حداقل برسد. راهبردهایی مثل استقرار مراکز جمع‌آوری منطقه‌ای و رسیدگی به ضایعات و محصولات مرجوعی در همان مکان، گامی بلند در مسیر تحقق توسعه پایدار از منظر لجستیک است.

(۲) **افزایش کیفیت و کاهش هزینه‌ها:** بیشتر کالاهای معیوب و مرجوعی را می‌توان تعمیر و مونتاژ مجدد نمود و انجام این کار به‌درستی با افزایش چرخه عمر محصول، ارزش‌افزوده اقتصادی آن را حفظ و مانع از اتلاف و زیان می‌شود. ارزیابی تحلیلی علت بازگردانی و فرآیند تعمیر این محصولات، پراکندگی نقاط ضعف آنها را معلوم می‌نماید که رفع آنها علاوه بر افزایش کیفیت محصولات، هزینه ناشی از مرجوع‌شدن را تا حد زیادی کاهش می‌دهد.

(۳) **افزایش رضایت و حفظ مشتریان و رشد ارزش برندها:** هیچ محصولی با نیت پس‌فرستادن خریداری نمی‌شود اما مشتری ممکن است به هر دلیل تصمیم بگیرد آن را پس دهد. در چنین شرایطی، فقدان لجستیک معکوس مناسب می‌تواند با ناراضی و منصرف کردن مشتری ضرر مضاعفی برای تولیدکننده به همراه آورد. با فرآیندهای لجستیک معکوس هموار می‌توان آنها را حفظ و رضایتشان را جلب نمود.

(۴) **کارآمدسازی مدیریت موجودی:** فقدان فرآیند مناسب لجستیک معکوس، انبارها را از محصولات مرجوعی سرریز کرده، کاهش فضای ذخیره‌سازی در انبار موجب هزینه‌های اضافی برای افزایش این فضا می‌شود. طراحی سیستم لجستیک معکوس کارآمد، ضمن تسریع روند جایگزینی کالاهای معیوب، فرآیند مدیریت موجودی را تسهیل کرده و از طریق کاهش هزینه‌ها، کارایی آن را بهبود می‌بخشد.

زنجیره ارزش خطی شامل چهار گروه فرآیند تولید بالادستی، تولید پایین‌دستی، توزیع و خرده‌فروشی کالا است. چنانچه کالا، دارای قیمت مصرف‌کننده برابر ۱۰۰ باشد، ارزش افزوده فرآیند خرده‌فروشی در حدود ۹۰۱، ارزش افزوده فرآیند توزیع در حدود ۱۵۰۱، و ارزش افزوده فرآیندهای تولید در حدود ۲۱۰۷ خواهد بود. حال اگر کالا در انتهای چرخه مصرف به دور انداخته شود (=تبدیل به پسماند)، به واسطه آلودگی ذاتی، عمدتاً:

- ارزش پسماند حاصله در حد صفر،
- بازیافت پسماند فاقد صرفه، و
- مدیریت پسماند مستلزم صرف هزینه خواهد بود.

در انتهای چرخه مصرف، چنانچه کالا پس از عودت یا خرید ضایعات، جمع‌آوری و بازرسی گردد و قابلیت استفاده مجدد داشته باشد، تا قیمت خرید ۸۱.۸٪ قابلیت بازگشت به زنجیره مصرف را خواهد داشت، در غیر این صورت چنانچه بازگشت آن به زنجیره مستلزم تعمیر و بازسازی باشد تا قیمت خرید ۶۰.۶٪ قابلیت بازگشت به زنجیره مصرف را خواهد داشت و نهایتاً چنانچه بازگشت آن به زنجیره ارزش مستلزم بازیافت و تولید مجدد باشد تا قیمت خرید ۳۲.۵٪ می‌تواند به زنجیره ارزش بازگردد. این به منزله بهره‌گیری از مزیت‌های اقتصادی موجود و آفرینش مزیت‌های جدید تا سقف ۴۰ درصد تولید ناخالص کشورها است.

شکل ۶ - مقایسه لجستیک و لجستیک معکوس از نقطه نظر ارزش کالا در زنجیره تولید-توزیع-مصرف در مقایسه با استفاده مجدد-تعمیر-تولید مجدد-بازیافت

مزیت‌های فوق‌الاشاره اندک‌اندک دامنه استفاده از لجستیک معکوس را از ضایعات و کالاهای معیوب و خراب به نحوی فراتر آورده که بسیاری از شرکت‌های بزرگ برای بازیافت کالاهای باستانی، نوسازی محصولات قدیمی و بازگشت کالاهایی که بیش از حد نیاز در بازار وجود دارند از لجستیک معکوس استفاده می‌کنند. انجمن لجستیک معکوس آمریکا همکاری بنگاه‌های اقتصادی (بخش خصوصی)، نهاد حاکمیت و دانشگاه‌ها را سه رکن ساماندهی و توسعه فرآیندهای لجستیک معکوس و در پی آن اقتصاد بازیافت در این کشور می‌داند:

(۱) **بخش خصوصی:** همانگونه که اشاره شد فشار سنگین مقررات محیط‌زیستی، در قدم اول شرکت‌ها را به جستجوی راه‌هایی برای جمع‌آوری محصولاتشان از انتهای زنجیره مصرف کشاند و در ادامه، لجستیک معکوس به ابزاری برای رقابت میان آنها در دامنه‌های پایین سود مبدل گردید. توسعه تکنولوژی‌های لجستیک معکوس، هزینه‌های این کار را به شدت کاهش داد و این امر به جذب مقادیر بالای سرمایه در این حوزه و ایجاد شرکت‌های تخصصی با شبکه‌های پیشرفته بنگاه‌های همکار در حوزه‌های تولید، پخش، خرده‌فروشی و بازیافت منجر گردید. در نتیجه، طی یک بازه ۲۰ ساله لجستیک معکوس در میان هسته فرآیندهای عملیاتی بنگاه‌های اقتصادی برتر این کشور جایگاه خود را یافت.

(۲) **نهاد حاکمیت:** طی دو دهه گذشته نهاد حاکمیت رویکرد حکمرانی دخالت‌محور را کنار گذاشت و با تعریف چارچوب‌هایی انجمن لجستیک معکوس این کشور را به عنوان نهاد تنظیم‌گر بخشی این حوزه به رسمیت شناخت. اندک‌اندک مقررات سلبی جای خود را به اطلاع‌رسانی و توسعه آموزش‌های عمومی داد و توأماً طراحی و وضع استانداردهای فرآیند و محصول موجب شکل‌دهی به رقابت

بنگاه‌های اقتصادی در افزایش بازدهی و کیفیت فرآیندهای لجستیک معکوس گردید. توسعه روابط بین کشوری خصوصا در سطح قاره آمریکا و حمایت‌های زیرساختی دولت فدرال، نقشی اساسی در افزایش ارزش افزوده حاصل از لجستیک معکوس ایفا نمود که اکنون به عنوان مزیت رقابتی قدرتمند این کشور در مقابل رقیب اقتصادی قدرتمند خود، جمهوری خلق چین، به شمار می‌آید.

۳) **نهاد دانشگاه:** در کنار تلاش‌های مستمر بخش خصوصی و سیاست‌گذاری اصولی نهاد حاکمیت، نقش دانشگاه‌ها و موسسات پژوهشی در توسعه فرآیندهای لجستیک معکوس آمریکا قابل چشمپوشی نیست. انجام مطالعات بنیادی و تکنولوژیک، همگام‌سازی فن‌آوری و مطالعات محیط‌زیستی، تبیین بایدها و نبایدها، آموزش و انتشار مستمر مطالعات موردی و دوره‌های آموزشی، توسعه پروژه‌ها، سخنرانی‌ها، تورهای تخصصی و به اشتراک‌گذاری ایده‌ها از طریق شبیه‌سازی و طراحی بازی‌ها طی دو دهه گذشته پشتوانه‌ای موثر و قابل اتکا در پیشرفت فرآیندهای لجستیک معکوس در این کشور بوده است.

۳.۳ حکمرانی، اقتصاد و محیط‌زیست

تحول، تکامل و توسعه‌ی اندیشه‌های حکمرانی در قرن بیستم میلادی روندی خیره‌کننده داشته‌است و مباحث مرتبط با نسبت دولت-ملت و یا جایگاه، اختیارات، مسؤولیت‌ها و سطح دخالت حاکمیت در جامعه از منظر سیاست و اقتصاد، مباحثی داغ در اندیشکده‌ها و سپهر حکمرانی کشورها بوده‌است. بر اساس یکی از معروف‌ترین تعاریفی که سازمان ملل برای حکمرانی ارائه می‌دهد، «حکمرانی، فرآیند تصمیم‌گیری است و فرآیندی است که تصمیم‌ها در آن اجرا می‌شوند»^{۵۱}. [۱۸]

در سال ۱۹۸۹ و در گزارشی از بانک جهانی با عنوان «کشورهای آفریقایی جنوب صحرا: از بحران تا رشد پایدار»، با مطالعه‌ی اثربخشی اندک کمک‌های جهانی در توسعه‌ی این کشورها، برای اولین از واژه‌ی حکمرانی برای توصیف نیاز به اصلاحات نهادی و افزایش کیفیت و کارآمدی حاکمیت بهره گرفته‌شد. در این گزارش حکمرانی، «به کارگیری قدرت سیاسی برای اداره‌ی امور یک کشور تعریف شد»^{۵۲}. [۱۹] پس از آن و در برابر انتقادات از نسبت نهاد حاکمیت با اقتصاد و نحوه نقش‌آفرینی این نهاد در بازار خصوصا با تمرکز بر پیامدهای آزادسازی اقتصاد در کشورهای در حال توسعه در سال ۱۹۹۲ و در گزارشی از بانک جهانی با عنوان «حکمرانی و توسعه» مفهومی با عنوان «حکمرانی خوب» ابداع گردید تا بر شاخص‌های چهارگانه‌ی آن عبارت از کارآمدی حاکمیت، پاسخگویی، شفافیت و قانون‌مداری، سیاست‌های اقتصادی به درستی اجرا شده و در نهایت منجر به توسعه‌ی پایدار کشورها در سایه‌ی عدالت اجتماعی گردد [۲۰]. این شاخص‌ها، خود به مرور زمان توسعه یافته و امروزه به عنوان معیاری برای سنجش کیفیت فرآیندهای تصمیم‌گیری، از سطوح خرد تا کلان کاربرد می‌یابند:

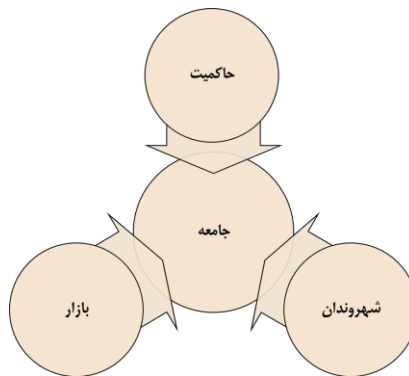
(۱) مشارکت	(۲) شفافیت	(۳) پاسخگویی و مسؤولیت‌پذیری	(۴) انعطاف‌پذیری
(۵) بهره‌وری (کارآمدی و اثربخشی)	(۶) قانون‌محوری	(۷) وفاق‌محوری	(۸) برابری و عدالت

با شکل‌گیری مفهوم و گفتمان حکمرانی خوب در جهان، رفته‌رفته در میان نسبت و ارتباط نهاد حاکمیت با نهاد بازار به عنوان تجسم اقتصاد، نهاد سومی مطرح شد به نام نهاد جامعه مدنی^{۵۳} که اراده و خواست این نهاد در تشکلهای غیردولتی، مطبوعات و رسانه‌های آزاد و... تجسم می‌یافت. از این پس و با توسعه این گفتمان، اساسا ارتباط سالم نهاد حاکمیت با نهاد بازار، بدون وجود نهاد شهروندان ناممکن دانسته‌شد. [۲۱]

^{۵۱} "Governance is the process of decision-making and the process by which decisions are implemented (or not implemented). "

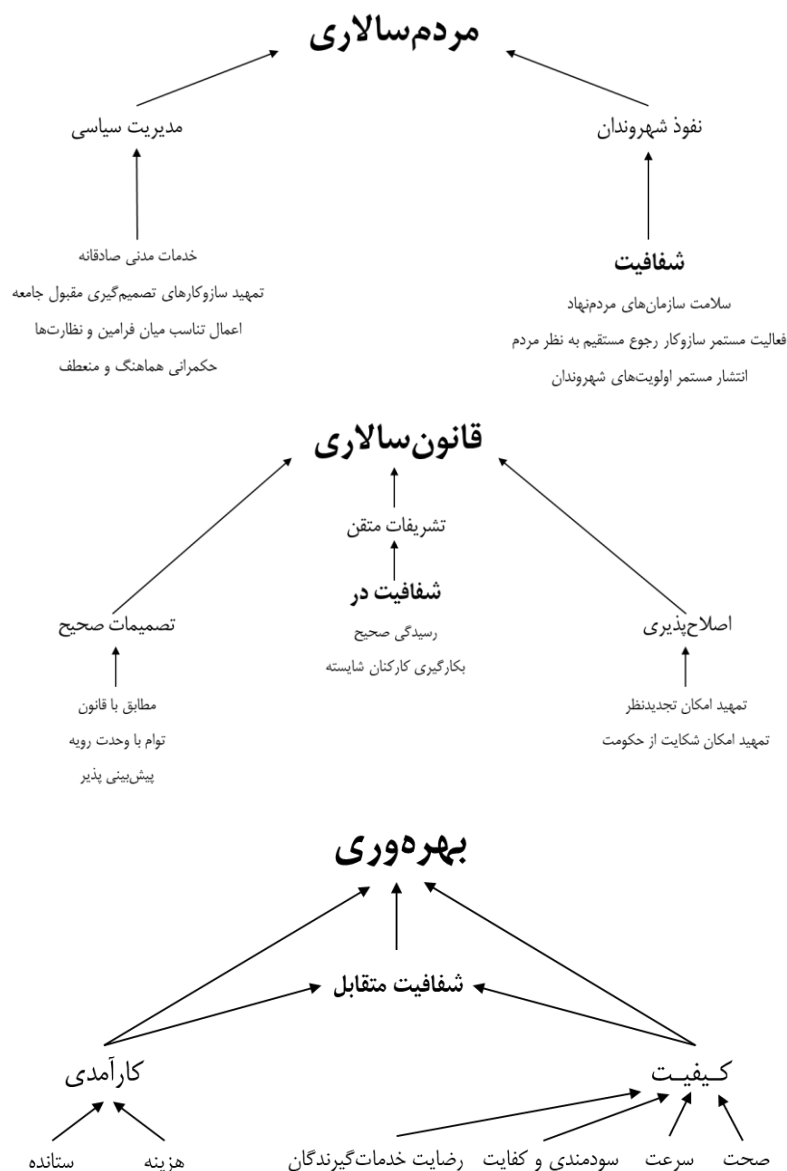
^{۵۲} "Governance is meant the exercise of political power to manage a nation's affairs. "

^{۵۳} Civil Society

شکل ۷ - نهادهای حاکمیت، بازار (بخش خصوصی) و شهروندان در شکل‌گیری جامعه

در نگرش نهادگرایانه به جامعه و تقسیم آن به سه نهاد اصلی شهروندان، حاکمیت و بازار، نسبت حکمرانی خوب با هر یک از نهادهای اجتماعی یادشده به ترتیب در قالب مردم‌سالاری، قانون‌مداری و بهره‌وری پدیدار می‌گردد و بر همین مبنا، در پیاده‌سازی حکمرانی خوب در سیاست‌گذاری کلان اقتصادی، فرآیندی حائز بهره‌وری است که از کیفیت، کارآمدی (مقرون به صرفه بودن) و شفافیت متقابل میان نقش‌آفرینان نهاد حاکمیت، شهروندان و بازار بهرمنند باشد.

شکل ۸ - نسبت حکمرانی خوب با نهاد شهروندان، حاکمیت و بازار در جامعه

کلمه‌ی اقتصاد یا Economy از ترکیب دو عبارت یونانی Oiko به معنای اموال و Nomo به معنای اداره شکل گرفته‌است. بر همین اساس یکی از مشهورترین تعاریف از اقتصاد، تعریفی است که لیونل رابینز^{۵۴}، اقتصاددان انگلیسی از آن ارائه می‌دهد عبارت از اینکه «اقتصاد علمی است که رفتار انسان را در ارتباط میان اهداف او و منابع محدودی که می‌توانند استفاده‌های دیگری داشته‌باشند، مورد مطالعه قرار می‌دهد»^{۵۵}. بر اساس این تعریف علم اقتصاد وقتی کاربرد می‌یابد که امر تخصیص منابع محدود به تقاضاهای نامحدود در میان باشد. در اقتصاد نئوکلاسیک عبارت شیوه‌ی هماهنگی^{۵۶} یا سازوکار تخصیص منابع اهمیت می‌یابد که ناظر بر توصیف نحوه‌ی تخصیص منابع کمیاب در برابر تلاش‌های انسانی است.

به باور بسیاری از اقتصاددانان و جامعه‌شناسان، اقتصاد از مسیر شیوه‌های هماهنگی در مناسبات اجتماعی تنیده شده و بازار به عنوان یک نهاد اجتماعی، بر امر شکل‌گیری و یکپارچگی جوامع^{۵۷} اثر می‌گذارد. از این منظر، نقش اقتصاد در جامعه به مانند چسبی است که ارتباط و بده‌بستان‌های میان حاکمیت، شهروندان و بازار را شکل می‌دهد و حتی به واسطه‌ی شیوه‌های مختلف هماهنگی این ارتباط متقابلاً جهت‌دهی و راهبری می‌گردد. [۲۲]

امروزه شیوه‌های هماهنگی در تخصیص منابع در اقتصاد کلان کشورها به دو شیوه‌ی اصلی تقسیم می‌شوند:

۱) هماهنگی مبتنی بر بازار آزاد، تخصیص منابع بر پایه‌ی عرضه و تقاضا و یا لیبرالیسم

۲) هماهنگی بروکراتیک، تخصیص منابع بر پایه‌ی تمرکز و بازتوزیع و یا سوسیالیسم

گرچه برخی از اقتصاددانان به این دو شیوه‌ی عمده‌ی هماهنگی، شیوه‌های دیگری نظیر هماهنگی اخلاقی (تعاون) و هماهنگی ویرانگر (تخریب و غارت) را نیز اضافه می‌کنند، اما در عرف اقتصاد کلان، فرض بر آن است که سیاست‌ها و رویکردها بر مبنای یکی از این دو شیوه جهت‌دهی می‌شود. شکل ۱۰ مشخصات عمده‌ی دو شیوه‌ی اصلی هماهنگی مبتنی بر بازار یا هماهنگی بروکراتیک را نمایش می‌دهد:

هماهنگی بروکراتیک (سوسیالیسم)	هماهنگی مبتنی بر بازار آزاد (لیبرالیسم)
- عدالت در اولویت (اصالت به جمع) - به اشتراک‌گذاری منافع - ارزش‌گذاری بر اساس کارکرد - تمرکز منابع، مالکیت عمومی و توزیع در جامعه - حاکمیت با ابعاد بزرگ به عنوان تصدی‌گر و مجری فرآیندها - اصل بر فراغت و تعریف کار به عنوان یک ارزش - تضمین خیر همگانی از بالا به پایین	- آزادی در اولویت (اصالت به فرد) - رقابت برای کسب منافع - ارزش‌گذاری بر اساس مطلوبیت - بازار آزاد، مالکیت خصوصی و عرضه و تقاضا - حاکمیت با ابعاد کوچک به عنوان تنظیم‌گر روابط میان فرآیندها - اصل بر کار و تعریف فراغت به عنوان یک ارزش - تضمین خیر همگانی از پایین به بالا

شکل ۹ - هماهنگی مبتنی بر بازار و هماهنگی بروکراتیک

⁵⁴ Lionel Robbins

⁵⁵ "Economics is the science which studies human behaviour as a relationship between ends and scarce means which have alternative uses."

⁵⁶ Coordination Mode

⁵⁷ Social Intergration

بنابراین، اقتصاد و شیوه هماهنگی در آن، در جهت‌دهی به حکمرانی کلان محیط‌زیست نیز نقش اصلی را بازی کرده و عملاً دو رویکرد اصلی در حکمرانی کلان محیط‌زیست، خود تابعی از شیوه‌های هماهنگی اقتصادی در جوامع هستند. این دو رویکرد اصلی در سیاست‌گذاری کلان محیط‌زیست عبارتند از:

(۱) رویکردهای دستوری^{۵۸}

(۲) رویکردهای مبتنی بر بازار^{۵۹}

در شکل ۱۱ مشخصات عمده‌ی این دو رویکرد، از نقطه‌نظرهای میزان مشارکت‌گرایی یا تمرکزگرایی، نقش حاکمیت در اقتصاد و میزان پیچیدگی مقایسه شده است:

ابزارهای دستوری	ابزارهای مبتنی بر بازار
- روش‌های سنتی حکمرانی غیرمشارکتی با تکیه بر وضع مقررات، نظارت بر اجرای آنها و اعمال مجازات در صورت تخلف از آنها - شیب تند هرم قدرت و تمرکز اختیارات تصدی و اجرا در دست حاکمیت و نهادهای وابسته به آن - اقتصاد در انحصار حاکمیت، رشد خصلت‌های اقتدارگرایانه، کاهش درجه آزادی بازار و نمود سویه‌های قهری قدرت در برابر قانون‌گریزی - پیچیدگی کمتر، بهره‌وری پایین‌تر و دخالت گسترده حاکمیت در تمامی شئون - مهم‌ترین معایب روش‌های دستوری در جوامع کمتر توسعه‌یافته: - کاهش تبعیت از دستورات به مجرد کاهش اقتدار - از بین رفتن انگیزه و تمایل به بهبود داوطلبانه و مستمر عملکرد	- روش‌های نوین حکمرانی مشارکت‌محور با نهادگرایی و کاهش دخالت‌های حاکمیت در مدیریت جامعه - شیب ملایم هرم قدرت و تغییر نقش حاکمیت از تصدی‌گر یا مجری، به تنظیم‌گر روابط - تسهیل و ایجاد شرایط مساعد و مسالمت‌آمیز برای رشد اقتصادی، کاهش ریسک‌ها، قانون‌محوری و افزایش هزینه‌های قانون‌گریزی - پیچیدگی بالا، بهره‌وری زیاد و دخالت حاکمیت تنها در شرایط شکست بازار - مهم‌ترین ابزارهای مبتنی بر بازار در جوامع توسعه‌یافته: - وضع مالیات‌ها، یارانه‌ها، مشوق‌ها و نظام‌های مالی (مثل چارچوب‌های EPR) - بازارهای تجارت انتشار

شکل ۱۰ - ابزارهای مبتنی بر بازار و ابزارهای دستوری

رویکردهای دستوری در سیاست‌گذاری و حکمرانی کلان محیط‌زیست اصولاً در اقتصادهای مبتنی بر شیوه‌ی هماهنگی بروکراتیک، بر مبنای تمرکزگرایی، وضع مقررات، الزامات و نظارت بر آنها پیکربندی می‌گردد. بنابراین بهره‌وری این روش‌ها، نسبت مستقیم و بستگی تنگاتنگی با شیب هرم قدرت، گستره نفوذ سیستم بروکراتیک، تمرکز اختیارات، خصلت اقتدارگرایی نظام حاکمیت^{۶۰} و حتی تضمین اجرای الزامات با بهره‌گیری از سویه‌های قهری و سلبی قدرت در اداره جامعه در قالب وضع ممنوعیت‌ها، جرایم و مجازات‌ها دارد. [۲۳] گرچه بهره‌گیری از این روش‌ها دارای پیچیدگی‌های کمتری است، اما ایراد بزرگ این روش‌ها، آن است که اثربخشی آنها تابعی از گستردگی دستگاه بروکراتیک بوده و به مجرد کاهش نظارت، اقتدار یا حتی شدت اثر سویه‌های قهری بروکراسی، تبعیت از دستورات هم کاهش می‌یابد. از طرف دیگر در نظام‌های مبتنی بر این روش‌ها، انگیزه و تمایل به بهبود داوطلبانه و مستمر عملکرد از سوی اجزای سیستم از بین می‌رود و مأموریت اجزای سیستم به جای بهبود مستمر عملکرد، به تبعیت از الزامات تقلیل می‌یابد. [۲۴]

اصولاً رویکردهای مبتنی بر بازار در سیاست‌گذاری و حکمرانی کلان محیط‌زیست در اقتصادهایی که از شیوه‌ی هماهنگی مبتنی بر بازار بهره می‌گیرند؛ با مشارکت‌محوری، نهادگرایی، کاهش دخالت‌های حاکمیت در اداره جامعه و آزادسازی بازار پیکربندی گردیده که در آنها نقش حاکمیت از تصدی‌گر یا مجری، به تنظیم‌گر روابط در جامعه تغییر می‌یابد. این رویکردها به منظور مدیریت پیامدهای منفی شکست

⁵⁸ Command and Control Instruments

⁵⁹ Market-Based Instruments

⁶⁰ Authoritarianism

بازار، به شکل آلودگی محیط‌زیست، به کار می‌آیند و هزینه‌های اضافه‌ای بر تولید و مصرف و بر فرآیند و محصول اعمال می‌کنند که بر مبنای احترام به حقوق مالکانه و بازاریابی، این هزینه‌ها قابل داد و ستد در بازاری موازی به صورت تولید خدمات هستند. [۲۵] این روش‌ها عمدتاً بر مبنای تسهیل و ایجاد شرایط مساعد و مسالمت‌آمیز برای رشد اقتصادی، کاهش ریسک‌ها و مخاطرات، افزایش درجه آزادی بازار، قانون‌محوری و افزایش هزینه‌های قانون‌گریزی پیاده‌سازی گردیده و در آنها دخالت حاکمیت در بازار تنها در شرایط تهدید خیر همگانی در شکست بازار^{۶۱} صورت می‌پذیرد. [۲۴] از مهم‌ترین ابزارهای مبتنی بر بازار در جوامع توسعه‌یافته، وضع مالیات‌ها، یارانه‌ها، مشوق‌ها، بازارهای تجارت انتشار^{۶۲} و نظام‌های ودیعه‌گذاری^{۶۳} (مثل چارچوب‌های امتداد مسؤولیت تولیدکنندگان^{۶۴}) است.

۴.۳) جنس راهکارهای توسعه اقتصاد چرخشی در ایران

اصولاً بهره‌گیری از رویکردهای حکمرانی محیط‌زیست، همانند شیوه‌های هماهنگی در اقتصاد، امری مطلق نیست و کشورها در طیفی میان این دو رویکرد ایستاده و از ابزارهایی که هر رویکرد در اختیارشان می‌گذارد، در حکمرانی کلان محیط‌زیست بهره می‌برند. حال، بر اساس آنچه در کشور ایران از پیکربندی نظام اقتصادی تا تورم و انباشت قوانین، الزامات و ابعاد دستگاه بروکراتیک حاکم مشاهده می‌گردد، می‌توان چنین ادعا نمود که حکمرانی محیط‌زیست در ایران عمدتاً مبتنی بر رویکردهای حکمرانی دستوری است، هر چند که نظام بروکراتیک در برخی از موارد تلاش به بهره‌گیری از رویکردهای مبتنی بر بازار هم داشته‌است.

بر مبنای ارزیابی‌های سالیانه بنیاد هریج، شاخص آزادی اقتصاد ایران در سال ۲۰۲۳ برابر با عدد وخیم ۴۲ از ۱۰۰ و معادل با شرایط «سرکوب‌شده» بوده و ایران در میان ۱۸۰ کشور، رتبه ۱۶۹ را به خود اختصاص داده‌است. این در حالی است که عدد میانگین این شاخص در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا برابر با ۵۷ و در جهان برابر با ۶۰ است. بر اساس این گزارش، بزرگترین ریشه‌های سرکوب اقتصاد در ایران عبارتند از ضعف در حاکمیت قانون، عدم احترام به حقوق مالکیت، تورم فزاینده، رقابت‌ناپذیری و بی‌ثباتی فضای کسب‌وکار ناشی از حکمرانی دستوری، محدودیت‌های تجارت بین‌الملل ناشی از تحریم‌ها و عدم امکان دسترسی به شبکه‌ی بانکی بین‌المللی. [۲۶] این در حالی است که مهم‌ترین پیش‌نیاز حرکت از رویکردهای حکمرانی دستوری محیط‌زیست به حکمرانی مبتنی بر بازار در جوامع، تبعیت نظام اقتصادی جوامع از قواعد بازار آزاد بر مبنای دو رکن اصلی از احترام به حقوق مالکیت شهروندان و افزایش رقابت‌پذیری بخش خصوصی در بازار است. در کشور ما که

- بیش از ۸۵ درصد از سرمایه‌گذاری و مالکیت صنایع بزرگ متعلق به حاکمیت است؛
 - نهادهای حاکمیتی با حضور در بازار، با شهروندان و بخش خصوصی رقابتی غیرمنصفانه کنند؛
 - تحریم‌های بین‌المللی مرزهای اقتصادی را بسته و هزینه ارتباط با بازارهای بین‌المللی و هزینه سرمایه‌گذاری خارجی را به حداکثر رسانده‌اند؛
 - تورم دو رقمی برای نیم‌قرن بیماری مزمن نظام اقتصاد کشور شده و بی‌ثباتی و ریسک در فضای کسب‌وکار موج می‌زند [۲۷] [۲۸]؛
- برای نیل از حکمرانی دستوری به حکمرانی مبتنی بر بازار در محیط کسب‌وکارهای محیط‌زیستی باید تلاش کرد که همزمان با پیاده‌سازی راهکارهای فنی و تخصصی در سطوح خرد (مانند محیط کسب‌وکار صنعت بازیافت و لجستیک معکوس)، به سطوح کلان اقتصاد نیز پرداخت و در افق راهکارهایی گام برداشت که متضمن کاهش دخالت دولت در بازار و افزایش شاخص‌های آزادسازی اقتصادی شود. به عبارت دیگر می‌توان گفت توسعه کسب‌وکارهایی نظیر اقتصاد چرخشی یا سایر کسب‌وکارهای حوزه توسعه‌ی پایدار در ایران، راهکار محیط‌زیستی مرتبط با دانش علوم محیطی ندارند، بلکه دقیقاً راهکارهای مرتبط با حکمرانی اقتصادی دارند.

⁶¹ Market Failure

⁶² Emissions Trading

⁶³ Deposit-Refund

⁶⁴ Extended Producer Responsibility

۵.۳ سیر تاریخی شکل‌گیری اقتصاد ذی‌نفعانه، مافیایی و فسادآلود در مدیریت پسماندها در ایران

اولین کارخانه بازیافت ایران در سال ۱۳۴۳ توسط یک سرمایه‌گذار خصوصی تأسیس شد. این شرکت با خرید مواد اولیه (ضایعات) مورد نیاز خط تولید خود از شهروندان، مانع زائد تلقی‌شدن و دور ریختن این مواد توسط آنها می‌شد. حقوق مالکیت و روابط تجاری میان طرف‌های عرضه‌کننده و متقاضی کالا در بازارهای کشور در قرون گذشته مبتنی بر قاعده تسلیط^{۶۵} بوده و در ایران نوین، مبتنی بر احکام فصل اول از باب دوم قانون مدنی^{۶۶} که تصرف را دلیل تملک دانسته و حق همه‌گونه تصرف و انتفاع مالک نسبت به مایملک خود را به رسمیت می‌شناسد. از ۱۳۴۳ تا ۱۳۸۳ طی چهل سال، ده‌ها کارخانه بازیافت فلزات، روغن‌های روانکار، باتری، لاستیک، و مقوا تأسیس و فعال شدند که تامین نهاده‌های همه این کارخانجات مبتنی بر خرید و تامین مستقیم مواد و کالاهای قابل بازیافت از شهروندان بود و نسل‌های مختلفی از کارآفرینان و شاغلین در این حوزه، بدون مداخله حاکمیت و صرفاً بر مبنای قواعد حاکم بر بازار و اقتصاد و ذیل منطق و نگرش بوم‌شناسی صنعتی فعالیت نمودند. این نگرش که پیش از این مفصلاً تشریح شد، در طول تاریخ به طور طبیعی در نظام‌های اقتصادی تنیده شده و رواج آن در سطح بنگاه‌ها، خودبه‌خود سبب سرایت و سرریز اثر آبخاری آن به اقتصاد کلان شده و نتیجتاً با کاستن از مجموع هزینه‌های سیستم در تأمین مواد اولیه، بهره‌وری اقتصاد در سطح کلان را افزایش داده‌است. به همین دلیل هم چنین رویکردی بدون دخالت یا حتی آگاهی حاکمیت از آثار آن در اقتصاد، در کشوری مثل ایران که چه پیش از انقلاب و چه پس از آن از نظر اقتصادی تحت فشار بوده‌است، به صورت خودبه‌خود رواج یافت.

در سال‌های آغازین دهه هفتاد و پس از پایان جنگ تحمیلی، مقرر بود به تناسب رشد فرآیند خصوصی‌سازی در ایران، وظایف اجرایی دولت به بخش خصوصی برون‌سپاری گردیده، دولت به جای تصدی‌گری به تنظیم‌گری پرداخته و با کوچک‌تر شدن دولت، هزینه‌های اداره کشور کاهش و کیفیت اجرای فرآیندها^{۶۷} افزایش یابد. هر چند بر پایه نظریه حکمرانی خوب، کوچک‌سازی دولت نقطه شروع اصلاحات اقتصادی نبوده و در شرایطی که آزادی‌های مدنی و حاکمیت قانون به رسمیت شناخته نشود، خصوصی‌سازی و آزادسازی قیمت‌ها نمی‌تواند به پیدایش اقتصاد بازار بینجامد. به عبارتی، در فقدان حکمرانی خوب، مافیا بازار را قبضه می‌کند و در رقابت غیرمنصفانه با بخش خصوصی، ایشان را از بازار بیرون می‌رانند. [۲۹] یکی از نمودها و آثار مشهود اجرای سیاست‌های مرتبط با خصوصی‌سازی بدون توجه به پیش‌نیازهای این سیاست‌ها، امروزه در نسبت نهاد شهرداری در کلانشهرهای ایران، به عنوان یک نهاد عمومی با امور «خدمت‌رسانی» و «سودمحوری» مشاهده می‌گردد.

^{۶۵} قاعده تسلیط در اصطلاح فقهی عبارت است از تسلط و اختیار مالک برای هرگونه تصرف در اموال خویش. فقهای شیعه قاعده تسلیط را با توجه به حدیث نبوی «ان الناس مسلطون علی اموالهم» نام‌گذاری و مطرح کرده‌اند. در آثار اهل سنت به این قاعده تصریح نشده، اما فقها به مقتضای آن عمل کرده‌اند. قاعده تسلیط، تثبیت‌کننده ارکان مالکیت است و نظر به اهمیت مسأله اموال و مالکیت، تمامی مکاتب حقوقی جدید این قاعده را پذیرفته‌اند. (در باب اول-فصل سوم و باب دوم-فصل اول قانون مدنی ایران نیز به آن اشاره شده است). برخی فقیهان، مدرک این قاعده را ادله چهارگانه (کتاب و سنت و عقل و اجماع) می‌دانند و از آیات قرآن به آیه ۲ و ۲۹ سوره نساء و آیه ۱۸۸ سوره بقره استناد می‌کنند. از میان احادیث، فقها عمدتاً به حدیث نبوی مذکور در قبل استناد می‌کنند، روایات معتبر دیگری نیز وجود دارد که همین مضمون را بیان می‌کند. بنای عقلا نیز این قاعده را تأیید می‌کند و حتی می‌توان آن را از قواعد فطری دانست. در باره کیفیت تقریر اجماع گفته‌اند، از آن‌جا که در مباحث گوناگون فقهی به این قاعده به عنوان یک اصل مسلم استناد شده، می‌توان آن را مورد اتفاق همه فقیهان دانست. برخی از فقیهان معتقدند که قاعده تسلیط، علاوه بر اموال، حقوق را نیز در بر می‌گیرد، زیرا هرچند روایت نبوی مشهور فقط تسلط بر اموال را بیان کرده است، اما به طریق اولی شامل حقوق نیز می‌شود و بنای عقلا هم دلالت بر تسلط مردم بر حقوق خویش دارد. همچنین با ادله یاد شده، تسلط و اختیار مردم نسبت به دیگر امورشان (تسلط بر انفس) نیز ثابت می‌گردد. قاعده تسلیط در اصول قانون اساسی:

اصل ۲۲- حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند.

اصل ۴۶- هرکس مالک حاصل کسب‌وکار مشروع خویش است و هیچ‌کس نمی‌تواند به عنوان مالکیت نسبت به کسب‌وکار خود، امکان کسب‌وکار را از دیگری سلب کند.

اصل ۴۷- مالکیت شخصی که از راه مشروع باشد محترم است. ضوابط آن را قانون معین می‌کند.

اصل ۷۲- مجلس شورای اسلامی نمی‌تواند قوانینی وضع کند که با اصول و احکام مذهب رسمی کشور یا قانون اساسی مغایرت داشته باشد.

^{۶۶} ماده ۳۵ قانون مدنی- تصرف به عنوان مالکیت، دلیل مالکیت است، مگر اینکه خلاف آن ثابت شود.

ماده ۳۰ قانون مدنی- هر مالکی نسبت به مایملک خود حق همه‌گونه تصرف و انتفاع دارد، مگر در مواردی که قانون استثنا کرده باشد.

ماده ۳۱ قانون مدنی- هیچ مالی را از تصرف صاحب آن نمی‌توان بیرون کرد مگر به حکم قانون.

ماده ۳۲ قانون مدنی- تمام ثمرات و متعلقات اموال منقول و غیرمنقول که طبعاً یا در نتیجه عملی حاصل شده باشد، بالتبع مال مالک اموال مزبوره است.

^{۶۷} تجربه دخالت سنگین حاکمیت در اقتصاد کشورهای کمتر توسعه‌یافته در دهه‌های ۵۰، ۶۰ و ۷۰ میلادی، تقریباً در تمامی موارد سبب تخریب اقتصاد و سرکوب بازار گردید و عملاً به ضد توسعه کشورها بدل شد و از این منظر، در دهه ۷۰ مفهوم شکست حاکمیت به عنوان مفهومی مخرب‌تر از شکست بازار برای اقتصاد سر برآورد و ضرورت تعیین جایگاه حاکمیت در نسبت با اقتصاد، به عنوان تنظیم‌گر به جای تصدی‌گر را پررنگ‌تر نمود. گفتنی است همزمانی توسعه این گفتمان در جهان با بالا رفتن قیمت نفت، سبب اجرای آن با شدت و حدتی بسیار زیاد در دهه‌های چهل و پنجاه شمسی در ایران شد و عملاً اقتصاد ایران، در شکل یک نظام سرمایه‌داری حکومتی متأثر از دخالت‌های بسیار زیاد نهاد حاکمیت و نقش‌آفرینی شخص محمدرضا پهلوی شد و تأثیر خود را در تورم‌های فزاینده و رشد نارضایتی‌های اجتماعی در دهه ۵۰ شمسی نشان داد. منجر شدن این روند به انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی، سبب دوره ۱۰ ساله‌ای از رکود و پس از آن اجرای سیاست‌های جهش اقتصادی در ابتدای دهه هفتاد شمسی گردید که این روند در ایران همزمان شد با افزایش تورم‌های فزاینده، رشد بدهی‌ها و شدت گرفتن خطر سرایت بحران‌های اقتصادی کشورهای کمتر توسعه‌یافته به اقتصاد جهانی. بنابراین در آغاز دهه ۸۰ میلادی، صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی وارد عمل شده و متعهد گردیدند در برابر اجرای برنامه‌های اصلاح ساختاری اقتصاد عمدتاً بر پایه آزادسازی اقتصاد و کاهش دخالت حاکمیت در بازار، این کشورها را حمایت مالی نمایند.

یکی از وظایف شهرداری‌ها که از اواسط دهه هفتاد با شدت و سرعت در ردیف برون‌سپاری به بخش خصوصی قرار گرفت، پیمانکاری جمع‌آوری پسماند مناطق شهری بود. از آنجا که در آن مقطع زمانی، تنها بخشی از جامعه که توان، تجربه و تقاضای ورود به این بازار را داشتند قشر نمکی‌های قدیم تهران بودند، عملاً قشری سنتی، تا حد زیادی غیررسمی و از طبقاتی خاص از جامعه، تبدیل به شرکت‌های پیمانکار جمع‌آوری پسماند شهری شدند. گرچه تا سال‌های پایانی دهه هفتاد رقم پیمان جمع‌آوری پسماند مناطق برای شهرداری‌ها چندان جذاب و قابل ملاحظه نبود، اما با بزرگتر شدن روزافزون شهرداری‌ها و افزایش هزینه‌های این نهاد، رفته‌رفته نگرش به پسماند به‌مثابه «طلای کثیف» و سرمایه‌ای گرانبها برای شهرداری‌ها شکل گرفت و حتی رقابت میان مدیران این نهاد بر سر بالا بردن کف مزائدت و درآمدزایی برای پسماند ایجاد شد. [۳۰]

خرید و فروش و جمع‌آوری ضایعات ارزشمند در بازار عرضه و تقاضا، و رها شدن کالاهای بی‌ارزش در محیط‌زیست و شوارع عام، نهایتاً موجب شد تا در سال ۱۳۸۳ قانون مدیریت پسماند تصویب گردد. این قانون با اطلاق عنوان پسماند به مواد و کالاهایی که از نظر تولیدکننده پسماند زائد تلقی شود، مسؤولیت جمع‌آوری، جداسازی، بازیافت و دفع این کالاهای را به شهرداری‌ها سپرد تا به عنوان نهادهای خدماتی عمومی، در ازای دریافت بهای خدمت، خدمات مدیریت پسماند را در شهرها راساً یا از طریق و پیمانکاران انجام دهند. با رسمیت یافتن ورود شهرداری‌ها و پیمانکاران به حوزه جمع‌آوری مواد و کالاهایی که از نظر تولیدکننده‌شان زائد تلقی می‌شد (=پسماند) از مخازن زباله شهری، اندک‌اندک ایشان به جمع‌آوری و فروش مواد ارزشمند میان پسماندها علاقه‌مند شدند و در ادامه، جذابیت حداقل ۳.۵ میلیارد دلار در سال کالای مصرفی خارج‌شده از زنجیره ارزش کشور که گردش مالی آن در هیچ یک از نظامات مالی و کنترلی ثبت و ضبط نمی‌گردد، شبکه‌ای از سوداگران^{۶۸} را حول نظام

^{۶۸} مافیا به‌طور عام به الیگارشی‌ها و نهادهای تمرکز قدرت و ثروت و انواع باندهای تبهکاری اطلاق می‌گردد که منابع درآمدی خود را از اقتصاد زیرزمینی خارج از پوشش و نظارت قانون تأمین کرده و در جرایمی چون پولشویی، قاچاق مواد مخدر، سرقت، رشوه‌خواری، کلاهبرداری، قمار، قتل قراردادی، و تجارت روسپی‌گری به صورت سازمان‌یافته درگیر هستند. همراه شدن قدرت متمرکز دولتی با کسب‌وکارهایی که از گردش بالای پول یا کالا برخوردار هستند در غیاب مقررات متضمن رقابت و شفافیت، این کسب‌وکارها را به شدت مستعد جذب و فعالیت مافیا می‌نمایند.

مرگ دلخراش ۲ کودک کار در آتش گاراژ جمع‌آوری ضایعات	۱۳۹۵/۱۰/۲۸
افشای ریس محیط زیست نوشهر از "مافیای زباله" در این شهر/خطر انتشار گازهای سرطان‌زا در شمال کشور	۱۳۹۵/۱۰/۵
رییس کمیته محیط زیست شورای شهر تهران: «مدیریت پسماند در اختیار زباله‌گردهاست، نه شهرداری تهران»	۱۳۹۶/۲/۱۱
رییس اداره محیط زیست شهر تهران: «بیشتر زباله‌گردها طرف قرارداد با پیمانکاران شهرداری تهران هستند و الزاماً فقیر نیستند»	۱۳۹۷/۵/۲۶
کودکان کار در مافیای کثیف شهر استثمار می‌شوند/باید با پیمانکاران و مأموران فاسد شهرداری تهران برخورد شود	۱۳۹۷/۵/۲۸
شهرداری تهران ناتوان از رقابت با مافیای زباله	۱۳۹۷/۵/۳۰
محمود صادقی نماینده تهران در مجلس: مافیای سوءاستفاده از کودکان کار برای جمع‌آوری زباله‌ها/بیشتر کودکان افغانستانی هستند	۱۳۹۷/۶/۲۳
ارتفاع ۹۴ متری زباله در سراوان/مدیرکل حفاظت محیط زیست گیلان: دفن زباله بدون مطالعه بود	۱۳۹۷/۷/۱۰
احداث زباله‌سوز و تصفیه‌خانه شیرابه سراوان طی ۶ ماهه آینده	۱۳۹۷/۷/۱۴
استاندار تهران: «زباله تا ۲۰ سال دیگر تهران را غیرقابل زیست می‌کند»	۱۳۹۷/۱۰/۱۵
الویری: «می‌دانیم وضع مردم خوب نیست، اما باید پرداخت هزینه‌های زندگی در تهران را بپذیرند!»	۱۳۹۷/۱۱/۱۵
ساماندهی زباله‌گردها با جمع‌آوری سطل‌های زباله از سطح شهر	۱۳۹۷/۱۱/۱۹
ایستاد: مدیریت پسماند در خرم‌آباد پس ماند	۱۳۹۸/۳/۲۱
آینده کودکان زباله‌گرد در سطل‌های بزرگ به نیما می‌رود/برخورد با ۱۲ سرخوش مافیای کودکان کار	۱۳۹۸/۶/۱۱
فاجعه در محمودآباد مازندران: دیوی زباله در ۲۰ متری ساحل/ورود شیرابه‌های سمی به دریای خزر	۱۳۹۸/۷/۱
مدیرعامل سازمان مدیریت پسماند شهرداری تهران: «اجرای این طرح (کاپ) می‌تواند از گسترش زباله‌گردی در پایتخت جلوگیری کند»	۱۳۹۸/۸/۱
زباله‌گردی کودکان ممنوع شد!	۱۳۹۸/۹/۱۴
در پی ادعاهای شهردار تهران مبنی بر کاهش ۱۰۰۰ تنی زباله: از پردازش زباله‌ها در مراکز پسماند تا آمار غلط حناچی	۱۳۹۸/۹/۱۸
سخنگوی قوه قضاییه: فراوانی فسادها در شورای شهر و شهرداری‌ها مایه تاسف است/بازداشت ۱۷۰ شهردار، عضو شورای شهر و کارمند شهرداری از ابتدای سال	۱۳۹۸/۱۰/۱۰
شورای شهر: دادستان تهران و نیروی انتظامی به ادامه فعالیت زباله‌گردها ورود کنند!	۱۳۹۸/۱۲/۲۵
مدیرعامل سازمان مدیریت پسماند: اعتقادی به مافیای زباله ندارم	۱۳۹۹/۳/۲۷
گاوهایی که زباله‌های رهاسازی شده در ۵۰۰ متری دریای خزر را می‌خورند/احتمال ورود شیرابه‌ها به دریا	۱۳۹۹/۴/۲
هرگونه خریدوفروش پسماند جرم است!!!	۱۳۹۹/۴/۳
همزیستی با پیمانکار مدیریت پسماند هر شهر، شرط ورود به حوزه فعالیت استارت‌آپی مدیریت پسماند	۱۳۹۹/۴/۹
تهران‌نیوز: «سوداگران طلای کثیف در کهریزک چه کسانی هستند؟-تبدیل ۵۰۰ قطعه زمین کشاورزی مجیدآباد، قصر، دهنو و دوتویه به انبار بازیافت»	۱۳۹۹/۴/۱۴
جامعه‌خبر: «جنایت سلطان پلاستیک در کهریزک»	۱۳۹۹/۴/۲۴
شرط عجیب مجازشدن تفکیک‌کنندگان غیرمجاز در تبریز: «در دفتر تفکیک پسماند سازمان ثبت‌نام کنید تا مجاز شده و به شرکت طرف قرارداد با شهرداری معرفی شوید!»	۱۳۹۹/۴/۲۵
عضو شورای شهر: «زباله‌گردی در اهواز خانوادگی و مافیایی شده است»	۱۴۰۱/۲/۲۱
شهرداری‌ها مانع فعالیت نرم‌افزارهای مدیریت پسماند/فناوری‌ها نمی‌توانند مانند اکسیر به دامن برسند	۱۴۰۱/۳/۲
پلیس: بیشتر سارقان شهرداری تهران پیمانکاران آن هستند	۱۴۰۱/۴/۱۵
پشت پرده مافیای زباله تهران: «درگیری مسلحانه و درآمدهای میلیونی زباله‌گردها»	۱۴۰۱/۱۰/۲۲

حکمرانی مدیریت پسماند کشور جذب نمود؛ شبکه‌ای که به جز کسب بیشتر منافع انحصاری مالی خط قرمز دیگری ندارد و بدون توجه و تعهد به قوانین کشور، گاه و بیگاه اخبار دردناک و تکان‌دهنده‌ای از به کارگیری مهاجران افغان یا کودکان کار در خشن‌ترین شرایط و محیط‌های کاری بدون رعایت حداقل حقوق انسانی توسط این شبکه فضای جامعه را مشوش می‌سازد.

این ریل‌گذاری ناصحیح و ادامه مسیر برای حدود سه دهه و گسترش این شبکه سوداگری، «پسماند» را به واحد پولی برای قاچاق، بهره‌کشی از مهاجران غیرقانونی و کودکان کار، کارگران مهاجر و معتادان در خشن‌ترین شرایط و محیط‌های کاری بدون رعایت حداقل حقوق انسانی و رعایت قوانین کشور توسط این شبکه و حلقه‌های جانبی متصل به آن مبدل ساخته و نظام حکمرانی مدیریت پسماند کشور را دچار یک موقعیت چسبنده تعارض منافع نموده که در آن نهاد شهرداری به عنوان یک نهاد عمومی خدماتی، که موظف است در برابر خدمات خود، بهای خدمت دریافت نماید، پسماند را سرمایه‌ای می‌داند که باید با به حداکثر رساندن درآمد خود از فروش آن، سایر هزینه‌های خود از جمله هزینه مدیریت پسماندهای غیرقابل‌بازایی را پوشش دهد؛ لذا

(۱) به جای مناقصه برای دریافت خدمات پیمانکار، از یک سو عرصه‌های شهر را با مزائده میان پیمانکاران تقسیم می‌نماید (به زبان ساده

پسماند محله‌ها را می‌فروشد) و از سوی دیگر، برای مدیریت همان پسماند، از شهروندان عوارض پسماند دریافت می‌کند؛

(۲) با تفسیر موسع از قانون مدیریت پسماندها، تلاش می‌کند تا هر کالای قابل‌بازایی را ولو این که مالک اراده‌ای به دور انداختن مایملک خود نداشته باشد، پسماند و متعلق به خود بداند؛

(۳) به جای اجرای وظایف و مسؤولیت‌های خود در ماده ۴ قانون مدیریت پسماندها^{۶۹} در جهت کاهش تولید پسماند و ماده ۹ همان قانون^{۷۰} در جهت جمع‌آوری پسماندها به صورت تفکیک‌شده، به نحوه‌ای عمل می‌نماید که اولاً تولید پسماندها کاهش نیافته و ثانیاً شهروندان کالاهای قابل‌بازایی خود را با پسماندها به صورت مخلوط دور انداخته تا ارزش مادی پسماند مخازن بالاتر رود و قیمت واگذاری مناطق به پیمانکاران افزایش یابد؛ و

(۴) با تضییع تعمدی مقررات متضمن بهبود محیط کسب و کار، فضا را به سمتی ببرد تا بخش خصوصی هرگز به عنوان یک رقیب بالقوه وارد بازار رقابت نشود، [۳۱]

موارد فوق در کنار یکدیگر زمینه‌ای مساعد برای رشد روزافزون فساد، اخلال در رقابت، فعالیت اقتصادی غیرشفاف و در یک کلام حکمرانی بد فراهم آورده که دارای شبکه‌هایی منسجم با گردش‌های مالی بالا و غیر قابل رصد است. گواه ارتباط تنگاتنگ موارد فوق، اعتراف برخی مسؤولان نهادهای حاکمیتی به آن است که باندهای مافیایی و تبهکار گاه با بدنه‌ی شهرداری‌ها در ارتباط بوده و شهرداری مافیای پسماند را می‌شناسد. [۳۲]

^{۶۹} ماده ۴ - دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط موظفند جهت بازیافت و دفع پسماندها تدابیر لازم را به ترتیبی که در آیین‌نامه‌های اجرایی این قانون مشخص خواهد شد، اتخاذ نمایند. آیین‌نامه اجرایی مذکور می‌بایستی دربرگیرنده موارد زیر نیز باشد:

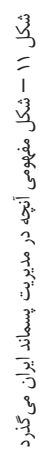
(۱) مقررات تنظیم‌شده موجب گردد تا تولید و مصرف، پسماند کمتری ایجاد نماید.

(۲) تسهیلات لازم برای تولید و مصرف کالاهایی که بازیافت آنها سهل‌تر است، فراهم شود و تولید و واردات محصولات که دفع و بازیافت پسماند آنها مشکل‌تر است، محدود شود.

(۳) تدابیری اتخاذ شود که استفاده از مواد اولیه بازیافتی در تولید گسترش یابد.

(۴) مسؤولیت تأمین و پرداخت بخشی از هزینه‌های بازیافت بر عهده تولیدکنندگان محصولات قرار گیرد.

^{۷۰} ماده ۹ - وزارت کشور با هماهنگی سازمان موظف است برنامه‌ریزی و تدابیر لازم برای جداسازی پسماندهای عادی را به عمل آورده و برنامه زمان‌بندی آن را تدوین نماید. مدیریت‌های اجرایی مندرج در ماده (۷) این قانون موظفند در چارچوب برنامه فوق و در مهلتی که در آیین‌نامه اجرایی این قانون پیش‌بینی می‌شود، کلیه پسماندهای عادی را به صورت تفکیک‌شده جمع‌آوری، بازیافت یا دفن نمایند.

شکل ۱۱ - شکل مفهومی آنچه در مدیریت پسماند ایران می گذرد

بیماری نظام مدیریت پسماند کشور در یک نگاه

شکل ۱۲ - بیماری نظام مدیریت پسماند ایران در یک نگاه

۳.۶) گرداب تعارض منافع و علائم بالینی بیماری نظام حکمرانی مدیریت پسماندها در ایران

تعارض منافع موقعیتی است که در آن پیشی گرفتن منفعت شخصی، گروهی، خانوادگی و... برای یک زیرسیستم از مأموریت و فلسفه‌ی وجودی وی در کل سیستم، سبب شود امکان اتخاذ تصمیم یا عملکردی برای وی فراهم شود که مأموریت خود را انجام نداده و با قصور خود، منافع کل سیستم را به خطر بیندازد. از این روی تعارض منافع یکی از مخرب‌ترین زمینه‌های بروز فساد در سیستم‌هاست. در قریب به دو دهه که از تصویب قانون مدیریت پسماند می‌گذرد، حجم بسیار بالایی نقدینگی موجود در بازار سیاه پسماند، در کنار تفسیر موسع شهرداری‌ها از اختیاراتی که قانون صرفاً برای مدیریت پسماند به آنها داده، موجب گردیده که نظام حکمرانی مدیریت پسماند کشور، غرق در گرداب تعارض منافع:

۱) وظایف و کارکردهای اصلی خویش را فراموش کند و با چسبندگی به مسیر و مقاومت شدید در مقابل هرگونه اصلاح، بر تغییر نقش مدیریت اجرایی از تنظیم‌گر فنی به ذی‌نفع بازار سیاه و غیرقانونی پسماند اصرار ورزد و هر راهی را بر فعالیت روان و سالم بخش خصوصی و شهروندان سد کند^{۷۱}؛

^{۷۱} نمایندگان سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های وزارت کشور و همچنین شهرداری‌های کلان‌شهرها، از ابتدای طرح پرونده «ساماندهی مجوزهای کسبوکار در حوزه مدیریت پسماند و بازیافت» در دستور هیأت مقررات‌زدایی و بهبود محیط کسبوکار، در مقابل این فرآیند قانونی مقاومت کرده و مکرراً با اخلال در فرآیند بررسی جلسات کارشناسی و صحن هیأت، مخالفت خود را با اجرای ماده ۷ قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی در قلمرو حاکمیت خود اعلام داشته‌اند که از این جمله می‌توان به

- مخالفت نماینده وزارت کشور در اولین جلسه کمیته تخصصی هیأت مقررات‌زدایی (جلسه ۱۶۵ مورخ ۱۴۰۰/۶/۲۸) با موضوع بررسی مجوزهای کسبوکار در حوزه مدیریت پسماند و بازیافت،

- مخالفت شدید نماینده وزارت کشور با فرآیند مقررات‌زدایی در سه جلسه کارشناسی کمیته تخصصی در محل شورای گفتگوی دولت و بخش خصوصی به تاریخ‌های ۱۴۰۰/۷/۲۱، ۱۴۰۰/۷/۲۸ و ۱۴۰۰/۸/۵ که در صفحه ۱۹ گزارش جلسات مندرج است،
- مخالفت نماینده وزارت کشور با صدور مجوز پیمانکاران شهرداری‌ها توسط سازمان برنامه و بودجه، موضوع ماده ۱۸ آیین‌نامه اجرای قانون مدیریت پسماند در جلسه مورخ ۱۴۰۰/۱۰/۱۵،
- مخالفت نماینده وزارت کشور با صدور مجوز کسبوکارهای صنعتی و خدمات بازرگانی زنجیره بازیافت توسط وزارت صنعت، معدن و تجارت در جلسات ۱۹۴ کمیته تخصصی هیأت مقررات‌زدایی و بهبود محیط کسبوکار مورخ ۱۴۰۰/۳/۱۸ و ۶۶ هیأت مقررات‌زدایی و بهبود محیط کسبوکار مورخ ۱۴۰۰/۵/۳، که نهایتاً در جلسه ۶۷ مورخ ۱۴۰۰/۵/۳۱ هیأت به تصویب رسید.

۲) نمایندگان سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های وزارت کشور و همچنین شهرداری‌های کلان‌شهرها، از ابتدای طرح پرونده «بررسی ابعاد انحصار و اخلال در رقابت در بازار مدیریت پسماند و بازیافت» و بررسی آن در شورای رقابت، مکرراً با اخلال در روال جلسات کارشناسی و صحن شورا مخالفت خود را با اجرای فصل نهم قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی در قلمرو حاکمیت خود اعلام داشته‌اند که از این جمله می‌توان به جلسات مورخ ۱۳۹۸/۷/۳۰ کارگروه تخصصی کمیته حمایت از کسبوکار، ۱۳۹۸/۸/۱۳ نودمین نشست شورای گفتگوی دولت و بخش خصوصی، ۱۳۹۹/۱۲/۹ چهارصد و پنجاه و پنجمین جلسه شورای رقابت، ۱۴۰۰/۲/۲۷ چهارصد و شصت و چهارمین جلسه شورای رقابت، ۱۴۰۰/۴/۱۴ چهارصد و هفتادمین جلسه شورای رقابت و ۱۴۰۰/۴/۲۸ چهارصد و هفتاد و دومین جلسه شورای رقابت اشاره نمود که علاوه بر الزام شهرداری‌ها به رعایت مصوبات هیأت مقررات‌زدایی به تصویب دستورالعمل تنظیم بازار مدیریت پسماند و بازیافت و همچنین اساسنامه نهاد تنظیم‌گر بخشی مستقل بازار مدیریت پسماند و بازیافت منتهی گردیده است.

۳) مخالفت و اخلال وزارت کشور و شهرداری‌ها در فعالیت کسبوکارهای لجستیک معکوس (خرید، تفکیک در مبدا و جمع‌آوری ضایعات ارزشمند) با عدم تمکین وزارت کشور به مصوبه ۶۷ مورخ ۱۴۰۰/۵/۳۱ هیأت مقررات‌زدایی و بهبود محیط کسبوکار ادامه یافت. وزیر کشور در نامه شماره ۱۷۵۳۰۰ مورخ ۱۴۰۰/۱/۲۹ خطاب به وزیر اقتصاد، ضمن غیرقانونی خطاب کردن تصمیم هیأت مقررات‌زدایی، تلویحاً با منوط نمودن انجام خدمات مدیریت پسماند توسط پیمانکاران طرف قرارداد شهرداری‌ها به وجود اقلام ارزشمند در میان پسماندهای عادی، فعالیت کسبوکارهای لجستیک معکوس را موجب هرج و مرج دانست.

با شروع موج جدید اخلال و مزاحمت‌های عوامل شهرداری‌ها و پیمانکاران ایشان برای فعالان لجستیک معکوس، رییس سازمان حفاظت محیط‌زیست طی نامه شماره ۱۴۰۰/۱/۱۰/۴۹۵۶۱ مورخ ۱۴۰۰/۱/۱۱/۱۱ خطاب به معاونت حقوقی رییس جمهور و همچنین چهلیمین جلسه کارگروه ملی مدیریت پسماند به تاریخ ۱۴۰۰/۱/۱۱/۱۹، با تأکید بر رعایت حقوق مالکیت موضوع اصول ۲۲ و ۴۷ قانون اساسی، ماده ۷ منشور حقوق شهروندی و مواد ۳۰ و ۳۱ قانون مدنی، خواستار اعلام نظر مستقل معاونت حقوقی ریاست جمهوری در این خصوص گردید.

معاونت حقوقی ریاست جمهوری در پاسخ به استعلام رییس سازمان حفاظت محیط‌زیست طی نامه شماره ۴۷۶۸۸/۳۸۴۹۵ مورخ ۱۴۰۲/۳/۶ با عنایت به اصول ۲۲، ۴۶ و ۴۷ قانون اساسی، بند اول سیاست‌های کلی تشویق سرمایه‌گذاری، بند دوم سیاست‌های کلی صنعت، بند ۶۶ سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه، مواد ۳۰ و ۳۱ قانون مدنی و ماده ۷۵ منشور حقوق شهروندی، مالی که مالک آن را دور نینداخته و به عبارت حقوقی از آن اعراض نکرده و الزام قانونی هم به این کار ندارد، در مالکیت خصوصی دانست و تلقی مال عمومی از آن را فاقد مبنای قانونی و مغایر با حقوق مالکانه اشخاص تشخیص داد و در نتیجه اعتبار استدلال وزیر محترم کشور در نامه به وزیر اقتصاد مبنی بر تلقی مال عمومی و اتصال به قانون مدیریت پسماند را ابطال نمود.

به رغم تأیید معاونت حقوقی ریاست جمهوری و بر خلاف مصوبه هیأت مقررات‌زدایی، وزارت کشور و شهرداری‌های تهران و مشهد به ترتیب به صدور شیوه‌نامه، نظام‌نامه و آیین‌نامه برای صدور مجوز و نحوه فعالیت کسبوکارهای خرید و جمع‌آوری پسماند خشک مبادرت ورزیدند، معاون نظارت مجلس شورای اسلامی در نامه شماره ۱۷۴۰ مورخ ۱۴۰۲/۱/۱۶ پیرو نامه وزیر کشور خواستار اقدام وزیر اقتصاد شد، و در یک کلام مزاحمت شهرداری‌ها برای فعالان لجستیک معکوس در ابعاد مختلف ادامه یافت. در پی شکایت تعدادی از فعالان لجستیک معکوس، شورای رقابت در پانصد و سی‌امین جلسه مورخ ۱۴۰۱/۹/۲۶ خود هرگونه شرایط اعلامی از سوی سایر نهادها (نظیر وزارت کشور و شهرداری‌ها) را بدون درج در گاه ملی مجوزها فاقد وجاهت قانونی دانست.

۲) در مقابل هرگونه مطالعات و ارزیابی‌های مستقلی که با ساده‌سازی مسأله، راهکارهای اجرایی مغایر با راهکارهای مورد علاقه مدیریت‌های اجرایی پسماند ارائه می‌دهد شدیداً مقاومت نماید؛^{۷۲}

۳) با تلاش برای تغییر تعاریف قانون، برحوزه‌های درآمدزای خارج از مدیریت اجرایی پسماند سیطره یابد و در عین حال مسؤولیت خود در مقابل بخش‌های هزینه‌ای مدیریت اجرایی پسماند را بر گردن دیگران انداخته، یا مشروط به شروط غیرقابل تحقق نماید.^{۷۳}

^{۷۲} ۱) متأسفانه در حوزه مدیریت پسماند، در مقابل معهود مطالعات مستقل نظیر مطالعات اتاق ایران، انواع گزارش‌های مطالعاتی در دسترس است که با هدف تأیید عملکرد یا خواسته‌های مدیران اجرایی، توسط نهادهای دانشگاهی و پژوهشی وابسته به حاکمیت و حتی در یک نمونه، یکی از موسسات پژوهشی کشور ژاپن انجام شده است. در پی ارائه طرح اصلاح قانون مدیریت پسماندها توسط شورای عالی استان‌ها به دوره ۱۱ مجلس شورای اسلامی، اولین جلسه بررسی طرح به تاریخ ۱۴۰۰/۱۱/۴ در محل کمیسیون کشاورزی، آب، منابع طبیعی و محیط‌زیست مجلس قرار گرفت و با توجه به نیاز طرح تقدیمی به اصلاحات اساسی، مقرر شد مرکز پژوهش‌های مجلس طرح شورای عالی را به صورت تخصصی بررسی نماید.

۲) متعاقباً پروژه‌های پژوهشی مرتبط با بررسی محورهای اصلاح قانون مدیریت پسماندها در مرکز پژوهش‌های مجلس با محوریت آقای دکتر ابوعلی گلزاری انجام پذیرفت و سه جلد گزارش تحت عنوان «بررسی و پیشنهاد ایجاد ساختار حکمرانی و اجرایی مدیریت جامع پسماند کشور» و یک جلد گزارش تحت عنوان «اولویت‌بندی ساختار حکمرانی مدیریت پسماند کشور» به همراه پیش‌نویس اصلاحیه قانون مدیریت پسماندها در اسفند سال ۱۴۰۰ رونمایی گردید. گزارشات فوق‌الاشاره برای اولین بار کلیه مطالعات موجود را جمع‌بندی کرده و با رویکردهای اقتصاد سبز از مشتمل بر:

- افزایش مشارکت شهروندان در کاهش تولید پسماندها و تفکیک از مبدأ با زمینه‌سازی برای هدایت سرمایه‌ها به سوی توسعه کسب‌وکارهای اقتصاد چرخشی
 - مدیریت تعارض منافع میان شهرداری‌ها و شهروندان با احترام به حقوق مالکیت شهروندان نسبت به اموالشان و اجتناب از تبدیل کالاهای مصرف‌شده به پسماند
 - محول نمودن وظایف اجرایی دستگاه‌های حاکمیتی به بخش خصوصی و کاهش هزینه‌های اداره جامعه
 - مبارزه با فعالیت‌های اقتصادی غیرشفاف، بسترهای شکل‌گیری فساد و بهره‌کشی از کودکان و مهاجران
 - ارتقاء جایگاه و اصلاح ترکیب کارگروه ملی مدیریت پسماندها به عنوان نهاد برنامه‌ریز کلان ملی در حوزه مدیریت پسماندها
- راهکارهای خود را ارائه نموده بود که استقبال نمایندگان مجلس، دستگاه‌های اجرایی، سازمان‌های مردم‌نهاد و فعالان بخش‌های خصوصی را به همراه واکنش نمایندگان شهرداری‌ها و یکی از نمایندگان مجلس در پی داشت.
- ۳) تا تاریخ تنظیم این گزارش، مطالعات یادشده به صورت کامل روی پایگاه اطلاع‌رسانی مرکز پژوهش‌های مجلس منتشر نشده؛ ولی در عوض گزارش‌های متعددی با استفاده از مبانی و مقدمات مندرج در گزارش ایشان و جمع‌بندی‌ها و نتایج مورد انتظار شهرداری‌ها روی پایگاه مذکور انتشار یافته است و در حقیقت این پژوهش مسبوط نیز به سرنوشت مطالعات قبلی گرفتار گردیده است.

^{۷۳} الف) از بهمن‌ماه سال ۱۳۹۹ تاکنون، متون متعددی به عنوان اصلاحیه این قانون مطرح گردیده که وجه اشتراک تمام این متون، تلاش برای ارائه تعاریفی جدید از پسماند و مالکیت آن به نحوی است که امکان درآمدزایی شهرداری‌ها و اقرار آنها از محل پسماندفروشی را بیشینه نماید و حقوق مالکیت شهروندان بر اموال خویش را زیر پا گذارد. در این متون، تعریف پسماند که شالوده، اساس و دامنه شمول قانون بر آن بنا می‌گردد، نه‌تنها با شرع اسلام (قواعد تسلیط، اتلاف و تسیب)، قانون اساسی و سیاست‌های کلی نظام قانون‌گذاری ابلاغی مقام معظم رهبری، بلکه با اصول فنی و رویه سایر کشورها نیز در تضاد و تعارض است:

- ۱) بند ب ماده ۲ قانون مدیریت پسماندها (مصوب سال ۱۳۸۳) پسماند: «پسماند به مواد جامد، مایع و گاز (غیر از فاضلاب) گفته می‌شود که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم حاصل از فعالیت انسان بوده و از نظر تولیدکننده زائد تلقی می‌شود.»
- ۲) طرح اصلاح قانون مدیریت پسماندهای ارائه‌شده توسط شورای عالی استان‌ها در سال ۱۳۹۹: «پسماند: به مواد زائد جامد، نیمه جامد، مایع (غیر از فاضلاب) و ترکیبات گازی حاصل از فرآیند مدیریت پسماند گفته می‌شود که از فعالیت اشخاص و یا فعل و انفعالات طبیعی تولید می‌گردد.»
- ۳) طرح ارائه‌شده توسط فراکسیون محیط‌زیست مجلس در ۱۸ خردادماه ۱۴۰۱: «پسماند: به مواد جامد، مایع (غیر از فاضلاب) گاز گفته می‌شود که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم حاصل از فعالیت انسان و یا فعل و انفعالات طبیعی بوده و از نظر تولیدکننده زائد تلقی شده و تولیدکننده آن را دور انداخته و یا قصد و یا نیاز دارد که آن را دور بریزد.»
- ۴) طرح ارائه‌شده توسط فراکسیون محیط‌زیست مجلس در ۱۰ شهریورماه ۱۴۰۱: «پسماند: به مواد جامد، مایع (غیر از فاضلاب) گفته می‌شود که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم حاصل از فعالیت انسان و یا فعل و انفعالات طبیعی بوده و قابلیت استفاده مجدد بشکل فعلی را نداشته و لازم است دفع یا پردازش شده یا در چرخه بازیافت قرار گیرد.»
- ۵) متنی که در روز ۱۲ شهریورماه ۱۴۰۱ مجدداً از طرف فراکسیون محیط‌زیست منتشر گردیده: «پسماند: به مواد جامد، مایع (غیر از فاضلاب) و گاز گفته می‌شود که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم حاصل از فعالیت انسان و یا فعل و انفعالات طبیعی بوده و قابلیت تولیدکننده آن را دور انداخته و یا قصد و یا نیاز دارد که آن را دور بریزد و نیازمند مدیریت و دفع است.»
- ۶) بند ب ماده ۲ اصلاحیه مصوب فراکسیون جهت طرح در کمیسیون: «پسماند: به مواد جامد، مایع (غیر از فاضلاب) و گاز (گازهای مستعمل مظروف و نیز گازهای حاصل از چرخه مدیریت پسماندها) گفته می‌شود که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم حاصل از فعالیت انسان یا فعل و انفعالات طبیعی بوده و قابلیت استفاده مجدد در محل را نداشته و لازم است دفع یا پردازش شده یا در چرخه بازیافت قرار گیرد.»

۴) با تلاش برای تغییر وضعیت هشدار به بحران، نادیده گرفتن و دور زدن قوانین شفاف‌کننده حوزه اقتصاد و مقررات متضمن حقوق شهروندی در وضعیت بحرانی را توجیه نماید و تمام امکانات مادی و معنوی کشور را برای دستیابی بر سخت‌افزارها و روشهای جزیره‌ای و تک‌بعدی نظیر معرفی نیروگاه‌های پسماندسوز به عنوان یگانه راهکار ممکن یا ایجاد مراکز متعدد پردازش یا دفن غیراصولی بسیج نماید؛ زندگی شهروندان را با معضل جاری شدن پسماند در رودها و نشت شیرابه به آبهای سطحی و زیرزمینی به مخاطره افکنده و تعداد زیادی پروژه‌های نیمه‌کاره و بلاتوجیه بر جای گذارد.^{۷۴}

ب) طرح اصلاح قانون مدیریت پسماندها که به پیشنهاد فراکسیون محیط‌زیست در دستور مجلس قرار دارد، بدون مشارکت، تامین و حتی استماع نظر بخش خصوصی و فعالان اجتماعی تنظیم گردیده. در این طرح، تعریف پسماند که شالوده، اساس و دامنه شمول قانون مبتنی بر آن است، نه تنها با شرع اسلام (قواعد تسلیط، اتلاف و تسبیب)، قانون اساسی و سیاست‌های کلی نظام قانون‌گذاری ابلاغی مقام معظم رهبری، بلکه با اصول فنی و رویه سایر کشورها نیز در تضاد و تعارض است:

- سه‌جانبه‌گرایی و همکاری توانان «حاکمیت-شهروندان-بخش خصوصی» اساس بهره‌وری سیستم‌های مدیریت پسماند در تمامی تجربیات موفق جهان است و بر همین اساس نیز در ایران قانون «کمک به ساماندهی پسماندها با مشارکت بخش غیردولتی» در سال ۱۳۹۸ تصویب شده. طرح اصلاح قانون مدیریت پسماندها صرفاً و تنها به نام و به کام بخشی از دولت نوشته شده و در هیچ‌یک از مواد آن اختیار، مسؤولیت یا مشوقی برای مشارکت جامعه شهروندی و بخش خصوصی دیده نشده است. طبعاً اگر حاکمیت، توان حل مشکل مدیریت پسماندها را به تنهایی داشت و بنا بود تک‌روی دستگاه‌های اجرایی در تصمیم‌گیری، اجرا و نظارت کارگشا باشد، مشکلات کنونی مدیریت پسماند تا اندازه ایجاد بحران‌های متعدد اجتماعی، اقتصادی و محیط‌زیستی در سراسر کشور، همه‌گیر نشده بود. این مشکل در موادی از این طرح با شدتی بیشتر مشاهده می‌گردد، آنچنان که در این طرح مجوزهای جدیدی برای فعالیت اقتصادی خلق و بر قیمت‌گذاری دستوری تأکید گردیده، تکالیفی به منظور دخالت در امور داخلی شرکت‌ها تعیین شده و به جای ایجاد تسهیلات حمایتی مثلاً برای سرمایه در گردش یا افزایش رقابت‌پذیری فعالان کنونی فضای کسب و کار کشور (که اکثریت آنها با کمتر از ۲۵ درصد ظرفیت خود فالانند و از کمبود مواد اولیه رنج می‌برند) صرفاً و تنها بر ایجاد واحدهای صنعتی جدید تأکید گردیده است. در همین حال، این طرح به جای تأکید بر تقویت جنبه‌های ایجابی برای افزایش بهره‌وری سیستم مدیریت پسماندهای کشور، صرفاً و تنها بر جنبه‌های سلبی و تنبیهی تأکید داشته و عملاً ۱۸ ماده و تبصره آن بر مجازات، جرم‌انگاری و مسائل کیفری تکیه دارد.
- طرح یاد شده از نقطه نظر فرآیندی، بسیار پیچیده و سنگین شده که عملاً آن را تبدیل به یک هزارتوی بروکراتیک می‌نماید که به طور مشخص، قابلیت اجرا ندارد. طبیعتاً وقتی قانون مدیریت پسماندهای مصوب سال ۱۳۸۳، با بروکراسی و پیچیدگی بسیار کمتر از این، در برخی از مواد به اجرایی نشده، سنگین‌تر کردن بروکراسی و دامن‌زدن به پیچیدگی‌های فرآیندهای اداری و اجرایی، طرح کنونی را نیز پیشاپیش زمین‌گیر خواهد کرد. به عنوان مثال در ۱۴ ماده و تبصره این قانون تدوین استانداردها، مقررات فنی، اسناد راهبردی، طرح‌های جامع، نظام یکپارچه، مطالعات آسیب‌شناسی و... تکلیف شده و همچنین در ۱۵ ماده و تبصره نیز تکالیفی در خصوص سامانه تعیین گردیده است.

- طرح یاد شده در بسیاری از مواد مانند تعریف پسماندها، گنگ، مبهم و غیرشفاف است و مشخصاً تصویب چنین طرحی، نه تنها از مسائل و مشکلات حوزه مدیریت پسماندها نخواهد کاست، بلکه مشکلات را در ابعاد بزرگتر بازتولید خواهد کرد و به تعارضات میان دستگاه‌های حاکمیتی با شهروندان و بخش خصوصی بر سر حقوق مالکیت و رقابت دامن خواهد زد.

- طرح یاد شده در بسیاری از موارد مانند تجارت آلاینده‌گی یا امتداد مسؤولیت تولیدکننده غیرعلمی، غیرکارشناسی و سطحی است و ضعف دانش فنی در آن مشهود است؛ چرا که پیش‌نیاز اجرای سیاست‌های مبتنی بر بازار، مانند تجارت آلاینده‌گی یا امتداد مسؤولیت تولیدکننده در کشورها، تبعیت نظام اقتصادی کشورها از قواعد بازار آزاد، احترام به حقوق مالکیت و رقابت و حضور دولت و دستگاه‌های وابسته به آن در جایگاه تنظیم‌گری به جای اجراست. حال، در نظام اقتصادی بسته کشور ما که از درجه آزادی بسیار پایینی برخوردار است، دولت و نهادهای حاکمیتی همزمان تصدی‌گری و اجرا را بر عهده دارند و با سیطره بر بالادست اقتصاد با شهروندان و بخش خصوصی رقابتی غیرمنصفانه می‌کنند، بهره‌گیری سطحی از سیاست‌هایی چون تجارت آلاینده‌گی یا امتداد مسؤولیت تولیدکننده صرفاً به تورم سیستم، افزایش قیمت‌ها، اختلال در رقابت، انحصار و بالادست و افزایش فساد دامن خواهد زد و تبعات آن خودبه‌خود در تعارض با حفظ محیط‌زیست قرار خواهد گرفت.

^{۷۴} در زمستان ۱۴۰۰ وزارت کشور بر آن شد تا با اعلام وضعیت بحرانی در حوزه مدیریت پسماند، قرارگاه مدیریت پسماند تشکیل دهد تا با تمسک به قوانین مدیریت بحران تجاوز به حقوق مالکیت و حقوق رقابت را استمرار بخشد؛ حال آن که در تعریف قانون مدیریت بحران، بحران «از هم گسیختگی جدی عملکرد یک جامعه که ناشی از وقوع مخاطره است و منجر به خسارات و اثرات منفی گسترده انسانی، اقتصادی یا محیط‌زیستی می‌شود، به طوری که مواجهه با آن فراتر از توانایی جامعه متأثر و دستگاه‌های مسؤول آن قانون باشد»، و مخاطره هم «پدیده طبیعی یا کنش انسانی (به جز موارد نظامی، امنیتی و اجتماعی) است که در صورت وقوع در محیط یا جامعه آسیب‌پذیر می‌تواند تبدیل به یک بحران و حادثه خسارت‌بار شود».

بر مبنای همین تعاریف، مشکل پسماند کشور نه ناشی از پدیده طبیعی بوده، نه کنش انسانی و نه فراتر از توانایی دستگاه‌های مسؤول. این مشکل صرفاً و تنها ناشی از کوتاهی دستگاه‌های مسؤول در تحقق مسؤولیت‌های خود در این حوزه در طی بیش از یک دهه بوده است و بنابراین اصلاً مختصات و معیارهای لازم جهت تعریف به عنوان بحران را ندارد. در تعریف علمی، بحران وقتی است که خسارات ناشی از مخاطره‌ای از بضاعت کنونی شما برای کنترل آن فراتر باشد. آیا اگر ما تمداً بیمار را درمان نکنیم و نیاز او به مسکن بیش از مقدار مسکن‌های در اختیار ما شد، ما با بحران روبرو شده‌ایم؟! شرایطی بحرانی وقتی موضوعیت دارد که ما قبلاً تمام راه‌های علمی و منطقی برای پیشگیری از وقوع مخاطره را رفته باشیم یا اگر مخاطره‌ای اتفاق افتاده تمام توان خود را برای کنترل خسارات آن به کار برده باشیم.

۷.۳) برآورد اندازه حلقه‌های زنجیره بازیافت در اقتصاد ایران

۷.۳.۱) آمارهای غیرقابل اتکا، بی کیفیت و نیاز به محاسبات متقاطع

براساس برخی از آمارها فقط در حوزه پلاستیک‌ها، سالانه حدود ۵۰۰ هزار تن پسماند کیسه پلاستیکی در ایران تولید می‌شود که تنها ۱۳ تا ۲۰ درصد آن جداسازی و بازیافت می‌شود و بقیه به صورت دفن یا سوزاندن دور ریخته می‌شود. بر اساس مطالعات دیگری ایران سالانه حدود ۲ تا ۴ میلیون تن پسماند پلاستیکی تولید می‌کند که تنها ۱۳ تا ۲۰ درصد آن به طور رسمی بازیافت می‌شود و بقیه یا دفن می‌شود یا سوزانده می‌شود. در پژوهشی دیگر و طبق گزارش موسسه آدلفی^{۷۵}، ۱۰ درصد از پسماند تولیدی ایران را پسماند پلاستیکی تشکیل می‌دهد؛ از آنجایی که میزان پسماند تولیدی ایران در سال در حدود ۱۸ میلیون تن برآورد می‌شود، میزان سالانه تولید پسماند پلاستیکی در حدود ۱.۸ میلیون تن پسماند برآورد می‌گردد. بر اساس این گزارش تخمین زده می‌شود که تنها ۲۰ درصد از پسماند شهری و ۱۷ درصد از پسماند صنعتی ایران بازیافت می‌شود و مابقی یا دفن می‌شود یا در فضاهای باز ریخته می‌شود.

آمار دیگری، سرانه تولید زباله در هر روز در ایران ۶۰۰ گرم و در شمال شهر تهران ۱۲۰۰ گرم است. از طرفی در هر روز در ایران ۴۳۵۰ تن پسماند پلاستیکی تولید شده که این رقم حدوداً ۷.۵ درصد از ۵۸۰۰۰ تن پسماند تولیدی در هر روز در کشور است و میزان تولید پسماند پلاستیکی در سال را به حدود ۱۶ میلیون تن می‌رساند. همچنین از کل پسماندهای تولیدی کشور نیز تنها ۷ درصد آن بازیافت شده و ۹۳ درصد به صورت غیربهداشتی دفن می‌شود. به استناد وبسایت Ourworldindata سرانه‌ی تولید پسماند پلاستیکی در ایران در حدود ۱۴۰ گرم در روز است که این مقدار معادل سالانه ۴ میلیون تن پسماند پلاستیکی در کشور است؛ بر اساس این داده‌ها در سال ۲۰۱۹، ۴۹۶ هزار تن پسماند پلاستیکی در ایران سوء مدیریت شدند. بر اساس آمار دیگری میزان تولید پسماندهای پلاستیکی ایران احتمالاً در بازه‌ای میان ۱/۵ میلیون تن در سال تا ۲/۵ میلیون تن در سال است و نیز نرخ بازیافت رسمی پسماندهای پلاستیکی احتمالاً رقمی میان ۱۰ تا ۲۰ درصد باشد و حدود ۲۰ درصد پسماندهای پلاستیکی در زباله سوزها سوزانده می‌شوند و ۱۰ درصد آن سوء مدیریت (دفن غیر بهداشتی و یا رهاسازی در طبیعت) می‌شود و مابقی آن در محل‌های دفن مدفون می‌شوند. [۳۳]

در حوزه‌های مرتبط با سایر انواع پسماندها نیز این واگرایی اطلاعات در قالب اطلاعات نادرست^{۷۶} و اطلاعات ساختگی^{۷۷} به کرات دیده می‌شود. به عنوان مثال در حوزه‌ی پسماندهای صنعتی، اولین بار در ایران آمار میزان تولید پسماندهای صنعتی از طرف یک مسؤول بلندپایه‌ی کشور، در سخنرانی محمدجواد محمدی‌زاده، رییس وقت سازمان محیط‌زیست و در آغاز دومین کنفرانس و نمایشگاه بین‌المللی مدیریت پسماند، بازیافت و بیومس در تاریخ ۲۴ آبان‌ماه سال ۱۳۹۱ ارائه گردید. وی در این سخنرانی «تولید زباله‌ی صنعتی در کشور» را حدود ۳ میلیون تن اعلام نمود و پیش‌بینی کرد، در سال ۱۴۰۴ بیش از ۲۰۲ هزار تن زباله‌ی ویژه صنعتی و معدنی داشته باشیم. [۳۴] عدد ۳ میلیون تن در سال در دهه‌ی ۹۰ به فراموشی سپرده‌شد؛ به تدریج در مصاحبه‌های مسؤولان مختلف سازمان حفاظت محیط‌زیست در سال‌های ۱۳۹۶، ۱۳۹۹ و ۱۴۰۱ تولید پسماند صنعتی ایران ناگهان به بیش از ۳۰ میلیون تن رسید! [۳۵] [۳۶] [۳۷] بر همین اساس، این که منبع، مرجع و روش به دست آوردن و اعلام این اعداد و ارقام توسط مسؤولین سازمان حفاظت محیط‌زیست چه چیزی و چه جایی بوده‌است، مشخص نیست. بر اساس تجربیات فعالان این حوزه در اتحادیه صنایع بازیافت ایران، اولین بار این عدد به منظور توجیه فنی یک پروژه‌ی احداث سایت مدیریت پسماندهای ویژه‌ی صنعتی توسط شرکت مشاور سرمایه‌گذار آن پروژه به سازمان اعلام گردید و رفته‌رفته تبدیل به آمار رسمی سازمان شد.

آنچه روشن و مشخص است این است که وقتی بر خلاف کشورهای توسعه‌یافته، تعریف پسماند در ایران، تعریف واضح، مشخص، شفاف و دقیقی نیست، این امر باعث ایجاد تفاسیر گوناگون از مفهوم پسماند توسط نقش‌آفرینان مختلف می‌گردد و قاعدتاً آماری هم که از تولید پسماند ارائه می‌گردد آمار قابل اتکایی نخواهد بود.

^{۷۵} Adelphi

^{۷۶} Misinformation

^{۷۷} Disinformation

در گام بعدی و پس از تدقیق و شفاف‌سازی مفهوم پسماند، روش و ابزار بدست آمدن آمار باید مشخص گردد. بر همین اساس، در یک دهه‌ی اخیر در این زمینه دو دیدگاه در بخش دولتی و خصوصی وجود داشته‌است:

(۱) دیدگاه سازمان حفاظت محیط‌زیست در بهره‌گیری از ابزارهای حکمرانی Command & Control: این دیدگاه که اکنون به صورت سامانه‌ی iranemp پیاده‌سازی گردیده‌است، واحدهای صنعتی را ملزم به خوداظهاری آمار تولید انواع پسماندهای ویژه صنعتی و واگذاری این پسماندها به شرکت‌های ذی‌صلاح که فهرست ایشان روی سامانه است، می‌نماید.^{۷۸}

(۲) دیدگاه اتحادیه صنایع بازیافت در بهره‌گیری از ابزارهای حکمرانی Market-Based: این دیدگاه بر پایه‌ی ایجاد سامانه‌ی بازار متشکل مبادلات پسماند و اقلام ضایعاتی در ساختاری نظیر بورس کالاست تا بر اساس آن، نظارت حاکمیتی سازمان و سایر دستگاه‌ها روی معاملات و مبادلات داخل سامانه صورت پذیرفته و راستی‌آزمایی‌های مرتبط با این امر صورت گیرد.

حال اگر اعداد و ارقام مرتبط با ایران را با اروپا، کانادا و آمریکا مقایسه کنیم شرایط به صورتی می‌گردد که بر اساس آمار اعلامی پایگاه تبادل اطلاعات تولید صنعتی اروپا^{۷۹} یا EIPIA که زیرمجموعه‌ی دفتر محیط‌زیست اروپا^{۸۰} یا EEB در کمیسیون اروپا^{۸۱} (قوه‌ی مجریه‌ی در اتحادیه اروپا) است، بخش صنعت، مسؤول تولید حدود ۹۰ درصد از ۲۵ میلیارد تن پسماند تولیدی اروپا در هر سال است که سهم بخش صنایع عمرانی ۳۴ درصد، صنایع معدنی ۲۷ درصد و صنایع ساخت ۱۱ درصد در این ۲۰۲ میلیارد تن پسماند صنعتی است. [۳۸] بر اساس آمار سایت معتبر استاتیستا^{۸۲}، تولید سرانه‌ی پسماندهای صنعتی کشور کانادا نیز به طور سالیانه چیزی در حدود ۳۶۰ تن و تولید سرانه‌ی پسماندهای صنعتی آمریکا به طور سالیانه حدود ۲۵ تن است که بر همین اساس، تولید پسماند صنعتی سالیانه‌ی این دو کشور به ترتیب حدود ۱۰۴ و ۸۰۲ میلیارد تن می‌گردد. [۳۹]

به منظور یافتن تخمینی از میزان تولید پسماند صنعتی در ایران و صرفاً به منظور محک زدن این رقم، در این بخش از معادل‌سازی تولید ناخالص داخلی (GDP) ایران، اروپا، کانادا و آمریکا و همچنین شدت انرژی^{۸۳} این کشورها بهره گرفته می‌شود. گرچه که باید ذکر کرد چنین محکی، اصولاً محک رایج و معمولی نیست و در اینجا نیز تنها برای ایجاد ذهنیتی نسبت به ابعاد اعداد و ارقام به کار گرفته شده‌است.

نام کشور	GDP در سال ۲۰۲۲ (تریلیون دلار)	شدت انرژی [۴۰] (Koeq./\$ _{2015price} ^{۸۴})	میزان تولید پسماند صنعتی (میلیارد تن در سال) (بر اساس آمار سازمان)	میزان کل تولید پسماند در سال (میلیارد تن در سال) (بر اساس آمار سازمان)	شدت تولید پسماند (تن به هزار دلار) (بر اساس آمار سازمان)
ایران	۰۰۳۵	۰۰۲۰۷	۰۰۰۳	۰۰۰۵۳	۰۰۱۵۴
اتحادیه اروپا	۱۵۸	۰۰۰۶۵	۲۰۲	۲۰۴۳۷	۰۰۱۵۴
آمریکا	۲۰۸۹	۰۰۱۰۵	۸۰۲	۸۵۱۲	۰۰۴۰۷
کانادا	۱۶۴	۰۰۱۶۹	۱۰۴	۱۰۴۳۲	۰۰۸۷۳

جدول ۱ - مقایسه GDP، میزان تولید پسماند و شدت انرژی ایران با کشورهای منتخب

^{۷۸} در هیچ‌یک از قوانین و مقررات کشور، حد و آستانه‌ی خاصی برای تمایز فعالیت صنعتی و کارگاهی با فعالیت صنعتی و کارخانه‌ای ارائه نگردیده‌است. به عبارت دیگر، در تولید یک محصول مشخص یا تناژ کاملاً مشابه و تعداد پرسنل کاملاً برابر، یک بنگاه اقتصادی می‌تواند با اخذ پروانه‌ی کسب از اتحادیه‌های صنعتی تحت پوشش اتاق اصناف به فعالیت پرداخته یا به اخذ پروانه‌ی بهره‌برداری از وزارت صنعت، معدن و تجارت مبادرت ورزد که البته در حالت دوم، قطعاً مشمول نظارت‌های سخت‌گیرانه‌تر در تمامی ابعاد فعالیت از سوی سازمان‌های حاکمیتی (نظارت سازمان حفاظت محیط‌زیست، سازمان ملی استاندارد، سازمان تأمین اجتماعی، سازمان امور مالیاتی، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و...) می‌گردد. بر همین اساس هم در ایران، آنچه پسماند صنعتی خوانده می‌شود و بر آن نظارت سازمان حفاظت محیط‌زیست در قالب سامانه‌ی iranemp حاکم می‌گردد، پسماندی است که در واحدهای دارای پروانه‌ی بهره‌برداری از وزارت صنعت، معدن و تجارت تولید گردد و اساساً بر فعالیت واحدهای خارج از چارچوب این مجوز، مانند کارگاه‌ها و واحدهای صنعتی، نظارت چندانی صورت نمی‌پذیرد.

^{۷۹} European Industrial Production Information Exchange

^{۸۰} European Environmental Bureau

^{۸۱} European Commission

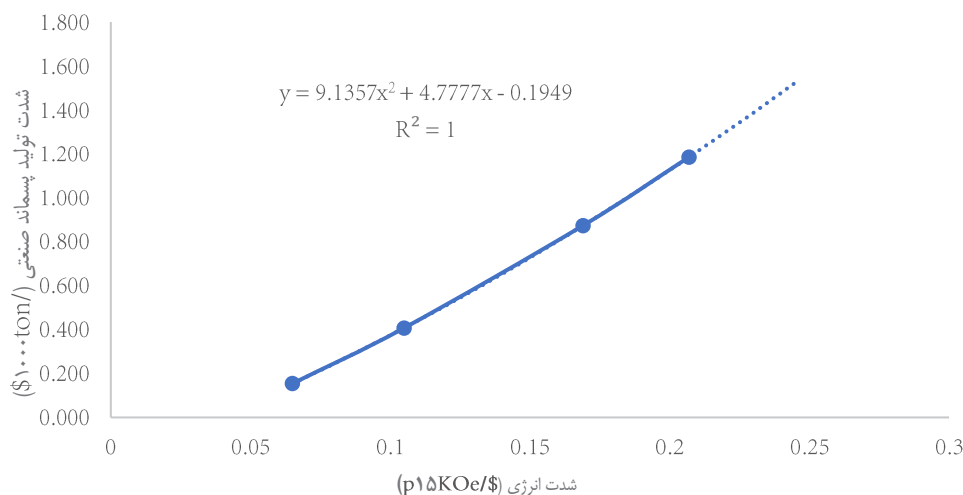
^{۸۲} Statista

^{۸۳} Energy Intensity

بر اساس جدول فوق می‌توان به صورت تخمینی نتیجه گرفت که در شرایطی که کشور ایران، از نظر شدت انرژی، سومین کشور جهان پس از کویت و روسیه است یا به عبارت دیگر، از نقطه نظر بد مصرف کردن منابع، از کشورهای سرآمد در جهان است، شدت تولید پسماند آن مطابق آمار سازمان حفاظت محیط زیست برابر با اتحادیه اروپا و به طور قابل ملاحظه‌ای کمتر از آمریکا و کاناداست که در مصرف منابع به مراتب کارآمدتر از ایران عمل می‌کنند. به زبان ساده، اگر آمار سازمان را معیار قرار دهیم، ایران گرچه در مصرف انرژی فاجعه‌بار عمل می‌کند، اما در بهره‌وری و در مصرف مواد خام در صنایع خود ۶ برابر کانادا، ۲.۵ برابر آمریکا و هم‌تراز اروپا است!

در عین حال بر مبنای مقایسه نسبت شدت انرژی به شدت تولید پسماند روی نمودار برای سایر کشورهای مورد مطالعه، می‌توان با تقریب ایده‌آلی ($R^2=1$) به فرمولی توانی رسید و مطابق آن نتیجه گرفت شدت تولید پسماند ایران برابر با ۱۰۸۶ تن پسماند به هزار دلار است که با در نظر گرفتن GDP ایران، کل پسماند تولیدی ایران برابر ۴۱۵ میلیون تن در سال می‌گردد. نتیجتاً با تفریق میزان پسماندهای شهری از این رقم، میزان تولید پسماند صنعتی ایران می‌تواند چیزی در حدود ۳۹۰ میلیون تن در سال باشد که با آمار اعلامی از سوی سازمان حفاظت محیط زیست اختلافی ۱۲ برابری دارد.

شکل ۱۳ - نمودار نسبت شدت انرژی به شدت تولید پسماند صنعتی

همچنین اگر نسبت تولید پسماندهای شهری و صنعتی را در کشورهای یادشده قیاس کنیم، به جدول زیر می‌رسیم:

نام کشور	میزان تولید پسماند صنعتی (میلیارد تن در سال)	شدت تولید پسماند صنعتی (تن به هزار دلار)	سرانه تولید پسماند شهری (kg/day)	جمعیت (میلیون نفر)	میزان تولید پسماند شهری (میلیارد تن در سال)	نسبت تولید پسماند شهری به صنعتی
ایران (بر اساس آمار سازمان)	۰.۰۳	۰.۱۵۴	۰.۷۴	۸۷.۹	۰.۰۲۳	۷۹.۱۴٪
ایران (بر اساس محاسبات)	۰.۳۹	۱.۱۸۶				۶.۰۷٪
اتحادیه اروپا	۲.۲	۰.۱۵۴	۱.۴۵	۴۴۸.۴	۰.۲۳۷	۱۰.۷۹٪
آمریکا	۸.۲	۰.۴۰۷	۲.۵۸	۳۳۱.۹	۰.۳۱۲	۳.۸۱٪
کانادا	۱.۴	۰.۸۷۳	۲.۳۳	۳۸.۳	۰.۰۳۲	۲.۳۲٪

جدول ۲ - مقایسه میزان تولید پسماند شهری و صنعتی ایران و کشورهای منتخب

مطابق این جدول در تمامی کشورهای منتخب، نسبت میزان تولید پسماند شهری به صنعتی، ارقامی در حدود ۱۰ درصد به پایین است. اما با آماری که سازمان از پسماندهای صنعتی در ایران ارائه می‌کند، این نسبت برای ایران به حدود ۸۰ درصد می‌رسد. حال اگر با فرض تولید حدود ۴۰۰ میلیون تن پسماند صنعتی در ایران محاسبات را انجام دهیم، این نسبت به ۶ درصد رسیده که در قیاس با کشورهای منتخب، عددی

منطقی است. نهایتاً گرچه میزان دقیق تولید پسماند صنعتی در ایران مشخص نیست، اما آنچه از این محاسبات می‌توان نتیجه گرفت و ادعا کرد آن است که قطعاً میزان تولید پسماند صنعتی در ایران از ابعاد چند ده میلیون تن در سال بالاتر بوده و از جنس ابعاد چند صد میلیون تن در سال است و نتیجتاً آماری که سازمان حفاظت محیط‌زیست ارائه می‌دهد، بدون تردید آماری نادرست و غیرقابل‌اتکا خواهد بود. واگرایی آمار تولید انواع پسماندها در ایران ریشه در عدم شفافیت و نبود بازاری آزاد و متشکل به منظور عرضه و تقاضای این مواد دارد. چرا که:

- (۱) در مرحله جمع‌آوری، به دلیل عدم به کارگیری یا مشارکت شهروندان در تفکیک مواد قابل بازیابی از پسماندها در مبدأ، وارد شدن مواد قابل بازیابی به سطل‌های زباله شهری و ساختارهای اقتصادی-اجتماعی کشور از جمله رشد فزاینده شکاف طبقاتی و گسترش پدیده حاشیه‌نشینی در کنار کلانشهرها، جریان‌های کار غیررسمی جمع‌آوری پسماندها در قالب شبکه‌های زباله‌گردی، پیش از آن که اساساً پسماندها به مبادی رسمی وارد شوند (مانند ایستگاه‌های MRF شهرداری) آنها را از سطل‌های زباله خیابان خارج کرده، در گودها و گاراژهای حاشیه شهر پردازش نموده و به صورت غیررسمی و غیرقابل‌رصد به فروش می‌رسانند. طبیعتاً احصای آمار عملکرد این جریان‌ها و شبکه‌ها بسیار دشوار بوده و شاید تنها بتوان از مسیر رصد کردن جریان‌های مالی ایشان (رصد حساب‌های بانکی توسط سازمان امور مالیاتی کشور) به هویت ایشان پی برده و در گام بعدی با رسمی نمودن فعالیتشان به مشخص نمودن آمار عملکردی ایشان دست یافت.
- (۲) در مرحله پس از جمع‌آوری، بسیاری از واحدهای پردازش نیز یا به صورت غیررسمی فعالیت کرده یا با اخذ پروانه کسب از اتحادیه‌های بعضاً نامرتب در اتاق اصناف فعالیت می‌کنند. بنا به بررسی‌های اتحادیه صنایع بازیافت ایران، در سال ۱۴۰۰، تعداد ۲۰۷ اتحادیه صنفی همگن^{۸۵} در سطح شهرستان‌ها (مثل اتحادیه خدمات رایانه، تابلونویس، عکاسی و فیلمبرداری آران و بیدگل، اتحادیه صنف دروگران و آلومینیوم‌کاران شهرستان خور بیابانک، اتحادیه کفش‌فروشان شهرستان پارس‌آباد، اتحادیه دروگران (نجاران) ملارد، اتحادیه نانوايي و قنادی شهرستان رودبار جنوب، اتحادیه خواربارفروشان و نانویان فوج و...) به متقاضیان پردازش پروانه کسب با عنوان بازیافت داده‌اند. به دلیل همین پراکندگی و ناسامانی در صدور مجوز فعالیت، شناسایی، نظارت و احصای آمار مرتبط با میزان فعالیت این فعالان ممکن نیست.
- (۳) برخی دیگر از واحدهای پردازش به همراه اغلب صنایع بازیافت در کشور دارای پروانه بهره‌برداری از وزارت صنعت، معدن و تجارت هستند که امکان شناسایی، نظارت و احصای آمار مرتبط با ایشان برای این وزارت وجود دارد، اما به دلایل زیر الزاماً میزان فعالیت ایشان برابر با ظرفیت مندرج بر پروانه نیست:

- به منظور انطباق با مقررات و ضوابط استقرار واحدهای تولیدی، صنعتی و معدنی ظرفیت مندرج بر پروانه کمتر از میزان فعالیت واحد در امر بازیافت است.
 - به منظور جلوگیری از کاهش تخصیص سهمیه پتروشیمی در دریافت مواد خام اولیه به منظر افزایش گرید محصول، ظرفیت مندرج بر پروانه کمتر از میزان فعالیت واحد در امر بازیافت است.
 - به دلیل دشواری‌های تأمین مواد اولیه و مشکلات عمده فضای کسب‌وکار، فعالیت واحد کمتر از ظرفیت اسمی آن است.
 - به دلیل آنکه فعالان زنجیره تأمین این صنایع، عمدتاً بنگاه‌ها و شبکه‌های غیررسمی جمع‌آوری پسماند هستند، اغلب واحدهای فعال در صنعت بازیافت با مشکلات عدیده در رسیدگی‌های مالیاتی و اثبات اصالت معاملات به سازمان امور مالیاتی روبرو بوده و بعضاً بخشی از فعالیت خود را به صورت فروش غیررسمی و خارج از آمار قابل رصد برای وزارت صمت یا سازمان امور مالیاتی انجام می‌دهند.
- نهایتاً می‌توان نتیجه گرفت، در شرایط کنونی کشور، هر نوع آماری که از هر نهادی در ایران در زمینه میزان تولید انواع پسماندها اعلام می‌شود، آمارهایی نادقیق هستند که به تنهایی، قابلیت اتکا نداشته و نیاز است با مراجع مختلف تقاطع داده‌شوند. این در شرایطی است که در دنیای امروز و خصوصاً با شکل‌گیری هوش مصنوعی و مفاهیمی چون هوش مصنوعی مسؤولاته^{۸۶}، کیفیت داده‌ها^{۸۷} به در دسترس بودن داده‌ها^{۸۸} ارجحیت دارد و دقیقاً اینجاست که نقش حکمرانی در شفافیت داده‌ها، مشارکت نقش‌آفرینان در تولید داده‌ها و پاسخگویی در خصوص مدیریت داده‌ها معنا و مفهوم می‌یابد.

^{۸۵} موضوع ماده ۲۱ و تبصره ۳ ماده ۲۶ قانون نظام صنفی کشور

^{۸۶} Responsible AI

^{۸۷} Quality of Data

^{۸۸} Availability of Data

۳.۷.۲) برآورد اقتصادی حلقه اول زنجیره: کسب و کار لجستیک معکوس (خدمات تفکیک در مبدا، خرید و

جمع آوری)

از تطابق آنالیز ورودی سایت‌های مدیریت پسماند [۴۱] با آمارهای موجود از تولید و واردات برخی اقلام ورودی به زنجیره ارزش می‌توان برآوردهای نسبتاً قابل قبولی از ابعاد بازار داشت. اتحادیه صنایع بازیافت ایران در بهار سال ۱۴۰۱ ارزش سالانه هشت قلم اصلی مواد و کالای قابل بازیابی کشور را در حدود ۳.۵ میلیارد دلار برآورد نموده است که قاعدتاً دربردارنده کمترین برآورد ممکن برای حلقه اول است و به دلیل کمبود اطلاعات، کالاهایی نظیر ضایعات الکترونیک، روغن‌های روانکار و روغن‌های خوراکی در آن لحاظ نشده است. در هر حال، آنچه با قطعیت می‌توان گفت این است که فعالیت رسمی کسب و کار لجستیک معکوس در کشور تولید ناخالص کشور را بیش از ۳.۵ میلیارد دلار در سال افزایش خواهد داد.

جمعیت کشور:		نفر ۸۰,۰۰۰,۰۰۰		سرانه تولید پسماند:		۲۹۰ kg/yr/person
نام	درصد وزنی (%)	مقدار (ton/yr)	قیمت واحد (Rial/kg)	ارزش (Rial/yr)		
کاغذ	۷.۰۰	۱,۶۲۴,۰۰۰	۶۴,۵۰۰	۱۰۴,۷۴۸,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰		
شیشه	۲.۰۰	۴۶۴,۰۰۰	۱۵,۰۰۰	۶,۹۶۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰		
آلومینیوم	۲.۰۰	۴۶۴,۰۰۰	۶۵۰,۰۰۰	۳۰۱,۶۰۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰		
آهن	۱۲.۹۳	۲,۹۹۹,۷۶۰	۱۱۱,۰۰۰	۳۳۲,۹۷۳,۳۶۰,۰۰۰,۰۰۰		
پت (PET)	۱.۲۰	۲۷۸,۴۰۰	۱۴۱,۰۰۰	۳۹,۲۵۴,۴۰۰,۰۰۰,۰۰۰		
پلی اتیلن	۴.۸۰	۱,۱۱۳,۶۰۰	۱۴۵,۰۰۰	۱۶۱,۴۷۲,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰		
پلی پروپیلن	۰.۸۰	۱۸۵,۶۰۰	۱۳۸,۰۰۰	۲۵,۶۱۲,۸۰۰,۰۰۰,۰۰۰		
لاستیک	۱.۲۹	۲۹۹,۲۸۰	۴,۰۰۰	۱,۱۹۷,۱۲۰,۰۰۰,۰۰۰		
	۳۲.۰۲	۷,۴۲۸,۶۴۰		۹۷۳,۸۱۷,۶۸۰,۰۰۰,۰۰۰		
نرخ ارز (\$/Rial):		۲۸۰,۰۰۰	ارزش معادل:		3,478 M\$/yr	

جدول ۳ - برآورد تخمینی ارزش ۸ قلم کالای اصلی در زنجیره لجستیک معکوس

۳.۷.۳) برآورد اقتصادی حلقه یک و نیم زنجیره: کسب و کار اسقاط^{۸۹} و بازیافت خودروهای فرسوده

فرآیند نوسازی و از رده خارج کردن خودروی فرسوده در اواخر شهریور ۱۳۸۲ با تصویب نامه وزرای عضو کمیسیون ماده ۱ آیین نامه اجرایی قانون مقررات صادرات و واردات تحت عنوان «استفاده نمودن واردکنندگان خودرو از تخفیفات ترجیحی در سود بازرگانی خودروهای وارداتی بابت خروج خودروهای خارج از رده» آغاز شد. در اسفند ۱۳۸۴ با تصویب تبصره ۱۳ قانون بودجه سال ۱۳۸۵، ستاد تبصره ۱۳ شکل گرفت و مأمور شد سود حاصل از صرفه جویی در مصرف انرژی را در قالب کمک بلاعوض یا سود تسهیلات به سرمایه گذاران در طرح‌های صرفه جویی تخصیص دهد و در واقع این وجوه پس از دوران بازگشت سرمایه موجب افزایش GDP کشور گردد. از سال ۱۳۸۵ و شکل گیری ستاد، که بعدها به ستاد حمل و نقل و سوخت تغییر نام داد، تاکنون ۱۸۰ عنوان مقرر مصوب هیأت وزیران، کارگروه توسعه حمل و نقل عمومی، شورای اقتصاد، شورای عالی حفاظت محیط زیست و نظایر آن ابلاغ شده که تعداد زیادی از این مصوبات به نحوی یکدیگر را نقض یا اصلاح کرده اند و به کرات دیده می شود خود مدیران این بخش نیز از برقراری یا نسخ برخی از این مقررات اطمینان ندارند. تنها جهت به تصویر کشیدن ابعاد این نوع حکمرانی فاجعه بار در نظر بگیرید که ۱۸۰ مقرر طی این ۱۸ سال، یعنی هر سال ۱۰ مقرر و هر ۳۶ روز یک مقرر^{۹۰}!

^{۸۹} اسقاط: فرآیندهای خرد کردن، جدا کردن و پردازش اجزای تشکیل دهنده کالای دارای حداقل دو یا چند جزء قابل بازیافت، با هدف ممانعت از تبدیل آنها به پسماند است.

^{۹۰} دو نمونه از این آشفته گی را در نظر بگیرید:

خلق این حجم از مقررہ آشفته و ضد و نقیض در حالی است که وزیران عضو کارگروه توسعه حمل‌ونقل عمومی و مدیریت مصرف سوخت در اسفند ۱۳۸۷ آیین‌نامه «از رده خارج کردن خودروهای فرسوده» را تصویب کرده بودند و اتفاقاً آیین‌نامه یاد شده از کل مقررات این حوزه می‌توانست کارآمدتر باشد. ماده ۴ این آیین‌نامه که منابع ریالی را به عنوان سود تسهیلات و کمک بلاعوض نوسازی برای مالکان خودروهای فرسوده در نظر گرفته بود در سال اول اجرا شد؛ لیکن به دلیل تورم و کاهش ارزش پول ملی در سال‌های بعد بی‌اثر و بی‌اثرتر شد و از قضا مقررہ‌های جایگزین ماده ۴ نیز چون بدون در نظر گرفتن ریشه این نقیصه صرفاً به دنبال تغییر ارقام بودند هیچ یک نتوانستند به شکلی کارآمدتر تداوم فرایند از رده خارج کردن خودروهای فرسوده و نوسازی ناوگان را تضمین کنند. در این میان با اجرای هدفمندی یارانه‌ها، کلیه وجوه حاصل از حذف یارانه‌ها و صرفه‌جویی مصرف سوخت به حساب هدفمندی یارانه‌ها نزد خزانه کل کشور واریز می‌شدند و حساب یاد شده به قلکی نزد دولت تبدیل شد تا در سفرهای استانی هر پروژه‌ای را که قابلیت توجیه کاهش مصرف انرژی داشت، از این محل تامین اعتبار کند؛ به عنوان نمونه، تکمیل پروژه پل شهید کلاتری روی دریاچه ارومیه.

در عمل، طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۹ با بالارفتن قیمت نفت و سرازیر شدن جریان دلارهای نفتی به کشور، مکانیزم اعطای کمک‌های بلاعوض و یارانه سود تسهیلات برای طرح‌های جایگزینی خودروهای فرسوده، سرمایه‌گذاران را به سمت از رده خارج کردن و نوسازی ناوگان حمل‌ونقل کشاند و در نتیجه ظرفیت صنایع اسقاط و بازیافت خودروهای فرسوده از حدود ۵۰،۰۰۰ دستگاه تا حدود ۲۵۰،۰۰۰ دستگاه خودرو در سال افزایش یافت. اجماع جهانی علیه کشور و قطعنامه‌های سازمان ملل از سال ۱۳۸۹ کشور را آماج تحریم‌های متعدد و متنوع قرار داد و با کاهش فروش نفت ایران و کاهش قیمت جهانی نفت، کاهش شدید درآمدها و کسری بودجه کشور رخ داد. در این مقطع، حمایت از فرایند نوسازی ناوگان و از رده خارج کردن خودروهای فرسوده در بودجه کشور فراموش و کل این فرایند محدود به گواهی‌های اسقاط شد که تنها محل مصرفشان تخفیفات گمرکی برای شماره‌گذاری خودروهای وارداتی بود. در این فضا، صنایع نوپای اسقاط و بازیافت خودرو با اولین شوک سهمگین تاریخ خود مواجه شدند و در نتیجه طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۲ عملکرد این صنعت تا ۷۰،۰۰۰ دستگاه خودرو در سال کاهش یافت. با آغاز مذاکرات هسته‌ای از سال ۱۳۹۲ و گشایش‌های نسبی که در اقتصاد کشور پدید آمد، به جبران تقاضای سرکوب شده بازار خودرو در سال‌های تحریم، واردات خودرو به کشور نسبتاً افزایش یافت که در نتیجه، عملکرد صنایع اسقاط و بازیافت خودرو از سال ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶ به ۲۰۰،۰۰۰ دستگاه خودرو در سال افزایش یافت، و باعث ثبت رکورد تاریخی این صنعت در سال ۱۳۹۳ با از رده خارج نمودن ۳۴۰،۰۰۰ دستگاه خودروی فرسوده شد. خروج ترامپ از برجام و تحریم‌های آمریکا علیه کشورمان موجب ممنوعیت و صفر شدن واردات خودرو در سال‌های جنگ اقتصادی، کاهش تدریجی فعالیت صنایع اسقاط و بازیافت خودرو و نهایتاً تعطیلی کامل این صنعت در سال ۱۳۹۸ گردید.

شاید کمتر رشته فعالیت صنعتی را بتوان مشابه صنعت اسقاط و بازیافت وسایط نقلیه فرسوده یافت، که از یک طرف پیشران صنایع مختلفی نظیر صنایع پالایش نفت، خودرو، فولاد و زیرشاخه‌های مختلف بازیافت از مواد پلیمری گرفته تا روغن‌های روانکار باشد و در عین حال بتواند خدمات بازرگانی نظیر فروش قطعات و کالاهای استوک را به پیش‌رانده و همزمان صنعتی سبز و دوستدار محیط‌زیست باشد. در شرایطی که به گواه آمار ۱۶٪ ناوگان سواری، ۷۸٪ ناوگان موتورسیکلت و ۲۹/۵٪ ناوگان دیزل کشور فرسوده است، به همان میزان که این فرسودگی هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم خود را به اقتصاد کشور تحمیل می‌نماید، معماری سازوکار مناسبی که در یک دوره کوتاه بتواند ناوگان فرسوده را جایگزین نماید، موجب جهش و رشد اقتصادی کشور خواهد شد.

(۱) «آیین‌نامه اجرایی قانون توسعه حمل‌ونقل عمومی و مدیریت مصرف سوخت» به شماره ابلاغ ۹۲۳۰۵ در روز ۱۳۸۷/۶/۵ تصویب شده، همان روز شاید ساعاتی بعد، در تصویب‌نامه «شرایط فعالیت دفاتر پیشخوان خدمات توسط وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات» به شماره ابلاغ ۹۲۳۰۸ بخش‌هایی از مصوبه قبلی تغییر یافته که این تغییر به موجب اصلاحیه شماره ۹۹۳۲۸ دبیر هیأت‌دولت در همان روز اعمال گردیده است.

(۲) به موجب بند ۸ تصویب‌نامه شماره ۳۸۴۵۴ مورخ ۱۳۹۵/۳/۱۹ موسوم به «تصویب‌نامه در خصوص تشکیل کارگروهی بر اجرای برنامه جامع کاهش آلودگی هوای کلانشهرها» وزارت امور اقتصادی و دارایی (گمرک جمهوری اسلامی ایران) موظف شده نسبت به اجرای کامل استفاده از تخفیفات ترجیحی سود بازرگانی موضوع بند ۴ تصویب‌نامه شماره ۱۲۶۶۵۳ مورخ ۱۳۹۲/۷/۱۴ در مورد خودروهای فرسوده موضوع این برنامه اقدام نماید. بند ۴ مورد اشاره، جایگزین ردیف اول جدول پیوست بند ۲ تصویب‌نامه شماره ۱۱۷۰۱۷ مورخ ۱۳۸۹/۵/۲۷ بوده که ردیف فوق‌الذکر خود جایگزین جدول ماده ۴ تصویب‌نامه شماره ۱۵۷۲ موسوم به «آیین‌نامه از رده خارج کردن خودروهای فرسوده» شده بود و ماده ۴ آیین‌نامه موصوف نیز به موجب بند مصوبه شماره ۶۲۹۲۲ مورخ ۱۳۹۶/۵/۱۸ هیأت‌وزیران لغو گردیده بود، لذا اساساً بند یاد شده جایگزین حکمی منسوخ شده و به اجرا در نیامد.

ناوگان حمل و نقل کشور در یک نگاه			
آمار: سال ۱۳۹۸	کل وسایل نقلیه کشور	فرسوده	نرخ فرسودگی
خودرو	۲۱,۷۷۸,۰۰۰	۳,۵۰۰,۰۰۰	۱۶%
موتور سیکلت	۱۱,۵۳۲,۱۷۹	۹,۰۰۰,۰۰۰	۷۸%
جمع	۳۳,۳۱۰,۱۷۹	۱۲,۵۰۰,۰۰۰	

ناوگان سنگین تجاری (دیزل)		
انواع خودروی باری سنگین (درون و برون شهری)	میزان خودروهای فرسوده	درصد فرسوده به کل
۱,۹۵۰,۰۰۰	۵۷۶,۰۵۵	۲۹,۵%
تعداد خودروهای باری (برون شهری تجاری)	میزان خودروهای فرسوده	درصد فرسوده به کل
۳۴۶,۲۴۳	۱۲۴,۴۲۸	۳۶%

میزان فرسودگی بر اساس ۲۲ سال محاسبه شده در حالی که طبق مصوبه جدید ۲۰ سال می باشد.

جدول ۴ - ناوگان حمل و نقل کشور در یک نگاه [۴۲]

از آنجا که ناوگان دیزلی به واسطه ماهیت تجاری خود، سهم بسیار کمی از درآمد خود را صرف نوسازی خود می نماید، شاخص فرسودگی آن به مراتب بیشتر از ناوگان سواری شخصی بوده و در نتیجه مصرف سوخت هر دستگاه در هر ۱۰۰ کیلومتر، ۳۲ لیتر بیشتر از استاندارد جهانی است. با توجه به این که پیمایش متوسط هر دستگاه خودرو در این ناوگان حداقل در حدود ۱۳۰,۰۰۰ کیلومتر در سال می باشد، هر یک خودروی تجاری دیزل فرسوده در سال ۴۳,۰۰۰ لیتر سوخت را هدر می دهد که با در نظر گرفتن ۱.۰۵ دلار به ازای هر لیتر به عنوان متوسط قیمت گازوئیل در کشورهای ترکیه، امارات عربی متحده و آمریکا، این رقم برای یک دستگاه معادل ۴۳,۶۸۰ دلار (۱۳,۷۵۹ میلیون ریال) و برای کل ناوگان فرسوده معادل ۲۵ میلیارد دلار (۷۹۳ همت) و حدوداً ۲۴,۰۰۰ میلیون لیتر صرفه جویی گازوئیل در سال است. [۴۳]

شکل ۱۴ - برآورد صرفه جویی حاصل از نوسازی ناوگان باری دیزل

مصرف سوخت هر دستگاه خودروی سواری بنزینی فرسوده در هر ۱۰۰ کیلومتر، ۹ لیتر بیشتر از استاندارد خودروسازان داخلی است. با توجه به این که پیمایش متوسط هر دستگاه خودرو در این ناوگان در حدود ۳۰,۰۰۰ کیلومتر در سال می باشد، هر یک خودروی سواری بنزینی فرسوده در سال ۲,۷۰۰ لیتر سوخت را هدر می دهد که با در نظر گرفتن ۱.۱ دلار به ازای هر لیتر به عنوان متوسط قیمت بنزین در کشورهای ترکیه، امارات عربی متحده و آمریکا، این رقم برای یک دستگاه معادل ۲,۹۷۰ دلار (۹۳۶ میلیون ریال) و برای کل ناوگان فرسوده معادل ۱۰ میلیارد دلار (۳۲۷ همت) و حدوداً ۹,۴۵۰ میلیون لیتر صرفه جویی بنزین در سال است. بدیهی است که این برآورد بر فرض جایگزینی خودروی فرسوده با خودروی نو شماره استوار است و در صورت اسقاط خودروی فرسوده بدون جایگزینی با خودروی نو شماره، صرفه جویی و درآمد حاصله دو برابر خواهد بود. [۴۴]

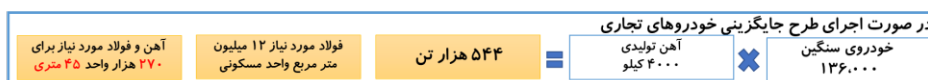
شکل ۱۵ - برآورد صرفه جویی حاصل از نوسازی ناوگان سواری بنزینی

هر موتورسیکلت ۲۴ برابر بیشتر از یک خودرو ذرات معلق را باز نشر می‌نماید و در هر ۱۰۰ کیلومتر مصرف سوختی در حدود ۶ لیتر دارد که در صورت جایگزینی با موتورسیکلت برقی کل این مقدار، صرفه‌جویی خواهد شد. از آنجا که پیمایش متوسط هر دستگاه موتورسیکلت در حدود ۲۰،۰۰۰ کیلومتر در سال می‌باشد، هر موتورسیکلت بنزینی فرسوده در سال ۱،۲۰۰ لیتر سوخت را هدر می‌دهد که با در نظر گرفتن ۱۰۱ دلار به ازای هر لیتر به عنوان متوسط قیمت بنزین در کشورهای ترکیه، امارات عربی متحده و آمریکا، این رقم برای یک دستگاه معادل ۱،۳۲۰ دلار (۴۱۶ میلیون ریال) و برای کل ناوگان فرسوده معادل ۱۲ میلیارد دلار (۳۷۴ همت) و حدوداً ۱۰،۸۰۰ میلیون لیتر صرفه‌جویی بنزین در سال است.

شکل ۱۶ - برآورد صرفه‌جویی حاصل از نوسازی ناوگان موتورسیکلت بنزینی

بازیافت هر خودروی سواری فرسوده منجر به تولید ۴۵۰ کیلوگرم آهن خالص شده و بازیافت تنها ۴۵۰،۰۰۰ دستگاه خودروی فرسوده در سال می‌تواند در حدود ۲۰۰،۰۰۰ تن در سال ظرفیت تولید فولاد کشور را افزایش دهد. همچنین بازیافت هر خودرو تجاری فرسوده سنگین منجر به تولید ۶،۰۰۰ کیلوگرم آهن خالص شده و بازیافت تنها ۱۳۶،۰۰۰ دستگاه خودروی فرسوده در سال می‌تواند در حدود ۸۱۶،۰۰۰ تن در سال ظرفیت تولید فولاد کشور را افزایش دهد. لازم به ذکر است همین دو مورد به تنهایی قابلیت تامین آهن و فولاد مورد نیاز ۲۲،۵۰۰،۰۰۰ مترمربع مسکن ملی (۴۵۰،۰۰۰ دستگاه واحد ۵۰ مترمربعی) در سال را خواهد داشت. [۴۵]

شکل ۱۷ - فولاد قابل استحصال از بازیافت خودروهای فرسوده

به فعلیت درآمدن ظرفیت بالقوه و فعال شدن مجدد ۲۲۰ مرکز اسقاط و بازیافت خودرو، اشتغال ۳۰ هزار نفری (۱۳ هزار نفر اشتغال مستقیم و ۱۷ هزار نفر اشتغال غیر مستقیم) در سطح کشور را در پی خواهد داشت. لازم به تاکید است که بالغ بر ۶۰،۰۰۰ میلیارد تومان سرمایه‌های داخلی صرف احداث این صنعت شده و اهمیت این صنعت برای رونق گرفتن صنایع بازیافت (زنجیره تولید ثانویه) کشور علاوه بر رونق گرفتن صنایع خودروسازی، قطعه‌سازی و ساختمان قابل چشمپوشی نیست. [۴۶]

شکل ۱۸ - اشتغال صنایع اسقاط و بازیافت خودروهای فرسوده

تقویت بخش ترانزیتی کشور به واسطه توسعه (۵۰۰۰ دستگاه کشنده و تریلر) و نوسازی (۱۰،۰۰۰ دستگاه کامیون و کشنده) خودروهای باری و تجاری، که سالانه درآمد ۳.۳ میلیارد دلاری را نصیب کشور خواهد کرد نیز، بخش غیر قابل انکاری از این صنعت بزرگ خواهد بود. ایران به واسطه جایگاه منحصر به فردش در منطقه خاورمیانه و آسیای میانه و ظرفیت بالقوه بار در کشورهای منطقه که بیش از ۱۱۰ میلیون تن تخمین زده می‌شود، نباید این فرصت سوزی تاریخی را صورت داده و از افزایش درآمد ترانزیتی خود چشم پوشی نماید.

موقعیت ژئوپلیتیکی منطقه	آمار ناوگان حمل و نقل جاده ای کشور	وضعیت کالای ترانزیت شده در کشور (تناژ)	مهمترین شاخص های ترانزیت جاده ای
جاده مناسب	تریلی-کشنده کامیون	۱۳۹۰ ۱۳۹۱	جاده ای
ناوگان حمل و نقل جاده ای	تعداد کل ناوگان ظرفیت کلی حمل بار	برای سال های اخیر امار دقیقی وجود ندارد اما در ۶ ماهه نخست سال ۱۴۰۰ کمتر از ۵ میلیون تن کالا از ایران ترانزیت شده	در صورت اجرای پیشنهادات، درآمد کشور از محل ترانزیت کالا در سال اول در صورت استفاده ۶۰٪ از ظرفیت: ۴۴.۲ میلیون تن حمل کالا ۳.۳ میلیارد دلار درآمد فعلی ۷۵۰،۰۰۰،۰۰۰ میلیون دلار
ظرفیت موجود برای ترانزیت از ایران ۱۱۰،۰۰۰،۰۰۰ تن	ارزش هر تن ترانزیت (دلار)	درآمد بالقوه ناشی از ترانزیت کالا (دلار) ۸،۲۵ میلیارد دلار (با حداقل نرخ درآمد)	ظرفیت موجود برای ترانزیت از ایران ۱۱۰،۰۰۰،۰۰۰ تن
توزیع ۵۰۰۰ تریلی به ناوگان	جایگزینی ۱۰،۰۰۰ کامیون فرسوده	افزایش ظرفیت حمل بار نسبت به قبل (تناژ) ۴۰۰،۰۰۰ تن	توزیع ۵۰۰۰ تریلی به ناوگان
به منظور بالا بردن ظرفیت کلی حمل کالا	با سیاست از رده خارج کردن یک یا چند کامیون فرسوده یا ظرفیت پایین با یک تریلی یا ظرفیت بالا	ظرفیت حمل بار کشور به صورت کلی به ۶.۶ میلیون تن در ماه خواهد رسید.	به منظور بالا بردن ظرفیت کلی حمل کالا

شکل ۱۹ - به فعلیت درآمدن ظرفیت های ترانزیت جاده ای کشور در اثر نوسازی ناوگان

به رغم تمام ظرفیت هایی که برشمردیم، در تمام این سال ها نظام حکمرانی این حوزه به جای طراحی یک مدل اقتصادی به صرفه، پایدار و خود اتکا (بدون وابستگی به بودجه دولت و منابع بانکی) تمام توان خود را مصروف تولید انبوهی از مقرره های مختلف کرد که در آن ها پارامترهایی نظیر معادل سازی گواهی اسقاط خودروهای سواری با تجاری دیزل یا موتور سیکلت یا سن فرسودگی بارها و بارها تغییر کرده و به موازات، دستگاه های اجرایی یا برخی شهرداری ها از مسیر مصوبات شورای اقتصاد کار خود را راه انداخته و امتیازاتی جهت نوسازی ناوگان خود به دست آورده اند که در مقیاس کلان از اثربخشی مناسبی برخوردار نبوده. نگاهی اجمالی به تاریخچه ای که شرح آن رفت، در کنار واقعیت های دردناکی نظیر این که:

- میانگین تصادفات جاده ای ایران ۴ برابر بیشتر از جهان است و کشورمان تا پایان سال ۱۳۹۸ در تصادفات جاده ای به طور متوسط روزانه ۴۵ تا ۶۰ نفر کشته داشته است.
 - در مقایسه با متوسط جهانی، ناوگان فرسوده کشور در سال ۱۳۹۸ حدوداً ۱۵ هزار میلیون لیتر بنزین (معادل ۱۶ میلیارد دلار) و ۳۲ هزار میلیون لیتر نفت گاز (معادل ۳۴ میلیارد دلار) را اضافه تر مصرف کرده و در واقع هدر داده است.
 - بر اساس گزارش بانک جهانی در سال ۲۰۱۸ خسارت اقتصادی روزهای تعطیل شده به دلیل آلودگی هوا تنها در تهران ۲/۶ میلیارد دلار بوده است. [۴۷]
 - خسارت انتشار ذرات معلق ناشی از تردد وسایل نقلیه فرسوده به سلامت شهروندان تهران، سالانه در حدود ۳۸ تا ۱۰۸۱ میلیون دلار است. [۴۸]
- ضرورت معماری مجدد و اصلاح فرآیند نوسازی ناوگان حمل و نقل و از رده خارج کردن، اسقاط و بازیافت خودروهای فرسوده را از سطح کمک معیشتی نظام حکمرانی به شهروندان کم برخوردار تا یک راهبرد اساسی جهت اصلاح نظام اقتصادی کشور ارتقا می دهد.

در تایید این مدعا کافی است نگاهی به سیاست‌های تشویقی نوسازی ناوگان در سایر کشورهای جهان بیاندازیم. سیاست‌هایی نظیر برنامه بازیافت و صرفه‌جویی آمریکا (CARS) برای کمک به مصرف‌کننده که به مالک وسایل نقلیه فرسوده سبک ۳۵۰۰-۴۵۰۰ دلار و کمپین ملی دیزل پاک آمریکا که به مالک وسایل نقلیه سنگین ۹۴۰۰ دلار یارانه می‌دهد. همچنین پاداش اسقاط در آلمان برای وسایل نقلیه سبک ۳۵۰۰ دلار است. برنامه ملی اسقاط چین برای وسایل نقلیه سبک و سنگین ۹۸۰-۲۹۴۰ دلار و برنامه محلی اسقاط این کشور ۴۱۰-۲۴۱۰ دلار برای وسایل نقلیه سبک و ۱۳۳۰-۲۱۰۰ دلار برای وسایل نقلیه سنگین یارانه می‌دهد. برای وسایل نقلیه سنگین این رقم در مکزیک تا ۱۵٪ قیمت خودروی جایگزین و در شیلی بین ۸۰۰۰ تا ۲۴۰۰۰ دلار است. همان‌گونه که به وضوح قابل مشاهده است، قوی‌ترین سیاست‌ها متعلق به کشورهای سرمایه‌داری است که کمترین نسبتی با سیاست‌های رفاهی دولت‌های سوسیالیست ندارند^{۹۱}.

در یک کلام، نوسازی ناوگان حمل‌ونقل (صنعت اسقاط و بازیافت خودروهای فرسوده) قابلیت صرفه‌جویی در مصرف سوخت به میزان ۵۰ میلیارد دلار در سال، توسعه صنعت حمل‌ونقل و ترانزیت با ظرفیت ۳ میلیارد دلار در سال و کاهش ۱۲۰ میلیون تن انتشار کربن دی‌اکسید (۳ الی ۴ برابر تعهد غیرمشروط ایران به پیمان پاریس و ایجاد امکان فروش گواهی کربن تا ۵ میلیارد دلار) را دارد.

۴.۷.۳ برآورد اقتصادی حلقه دوم زنجیره: کسب‌وکارهای صنعتی (واحدهای پردازش و صنایع بازیافت)^{۹۲}

وضعیت ناهنجار محیط کسب‌وکار زنجیره بازیافت موجب شده کمتر از ۵ درصد حلقه اول زیر پوشش قانون و اقتصاد رسمی کشور باشد و نهادهای صنایع بازیافت را تامین نماید؛ متأسفانه در حال حاضر، مابقی راهی اقتصاد زیرزمینی (عمدتاً تبدیل به محصولات غیر استاندارد و غیر بهداشتی در واحدهای زیرپله‌ای یا حتی تهاتر با کالای قاچاق) شده یا نهایتاً به روش‌های غیر اصولی دفع و یا در دفن‌گاه‌های زباله تلنبار می‌شود. ابرچالش تامین مواد قابل بازیابی موجب گردیده که بخش قابل توجهی از ظرفیت واحدهای موجود که بعضاً از فناوری‌های به‌روز برخوردارند بدون استفاده رها شود و تنها در حدود پنج درصد ظرفیت بالقوه صنعت بازیافت به فعلیت درآید. این در حالی است که تنها به ظرفیت رسیدن صنایع بازیافت موجود کشور می‌تواند سالانه درآمدی در حدود ده میلیارد دلار را عاید کشور سازد و از آنجا که تولید هر ۹۰۰۰ دلار ارزش افزوده در زنجیره بازیافت به منزله یک فرصت شغلی پایدار است، این به معنای بالغ بر یک میلیون نفر فرصت شغلی پایدار در سراسر کشور و همچنین کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای به میزان ۲۲ میلیون تن در سال خواهد بود.

^{۹۱} در این راستا در ابتدای دولت ۱۴۰۰ وزیر وقت صمت که از تعطیلی مراکز اسقاط و بازیافت خودرو نگران بود، راه حل اتحادیه صنایع بازیافت را جهت فعالسازی این صنعت جویا شد. نظر اتحادیه بر این بود و کماکان هست که چنانچه مکانیزم مالی مندرج در ماده ۴ آیین‌نامه از رده‌خارج کردن خودروهای فرسوده اصلاح گردد، این آیین‌نامه (پیوست ۲) به تنهایی از تمام مقررات مرتبط با این حوزه کارآمدتر و نتیجه‌بخش‌تر است. لذا پیشنهاد کردیم در اصلاحیه ماده یاد شده گواهی اسقاط علاوه بر کارکرد فعلی خود به سازوکار مندرج در ماده ۱۲ قانون رفع موانع رقابت‌پذیر و ارتقای نظام مالی کشور متصل شود، میزان فرآورده صرفه‌جویی شده در اثر جایگزینی خودروی نو به جای فرسوده را در نیمه عمر دوران بازگشت سرمایه، به نفع صاحب خودروی فرسوده حواله نماید. در این صورت به جای این همه مکانیزم ناکارآمد دولتی، مالک خودروی فرسوده می‌تواند حواله یاد شده را وثیقه لیزینگ قرار دهد یا تنزیل و پیش‌فروش کند یا در موعد حواله به دولت، یا به صادرکننده فرآورده یا به واردکننده خودرو و قطعات منفصله واگذار نماید و لذا به واسطه قطع وابستگی به تورم و ریال این روش قطعاً از تمام مکانیزم‌های موجود کارآمدتر خواهد بود. از زمان ارائه این پیشنهاد تا حال حاضر هیچ پاسخ فنی یا محکمه‌پسندی در رد این پیشنهاد از دیوان‌سالاران دولت داده نشده، به جز این که بخش خصوصی (رعیت) چه کاره است که به دولت (خان) آیین‌نامه پیشنهاد دهد؟! یا تکلیف این همه کارمند ستاد که بیکار می‌شوند چیست؟! یا فرآورده مال وزارت نفت است و حتی اگر بیهوده بسوزد بهتر است که به مردم و بخش خصوصی داده شود! و با نهایت تأسف، این ما مردمیم که هر سال نزدیک ۵۰ میلیارد دلار دارایی خود را در آتش این بی‌تدبیری دود می‌کنیم.

۹۲

پردازش: فرآیندهای عموماً مکانیکی و فیزیکی که با کاهش حجم و افزایش چگالی ضایعات و پسماندها و تبدیل آنها به مواد خام صنایع بازیافت موسوم به مواد خام ثانویه همراه می‌باشد. مواد خام ثانویه (محصول واحدهای پردازش) کماکان زیر صفت ضایعاتی توصیف می‌گردد که این وجه تمایز پردازش با بازیافت می‌باشد. (مثال: گرانول حاصل از آسیاب پلاستیک ضایعاتی از گرانول پلاستیک تولیدی در واحد پتروشیمی متمایز است.)

بازیافت: فرآیندهای تبدیل ضایعات و پسماند به مواد قابل استفاده مجدد است، که برخورد از بهره اقتصادی بوده و در آنها ضایعات و پسماند پردازش یا اسقاط شده به مواد اولیه ثانویه مورد استفاده در حلقه‌های دیگر زنجیره ارزش (خارج از زنجیره مدیریت پسماند) تبدیل و بازچرخانی می‌شود. توجه به دو نکته در خصوص بازیافت حائز اهمیت است:

- نهادهای صنعت بازیافت مواد خام ثانویه (در مقابل روش مرسوم تولید از مواد خام اولیه) است؛ لذا کد مشخصه جداگانه نداشته و ذیل هر فرآیند که تولید، از مواد خام ثانویه ممکن باشد قابلیت تعریف خواهد داشت.
- محصولات فرایند بازیافت نسبت به محصولات تولیدی از منابع اولیه خام متمایز نیستند و دیگر زیر صفت ضایعاتی توصیف نمی‌گردند. (مثال: در یک گرید یکسان، شمش حاصل از ذوب سنگ معدن تفاوتی با شمش حاصل از ذوب قراضه ندارد.)

نام فرآیند	ارزش فرآورده دست اول (میلیون دلار در سال)	مقدار پسماند (تن در سال)	ارزش افزوده فرآیند بازیافت (میلیون دلار در سال)	اشتغال پایدار زنجیره (نفر)	اثر محیط زیستی
تولید پلیمرها و کامپاندها از بازیافت پلاستیک و مواد پلیمری	۴,۶۰۰	۲,۰۰۰,۰۰۰	۲,۳۰۰	۲۹۰,۰۰۰	۹۰٪ صرفه جویی انرژی معادل ۹ GJ/ton کاهش انتشار ۹۴۵,۰۰۰ تن گاز گلخانه‌ای در سال
بازیافت و تولید آهن و فولاد	۴,۲۲۵	۶,۵۰۰,۰۰۰	۲,۹۵۸	۳۷۰,۰۰۰	۹۰٪ صرفه جویی انرژی معادل ۲۷ GJ/ton کاهش انتشار ۹,۲۱۳,۷۵۰ تن گاز گلخانه‌ای در سال
تولید روغن‌های روان کننده و سوخت‌های تقطیری از بازیافت روغن‌های روان کار	۲,۲۵۰	۱,۵۰۰,۰۰۰	۱,۵۷۵	۱۹۵,۰۰۰	۶۷٪ صرفه جویی انرژی معادل ۱۰ GJ/ton بازیافت هر لیتر روغن سوخته = حفظ ۵۳ لیتر نفت خام کاهش انتشار ۷۸۷,۵۰۰ تن گاز گلخانه‌ای در سال
بازیافت و تولید کاغذ و محصولات سلولزی	۱,۶۵۰	۱,۵۰۰,۰۰۰	۹۹۰	۱۲۵,۰۰۰	۲۸٪ صرفه جویی انرژی معادل ۷ GJ/ton بازیافت هر تن کاغذ = حیات ۱۷ اصله درخت کاهش انتشار ۵۵۱,۲۵۰ تن گاز گلخانه‌ای در سال
بازیافت و تولید آلومینیوم	۱,۰۰۰	۵۰۰,۰۰۰	۸۰۰	۱۰۰,۰۰۰	۹۵٪ صرفه جویی انرژی معادل ۲۲۲ GJ/ton کاهش انتشار ۵,۸۲۷,۵۰۰ تن گاز گلخانه‌ای در سال
بازیافت و تولید شیشه	۷۲۵	۵۰۰,۰۰۰	۵۸۰	۷۵,۰۰۰	۲۶٪ صرفه جویی انرژی معادل ۶ GJ/ton کاهش انتشار ۱۵۷,۵۰۰ تن گاز گلخانه‌ای در سال
تولید لاستیک روکش شده، کائوچوی مصنوعی، پودر لاستیک و سوخت‌های پیرولیزی از بازیافت لاستیک	۱,۰۵۰	۳۰۰,۰۰۰	۵۲۵	۶۵,۰۰۰	۴۵٪ صرفه جویی انرژی معادل ۴۴ GJ/ton کاهش انتشار ۶۹۳,۰۰۰ تن گاز گلخانه‌ای در سال
تولید کمپوست و کودهای آلی از بازیافت پسماندهای خوراکی و زیستی	۸,۵۵۰	۱۳,۰۰۰,۰۰۰	۲۲۰	۲۵,۰۰۰	کاهش انتشار ۳,۴۰۰,۰۰۰ تن گاز گلخانه‌ای در سال جلوگیری از فرسایش خاک به میزان ۸۵ درصد در واحد سطح
تولید بیودیزل از بازیافت روغن‌های خوراکی	۲۰۰	۱۵۰,۰۰۰	۱۲۲	۱۵,۰۰۰	بازیافت هر لیتر روغن خوراکی = حفظ ۱۲ لیتر نفت گاز
جمع	۲۴,۲۵۰	۱۰,۰۰۷۰	۱۰,۰۶۰	۱,۲۶۰,۰۰۰	کاهش انتشار ۲۲ میلیون تن گاز گلخانه‌ای در سال

جدول ۵ - برآورد تخمینی ارزش اقتصادی و محیط زیستی توسعه صنعت بازیافت در کشور

۳.۷.۵) برآورد اقتصادی حلقه سوم زنجیره: تصفیه و دفع پسماندها

تصفیه و دفع پسماندها به عنوان راهکارهای انتهایی خط^{۹۳} فرآیندهایی هزینه‌بر و خدماتی بوده و اصولاً در تمامی جهان، در قالب خدمات عمومی در برابر دریافت تعرفه‌های مشخص توسط نهادهای عمومی مانند شهرداری‌ها انجام شده و یا به بخش خصوصی برون سپاری می‌گردد. بر مبنای قانون دوم ترمودینامیک، اساساً به صفر رساندن دفع پسماند امری غیرممکن است و جهان هستی این اجازه را به هیچ سیستمی نمی‌دهد. پس در بهترین سیستم‌های مدیریت پسماند جهان با بیشترین نرخ تفکیک و بازیابی مواد نیز، همچنان بخشی از پسماندها باید راهی مراکز تصفیه و دفع شوند. فرآیندهای تصفیه و دفع شامل معمولاً پسماندها را مستقیماً به انرژی و یا منابع انرژی تبدیل کرده و در غیر این صورت، دفن می‌نمایند. این فرآیندها از قبیل هضم هوازی، هضم بی‌هوازی، گازی‌سازی، تولید RDF، بی‌خطر سازی، احتراق مستقیم

و... بوده که ماهیتا باعث تولید آلاینده‌های گاز، شیرابه و یا مواد زائد^{۹۴} می‌گردد. هدف اصلی در اجرای این فرآیندها، به حداقل رساندن انتشار آلودگی‌ها و خسارات ناشی از آنها به محیط است. لذا تصفیه و دفع نیاز به دانش فنی، تخصص و تجربه عملیاتی بالا دارد و اصولاً با پرداخت بهای خدمت به بهره‌بردار سایت تصفیه و دفع، در قالب تعرفه ورودی^{۹۵} هر تن پسماند به سایت صورت می‌پذیرد. معمولاً هر قدر کیفیت خدمات بالاتر رود، تعرفه پسماند ورودی هم افزایش می‌یابد. در ایران، به دلایلی از جمله:

- (۱) ضعف مدیریتی و تصمیم‌های غیرعلمی در انتخاب محل‌های دفن (به عنوان نمونه سایت سراوان در استان گیلان)،
 - (۲) فقدان تفکیک در مبدا و در نتیجه اتلاف منابع مدیریت پسماند در جمع‌آوری مخلوط (۸۰ تا ۹۰ درصد هزینه‌های چرخه)،
 - (۳) فقدان مشارکت شهروندی در تفکیک مواد قابل بازیابی از پسماندها در مبدا و عدم فعالیت شبکه‌های لجستیک معکوس،
 - (۴) جمع‌آوری پسماندها به صورت مخلوط و آلوده به یکدیگر،
 - (۵) الگوهای غیر اقتصادی و غیر جذاب قراردادهای سایت‌های تصفیه و دفع برای بخش خصوصی،
 - (۶) عدم امکان تولید کمپوست با کیفیت یا هضم بهره‌ور پسماندها به دلیل مخلوط بودن آنها به آلودگی‌های یکدیگر، و
 - (۷) نیاز به تزریق سوخت کمکی به فرآیند زباله‌سوزی به دلیل ارزش پایین پسماند مخلوط و مرطوب پسماند تولیدی؛
- فرآیند تصفیه و دفع پسماندها تقریباً در سراسر کشور صرفاً محدود به دفن غیربهداشتی یا رهاسازی و دپوی پسماندها شده‌است که این امر به دنبال خود چالش‌های محیط‌زیستی فراوان، از جمله آلودگی خاک، تولید و انتشار شیرابه، تولید گازهای آلاینده گوگردی، تولید گاز آلاینده گلخانه‌ای متان، تولید آلاینده‌های عفونی و بیماری‌زا و... را در پی دارد.
- با توضیحاتی که ارائه شد، بنیان بهره‌وری سیستم‌های مدیریت پسماند در جهان بر تفکیک مواد قابل بازیابی از مبدا با مشارکت شهروندان و عرضه آنها به شبکه‌های خدمات جمع‌آوری استوار است و در صورت فقدان چنین سازوکاری، هزینه‌های انتهایی خط در کاهش آلاینده‌های فرآیند تصفیه و دفع به شدت بالا رفته و گاه به کلی ناممکن می‌گردند؛ چرا که اگر تفکیک از مبدا توسط شهروندان صورت نپذیرفته و پسماندها به صورت مخلوط و آلوده به یکدیگر جمع‌آوری گردند:
- از نقطه‌نظر فنی، اختلاط، تماس و آغشتگی مواد قابل بازیابی (مثل پلاستیک، کاغذ و مواد سلولزی) به آلودگی‌های مواد غیرقابل بازیابی هزینه‌های آلودگی‌زدایی را به شدت افزایش می‌دهند. هر چقدر مدت زمان این اختلاط بیشتر شود، هزینه آلودگی‌زدایی افزایش یافته و فرآیند دشوارتر می‌شود. در برخی از شرایط، مانند صورت پذیرفتن واکنش‌های شیمیایی هم اساساً آلودگی‌زدایی مواد قابل بازیابی امری ناممکن شده و عملاً آلوده شدن مواد قابل بازیابی به فرآیندی بازگشت‌ناپذیر تبدیل می‌گردد.
 - از نقطه‌نظر اقتصادی، اگر بنا باشد که عملیات تفکیک پس از جمع‌آوری پسماندها به صورت مخلوط و توسط نیروی کار صورت گیرد، فارغ از بهره‌وری پایین چنین عملیاتی به دلیل بحث آلودگی، اساساً هزینه نیروی انسانی تا حدی بالا خواهد رفت که چنین تصمیمی را به کل از توجیه اقتصادی خارج کند. باید در نظر داشت که وقتی ابعاد مدیریت شهری بالا می‌رود (مثلاً در کلانشهرهایی با جمعیت بالای ده میلیون نفر مانند توکیو، شانگهای، پکن، جاکارتا، بمبئی، کراچی، تهران، استانبول، قاهره، لاگوس، مسکو، پاریس، لندن، نیویورک، مکزیکوسیتی، سائوپائولو، بوئنوس آیرس و...) چه تعداد نیروی انسانی باید به استخدام مدیریت شهری در آید تا پسماندهای تولیدی شهروندان را پس از جمع‌آوری تفکیک نماید و در معرض چالش‌های بهداشتی این امر قرار گیرد. بنابراین مشارکت شهروندان در این چرخه در قالب تفکیک مواد قابل بازیابی و عرضه به شبکه لجستیک معکوس، در عمل به کارگیری شهروندان به عنوان نیروی کار و بدون صرف هزینه برای مدیریت شهری است.
 - عدم به کارگیری شهروندان در تفکیک مواد قابل بازیابی از پسماندها در مبدا، وارد شدن مواد قابل بازیابی به سطوح زباله شهری و ساختارهای اقتصادی-اجتماعی کشورهای در حال توسعه از جمله رشد فزاینده شکاف طبقاتی و گسترش پدیده حاشیه‌نشینی در کنار کلانشهرها، خودبه‌خود ظرفیت شکل‌گیری جریان‌های کار غیررسمی، زباله‌گردی و مناسبات غیرانسانی در این حوزه را ایجاد می‌نماید که این امر امروزه در بسیاری از کلانشهرهای کشورهای در حال توسعه مشاهده می‌گردد.

^{۹۴} Rejected Materials

^{۹۵} Gate fee

با مقدمات فوق، در هم تنیدگی فعالیت مدیریت‌های اجرایی و پیمانکاران پسماند با عملکرد غیر شفاف و مناسبات فسادآلود سوداگران پسماند عملاً امکان گزارش‌دهی از گردش مالی واقعی بازار سیاه پسماند را نمی‌دهد، اما می‌توان با استفاده از قراین موجود به برآوردهای قریب به واقع دست یافت.

۳. ۸. آثار بالقوه بهبود محیط کسب‌وکارهای زنجیره بازیافت بر اقتصاد ملی

۳. ۸. ۱. کاهش هزینه‌ها و افزایش درآمد شهرداری‌ها

۱) شورای شهر تهران در بهمن ۱۴۰۱ بهای خدمات مدیریت پسماند را برای شهروندان تهرانی به ۴۷۶۰ ریال به ازای هر کیلوگرم پسماند افزایش داد که تاکنون تغییری نیافته. با عنایت به این که سرانه تولید پسماند هر شهروند ایرانی ۲۹۰ کیلوگرم در سال است، چنانچه تمام ۹۰ میلیون نفر شهروندان کشور را ساکن تهران فرض نماییم، کل هزینه مدیریت پسماند کشور حداکثر ۱۲.۴ همت است:

$$\text{همت } ۱۲.۴ = ۴۷۶۰ \text{ Rial} \times ۲۹۰ \times ۹۰,۰۰۰,۰۰۰$$

۲) پسماندهای ارزشمند ۳۰ درصد جرمی و ۶۴ درصد حجمی از کل پسماندهای شهری هستند. لذا هر اندازه کسب‌وکارهای لجستیک معکوس توسعه یابند:

۱-۲) چنانچه سهم هزینه‌های حمل‌ونقل از کل بهای خدمات مدیریت پسماند را ۸۵ درصد در نظر بگیریم، حجم پسماندهای ارزشمند در مخازن زباله شهری به میزان ۶۴ درصد کمتر شده و به همین میزان تواتر جمع‌آوری و هزینه حمل این پسماندها صرفه‌جویی می‌گردد:

$$\text{صرفه‌جویی از کاهش هزینه حمل پسماند-همت } ۶.۷ = (۴۷۶۰ \times ۸۵\%) \times ۶۴\% \times ۲۹۰ \times ۹۰,۰۰۰,۰۰۰$$

۲-۲) چنانچه سهم هزینه‌های فرآیند از کل بهای خدمات مدیریت پسماند را ۱۵ درصد در نظر بگیریم، مقدار پسماندهای ارزشمند در

مخازن زباله شهری به میزان ۳۰ درصد کمتر شده و به همین میزان در هزینه مدیریت این پسماندها صرفه‌جویی می‌گردد:

$$\text{صرفه‌جویی از کاهش هزینه مدیریت پسماند-همت } ۰.۵ = (۴۷۶۰ \times ۱۵\%) \times ۳۰\% \times ۲۹۰ \times ۹۰,۰۰۰,۰۰۰$$

۳) با فعال شدن کسب‌وکارهای لجستیک معکوس (حلقه اول) به شکل رسمی، درآمد ناخالص این کسب‌وکارها از اقتصاد زیرزمینی خارج و به درآمد کشور اضافه می‌شود. با فرض نرخ تبدیل ۶۰۰,۰۰۰ ریال برای هر دلار، تنها مالیات بر ارزش افزوده‌ای که از این کسب‌وکارها نصیب کشور می‌گردد برابر ۲۱ همت خواهد بود که ۸.۴ همت سهم شهرداری‌های کل کشور خواهد بود:

$$\text{سهم شهرداری‌ها-همت } ۸.۴ = ۶۰۰,۰۰۰ \times ۴\% \times ۳,۵۰۰,۰۰۰,۰۰۰$$

علاوه بر موارد فوق، حذف مواد و کالای قابل بازیابی از پسماند شهری، با افزایش قابل توجه نسبت ترکیب پسماندهای ارگانیک، ضریب موفقیت و

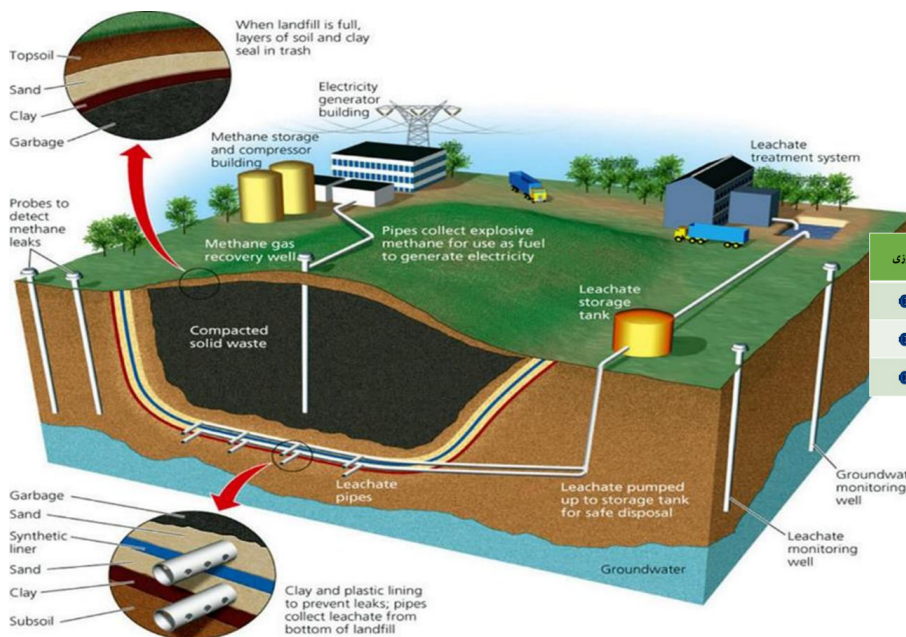
رقابت‌پذیری روش‌های ارزان‌تر

نظیر تولید کمپوست یا دفن

تجدیدپذیر را افزایش داده، آنها را

مقرون به صرفه می‌سازد که فعلاً

از برآورد آثار آن صرفنظر می‌کنیم.

فناوری زیاده‌سوزی	فناوری دفن گاه تجدیدپذیر و بازیابی انرژی زیست‌گاز و تصفیه نیویابه	فناوری دفن گاه تجدیدپذیر و بازیابی انرژی زیست‌گاز و تصفیه نیویابه
€15/ton	€20/ton	سرمايه‌گذاري ثابت
€40/ton	€5/ton	سرمايه در گردش
€55/ton	€25/ton	جمع

بنابراین فعال‌شدن کسب‌وکارهای

لجستیک معکوس به تنهایی، کل

بار هزینه مدیریت پسماند را برداشته

و در حدود ۳.۲ همت برای

شهرداری‌ها درآمد ایجاد خواهد کرد.

۳.۸.۲) افزایش درآمدهای مالیاتی دولت

۱) همانطور که در بخش پیش تشریح شد، با فعال شدن کسب‌وکارهای لجستیک معکوس (حلقه اول) به شکل رسمی، سالانه ۲۱ همت درآمد مالیاتی کشور افزایش می‌یابد که ۱۲.۶ همت آن سهم دولت خواهد بود:

$$\text{سهم دولت-همت} = 12.6 = 6\% \times 600,000 \times 3,500,000,000$$

۲) از طرفی با به فعلیت درآمدن ظرفیت بالقوه صنایع بازیافت موجود کشور می‌تواند سالانه درآمدی در حدود ۱۰ میلیارد دلار را عاید کشور سازد. با فرض نرخ تبدیل ۶۰۰,۰۰۰ ریال برای هر دلار، تنها مالیات بر ارزش افزوده‌ای که از این کسب‌وکارها نصیب کشور می‌گردد برابر ۶۴ همت خواهد بود:

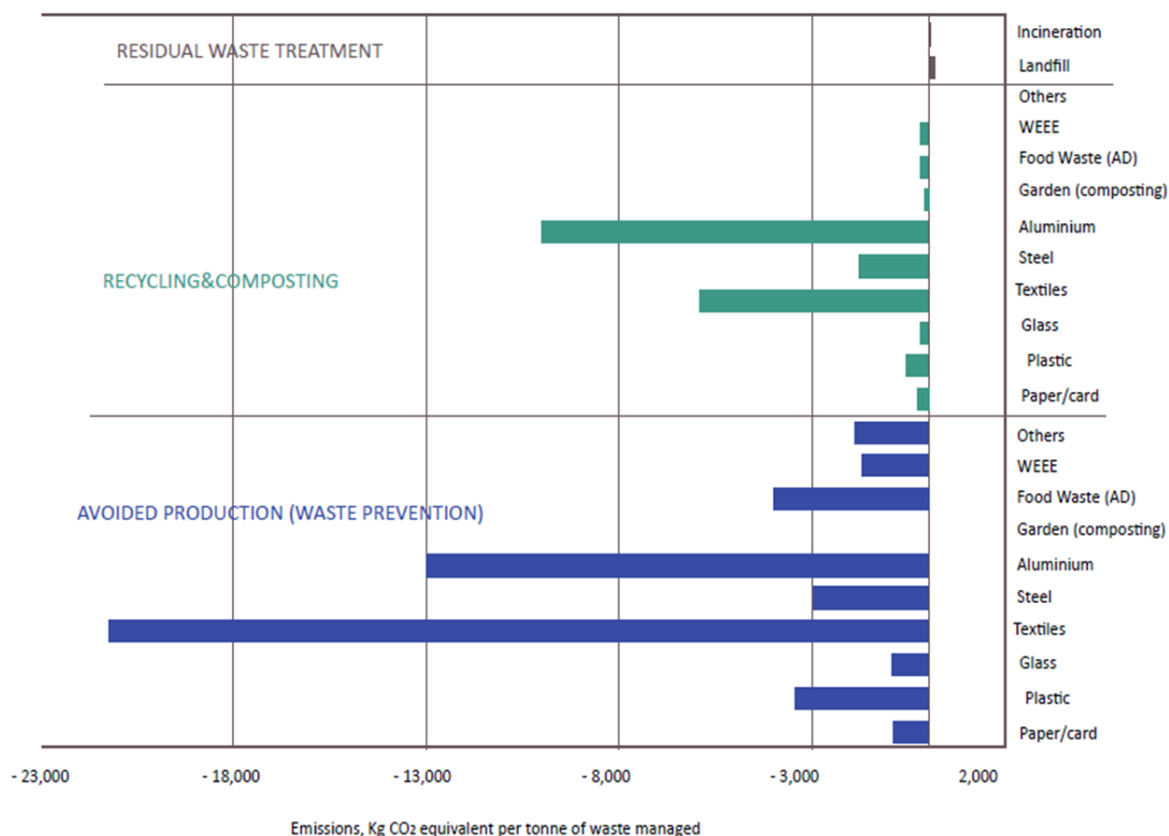
$$\text{سهم دولت-همت} = 38.5 = 6\% \times 600,000 \times 1,070,000,000$$

$$\text{سهم شهرداری‌ها-همت} = 25.7 = 4\% \times 600,000 \times 1,070,000,000$$

در یک برآورد کلی فعالیت حلقه اول به تنهایی ۱۲.۶ همت درآمدهای مالیاتی دولت را افزایش می‌دهد و چنانچه حلقه دوم هم به آن اضافه گردد این افزایش بالغ بر ۵۰ همت در سال خواهد بود.

۳.۸.۳) آثار بالقوه بهبود محیط کسب‌وکارهای زنجیره بازیافت بر محیط‌زیست

فعال شدن کسب‌وکارهای زنجیره بازیافت، حذف هزینه‌های بهداشتی ناشی از تجمع پسماندها و هزینه‌های اجتماعی و ناهنجاری‌های ناشی از انباشت زباله را به همراه داشته و در پی بازیافت مواد و کالای قابل بازیابی، کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای را در پی خواهد داشت. با بررسی ردپای محیط‌زیستی هر یک از فرایندهای یاد شده می‌توان میزان آثار منفی ناشی از انتشار آلاینده‌های هر یک یا آثار مثبتی که با اجتناب از انتشار آلاینده‌ها به وجود می‌آورند سنجید و بر این مبنا آنها را با یکدیگر مقایسه نمود. با در نظر گرفتن کیلوگرم دی‌اکسیدکربن معادل با هر تن پسماند، از منظر محیط‌زیست، بهترین وضعیت متعلق به قالب‌های ۱ تا ۷ اقتصاد چرخشی است که اجتناب از تولید پسماند را در پی دارند، در ادامه فرایندهای بازیافت با چرخه باز و بسته و در انتها روش‌هایی نظیر دفن و سوزاندن. [۴۹]

شکل ۲۱ - مقایسه میزان انتشار eq-CO_2 (کیلوگرم) در اجرای هر یک از فرایندهای اجتناب از تولید پسماند، بازیافت و دفع بر هر تن از انواع پسماندها

۹.۳ سیاست‌های کلی نظام، زنجیره بازیافت و پنج شاخص اصلی محیط کسب و کار

در شرایطی که سیاست‌های کلی نظام مکرراً بر گسترش اقتصاد سبز^{۹۶}، تضمین مالکیت خصوصی (حقوق مالکیت و رقابت)^{۹۷}، بهره‌گیری از مزیت‌های نسبی موجود و کشف و آفرینش مزیت‌های جدید نسبی و رقابتی^{۹۸}، شفاف‌سازی اقتصاد و سالم‌سازی آن و جلوگیری از اقدامات، فعالیت‌ها و زمینه‌های فسادزا^{۹۹}، شفاف و روان‌سازی نظام توزیع و روزآمدسازی شیوه‌های نظارت بر بازار^{۱۰۰}، اصلاح و افزایش سهم درآمدهای مالیاتی^{۱۰۱} و ایجاد پایه‌های مالیاتی جدید و جلوگیری از فرار مالیاتی^{۱۰۲} تاکید دارند؛ اگر کسب و کارهای مختلف را از حیث شاخص‌های محیط کسب و کار رتبه‌بندی نماییم، بی‌شک یکی از فاجعه‌بارترین وضعیت‌ها، مربوط به کسب و کارهای زنجیره مدیریت پسماند و بازیافت خواهد بود. به جرات و بر اساس گواه‌های متعدد از فعالان کسب و کار در این حوزه، بخش قابل توجهی از مدیران نهاد حاکمیت در ارتباط با کسب و کارهای این زنجیره کمترین آشنایی با پیش‌نیازهای سرمایه‌گذاری و فعالیت بخش خصوصی در اقتصاد ندارند و عموماً سیاست‌گذاری‌های این حوزه، با تبعیت از حکمرانی دستوری و شیوه‌های هماهنگی بروکراتیک، بر علیه توسعه اقتصاد خصوصی عمل می‌کند. این روند در ایران، عموماً شامل مداخلات و بدعت‌هایی است که امروز کمتر در سایر بخش‌های اقتصاد کشور دیده می‌شود. در نتیجه، اقتصاد سبز و چرخشی که امروز دروازه توسعه صنعتی کشورهای در حال توسعه هستند، امروز به ناهنجاری‌های مشاغل غیررسمی، ناسالم، آلوده به انواع فساد، اما بسیار پردرآمد برای شرکت‌های مرتبط با شهرداری‌ها و افراد خاص است که گاه اصلاً خارج از پوشش قانون هستند.

آغاز به کار و صدور مجوزها	- تا مرداد ۱۴۰۱ دهها دستگاه مدعی صدور مجوزهای این زنجیره بوده‌اند. - به رغم حکم نشست ۶۷ هیئت مقررات‌زدایی و بهبود محیط کسب و کار، - در یک سال گذشته دستگاه‌هایی که مجاز به صدور مجوز شناخته نشده‌اند با توسل به اهرم‌هایی نظیر مجلس و شوراهای عالی یا اتحاد با سایر دستگاه‌هایی که وضعیت مشابه دارند و یا حتی تأسیس تشکل غیردولتی به دنبال بازگرداندن و قانونی کردن موقعیتی هستند که به موجب فرایند مقررات‌زدایی از دست داده‌اند.
حقوق مالکیت	فشار شهرداری‌ها برای تغییر تعریف پسماند به نحوی که اختیار تملک و واگذاری هر کالای تحت تصرف شهروندان به تشخیص شهرداری یا پیمانکارانش به ایشان واگذار گردد کماکان در جریان است و در نتیجه، سرمایه‌گذاری با ریسک به یغما رفتن مواد اولیه مواجه است.
حقوق رقابت	موارد متعدد انحصار و سوء استفاده شهرداری‌ها از وضعیت مسلط به احکام متعدد شورای رقابت از جمله رای جلسات ۴۵۵ (تشخیص وجود انحصار در بازار مدیریت پسماند و بازیافت)، ۴۶۴ (دستورالعمل تنظیم بازار مدیریت پسماند و بازیافت)، ۴۷۲ (تصویب اساسنامه نهاد تنظیم‌گر مستقل بازار) و ۵۳۰ (الزام وزارت کشور به تمکین آرای هیئت مقررات‌زدایی) منتهی شده، استتکاف شهرداری‌ها از احکام یاد شده کماکان ادامه دارد.
مالیات و عوارض	کماکان با رویه‌های متناقض مالیاتی میان دریافت و تخصیص معافیت مواجهیم که به عنوان نمونه سازمان امور مالیاتی در حالی با تمسک به عنوان قانون کمک به ساماندهی، معافیت موضوع ماده ۵ این قانون را به پسماند عدلی محدود نموده که همین سازمان در دستورالعمل ماده ۶ همین قانون عوارض مدیریت پسماند را به نفع وزارت کشور از ۱۳ گروه و ۱۵۲ قلم کالاهایی اخذ می‌کند که پس از مصرف انواع مختلف پسماندهای ویژه و صنعتی را تولید می‌نمایند.
تامین مالی و توسعه سرمایه‌گذاری	با توجه به ریسک بسیار زیادی که پایین بودن سایر شاخص‌ها به وجود می‌آورد، عملاً نمی‌توان انتظار معجزه داشت و متأسفانه سرمایه‌گذاری‌های موجود نیز به تعطیلی کشانده شده‌اند.

شکل ۲۲ - نگاهی به شاخص‌های اصلی کسب و کار در زنجیره بازیافت

بر همین اساس اگر این محیط کسب و کار را در ۵ شاخص اصلی آمادگی کسب و کار^{۱۰۳} یا BR مطالعه کنیم، شرایط از این قرار است:

^{۹۶} بند ۸ سیاست‌های کلی محیط‌زیست

^{۹۷} بند اول سیاست‌های کلی تشویق سرمایه‌گذاری، بند دوم سیاست‌های کلی نظام در بخش صنعت

^{۹۸} بند ۴ سیاست‌های کلی نظام در بخش صنعت

^{۹۹} بند ۱۹ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی

^{۱۰۰} بند ۲۳ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی

^{۱۰۱} بند ۱۷ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی

^{۱۰۲} بند ۴ سیاست‌های کلی برنامه پنج ساله هفتم

۱.۹.۳) شاخص آغاز به کار و صدور مجوزها

در شاخص «آغاز به کار و صدور مجوزها» تنها در حوزه‌ی لجستیک معکوس، تا سال ۱۴۰۱ ده‌ها دستگاه مدعی صدور مجوز در این زنجیره بوده‌اند. به رغم حکم نشست ۶۷ هیأت مقررات‌زدایی و بهبود محیط کسب‌وکار در سال ۱۴۰۱، در سال‌های اخیر دستگاه‌هایی که مجاز به صدور مجوز شناخته نشده‌اند با توسل به اهرم‌هایی نظیر مجلس و شوراهای عالی یا اتحاد با سایر دستگاه‌هایی که وضعیت مشابه دارند و یا حتی تأسیس تشکل اقتصادی به دنبال بازگرداندن و قانونی کردن امضاهای طلایی هستند که به موجب فرآیند مقررات‌زدایی از دست داده‌اند. این امر در به حوزه مدیریت پسماندهای صنعتی و پزشکی نیز شکل دیگری به خود می‌گیرد، چنان‌که در کل ایران و در برابر بیش از ۸۵ هزار واحد صنعتی فعال در کشور، فقط ۱۲ شرکت موفق به اخذ مجوز مدیریت پسماند صنعتی از هفت‌خوان کسب مجوز این حوزه شده‌اند که این امر خود به ایجاد انحصار، اخلال در رقابت و شکل‌گیری اقتصاد ذی‌نفعانه دامن زده‌است [۵۰] یا در مدیریت پسماند پزشکی، مقاومت وزارت بهداشت در برابر اصلاح ضوابط و روش‌های مدیریت اجرایی پسماندهای پزشکی، راه ورود بر این حوزه را بر شرکت‌ها بسته‌است.

۱.۹.۳) شاخص حقوق مالکیت

در شاخص «حقوق مالکیت»، همان‌گونه که پیشتر تشریح شد، فشار شهرداری‌ها برای تغییر تعریف پسماند به نحوی که اختیار تملک و واگذاری هر کالای تحت تصرف شهروندان به تشخیص شهرداری یا پیمانکارانش به ایشان واگذار گردد کماکان در جریان است و در نتیجه، سرمایه‌گذاری با ریسک به یغما رفتن مواد اولیه مواجه است.

۳.۹.۳) حقوق رقابت

در شاخص «حقوق رقابت» که موارد متعدد انحصار و سوء استفاده شهرداری‌ها از وضعیت مسلط به احکام متعدد شورای رقابت از جمله رای جلسات ۴۵۵ (تشخیص وجود انحصار در بازار مدیریت پسماند و بازیافت)، ۴۶۴ (دستورالعمل تنظیم بازار مدیریت پسماند و بازیافت)، ۴۷۲ (تصویب اساسنامه نهاد تنظیم‌گر مستقل بازار) و ۵۳۰ (الزام وزارت کشور به تمکین آرای هیأت مقررات‌زدایی) منتهی شده، لیکن استنفاف شهرداری‌ها از احکام یاد شده کماکان ادامه دارد.

۴.۹.۳) مالیات و عوارض

در شاخص «مالیات و عوارض» کماکان با رویه‌های متناقض مالیاتی میان دریافت و تخصیص معافیت مواجهیم که به عنوان نمونه سازمان امور مالیاتی در حالی در بخشنامه اخیرالصدور خود با تمسک به عنوان قانون کمک به ساماندهی، معافیت موضوع ماده ۵ این قانون را به پسماند عادی محدود نموده که همین سازمان در دستورالعمل ماده ۶ همین قانون عوارض مدیریت پسماند را به نفع وزارت کشور از ۱۳ گروه و ۱۵۲ قلم کالاهایی اخذ می‌کند که پس از مصرف، انواع مختلف پسماندهای ویژه و صنعتی را تولید می‌نمایند.

۵.۹.۳) تامین مالی و توسعه سرمایه‌گذاری

در شاخص «تامین مالی و توسعه سرمایه‌گذاری» نیز با توجه به ریسک بسیار زیادی که پایین بودن سایر شاخص‌ها به وجود می‌آورد، عملاً نمی‌توان انتظار معجزه داشت و متأسفانه سرمایه‌گذاری‌های موجود نیز به تعطیلی کشانده شده‌اند.

با مقدمات فوق، جلوگیری از معاملات خارج از پوشش قانون (بدون صورتحساب رسمی)، جلوگیری از عرضه خارج از شبکه ضایعات (به زیر پله‌ای‌ها)، جلوگیری از قاچاق و مباشرت در قاچاق، جلوگیری از سوء استفاده کودکان و معتادان و مهاجران و سایر تخلفات این حوزه، به جز با به رسمیت شناختن مقررات متضمن حقوق فعالان اقتصادی و بهبود محیط کسب‌وکار و مشخصاً تسهیل صدور مجوزها و نظارت‌های پسینی جامع و دقیق و همچنین تضمین حقوق مالکیت و رقابت مقدور نبوده و ریسک سرمایه‌گذاری در این فضای آلوده به فساد و قانون‌گریزی کاهش نخواهد یافت.

۱۰.۳) گوشه‌ای از کارشکنی‌ها و بهانه‌های دستگاه‌های اجرایی در برابر اصلاح وضع موجود

از منظر کارشناسان و بدنه دستگاه‌های اجرایی ذی‌مدخل در اقتصاد چرخشی، مقررات‌زدایی و تعیین مرجع صدور مجوزهای زنجیره بازیافت، اجرای تصمیمات شورای رقابت و توقف رویه‌های ضد رقابتی، اصالت نظر مالک در انتفاع یا اعراض از مایملک خود و تضمین حق مالکیت و شفافیت رویه‌های مالیاتی در یک نقطه با هم اشتراک دارند و آن، محدود شدن امضاهای طلایی مدیر دولتی در محدوده قانون است که این

امر بارها به صراحت و تلویح در گفتگوهای غیر رسمی مدیران دستگاه‌های یاد شده مطرح گردیده است. با این حال کارشناسی در بهبود محیط کسب و کار یاد شده معمولاً با ذکر بهانه‌هایی از طرف مدیران یاد شده همراه است که اجمالاً به شرح جدول زیر هستند:

مرجع طرح‌کننده	بهانه	پاسخ
سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های وزارت کشور	اجرای مصوبه نشست ۶۷ هیئت مقررات‌زدایی و صدور مجوز لجستیک معکوس توسط وزارت صمت، موجب فعال شدن شرکت‌های بخش خصوصی در حوزه جمع‌آوری و خرید ضایعات و مواد قابل بازیابی و مانع تولید پسماند می‌شود. با خالی شدن مخازن زباله از مواد ارزشمند، درآمد شهرداری‌ها از محل به فروش گذاشتن پسماند مناطق به پیمانکاران کاهش می‌یابد و سپس هزینه مدیریت پسماند توسط شهرداری‌ها قابل پرداخت نخواهد بود.	۱- هر چند با رسمیت یافتن کسب و کار لجستیک معکوس و ورود شرکت‌های خصوصی به عرصه رقابت، انحصار پیمانکاران شهرداری‌ها در حوزه پسماند در خطر قرار خواهد گرفت، اما تنها اخذ مالیات ارزش افزوده از این کسب و کارها به قیمت سال ۱۴۰۳ می‌تواند ۲۱ همت درآمد مالیاتی برای کشور ایجاد کند که سهم شهرداری‌ها از آن ۸/۴ همت است: $۱۲/۶ \text{ همت} = ۶\% \text{ سهم دولت} \times ۶۰,۰۰۰ \text{ تومان هر دلار} \times ۳/۵ \text{ میلیارد دلار}$ $۸/۴ \text{ همت} = ۴\% \text{ سهم شهرداری‌ها} \times ۶۰,۰۰۰ \text{ تومان هر دلار} \times ۳/۵ \text{ میلیارد دلار}$ ۲- شورای شهر تهران در بهمن ۱۴۰۱ بهای خدمات مدیریت پسماند برای هر کیلوگرم زباله شهری را ۴۷۶۰ ریال تعیین نموده است. چنانچه هر ۸۰ میلیون نفر جمعیت ایران را شهروند تهران به عنوان گران‌ترین شهر کشور بدانیم، کل بهای خدمات مدیریت پسماند برای جمعیت کشور برابر ۷/۷ همت در سال خواهد بود: $۷/۷ \text{ همت} = ۴۷۶۰ \text{ ریال هر کیلو} \times ۷۰\% \text{ زباله بی‌ارزش} \times ۲۹۰ \text{ کیلو زباله هر نفر} \times ۸۰ \text{ میلیون نفر}$ ۳- بنابر اظهار سازمان شهرداری‌ها ۸۵٪ بهای خدمات مدیریت پسماند مربوط به جمع‌آوری زباله‌های شهری است. چگالی نسبی پسماندهای ارزشمند که عمدتاً ملزومات بسته‌بندی هستند در حدود ۰/۲۹ و چگالی نسبی پسماندهای بی‌ارزش که عموماً بقایای مواد غذایی هستند در حدود ۱/۱ است. لذا خروج ضایعات و مواد قابل بازیابی از مخازن زباله شهری، فضای این مخازن را دو برابر کرده و موجب می‌شوند تواتر جمع‌آوری توسط ناوگان جمع‌آوری زباله حداقل نصف و هزینه مدیریت پسماند در حدود ۴۰٪ کاهش یابد. ۴- بر اساس سه بند فوق، فعال شدن کسب و کارهای لجستیک معکوس موجب افزایش قدرت مالی نهاد شهرداری و احتمالاً کاهش قدرت و ضریب آزادی پیمانکار خواهد شد. کاهش تولید پسماند و تفکیک مواد قابل بازیابی از پسماندها در مبدأ، تکلیف قانونی شهرداری‌ها در ماده ۹ قانون پسماندها است که متأسفانه تاکنون به دلیل تمایل مدیران شهرداری‌ها به فروش پسماند مناطق به پیمانکاران، تعمداً مغفول مانده است. ۵- فعال شدن کسب و کارهای لجستیک معکوس و کاهش پسماندهای ارزشمند در مخازن زباله شهری، زباله‌گردی و اقتصاد مافیایی وابسته به آن شامل قاچاق، احتکار، فروش بدون صورتحساب و فرار مالیاتی، تولید زیرپله‌ای محصولات غیر استاندارد و غیر بهداشتی و همچنین اثرات ناهنجار اجتماعی ناشی از آن از قبیل سوء استفاده از کودکان کار، معتادان و مهاجران غیرقانونی را که چهره‌ای کریه و زنده از کلانشهرهای کشور به نمایش می‌گذارد ریشه‌کن خواهد کرد.
سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های وزارت کشور	شهرداری‌ها اعلام کرده‌اند اگر مصوبه نشست ۶۷ هیئت مقررات‌زدایی اجرایی شود، دیگر پسماندهای شهری را جمع‌آوری نخواهند کرد.	شهرداری به عنوان یک نهاد خدماتی عمومی (و نه یک بنگاه تجاری) مطابق قانون مکلف به عمل به وظایف خود در قبال دریافت بهای خدمات است. تکلیف مدیریت پسماندها بر اساس قانون، به شهرداری‌ها محول گردیده و برای انجام آن، ردیف‌های بودجه از بیت‌المال و تعرفه خدمات از شهروندان دریافت گردیده است. بر همین اساس هر گونه تهدید به ترک فعل از تکلیف قانونی یا گروشی در انجام تکلیف محوله، خلاف قانون و قابل پیگرد در مراجع قضایی است.
سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های وزارت کشور	پسماند قانون دارد ولی در هیچ قانونی ضایعات تعریف نشده.	دولت و نهادهای عمومی مجاز به انجام هیچ فعلی نیستند مگر به حکم و تصریح قانون؛ لیکن شهروندان مجاز به انجام هر فعلی هستند مگر آن که در قانون نهی شده باشد. با این مقدمه، همانگونه که چلوکباب، مبلان، شامپو و سایر مایملک شهروندان بدون داشتن قانون خاص در اراده ایشان بوده، مادام که ماده یا کالا مشمول تعریف پسماند (قانون خاص) نگردد با اراده ایشان خرید و فروش شده و مالک از حق انتفاع از مایملک خود برخوردار است.

سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های وزارت کشور	حتی اگر مواد و کالای قابل بازیابی از نظر تولیدکننده زاید و در نتیجه پسماند تلقی نشود چون بازیافت در قانون مدیریت پسماند ذیل مدیریت اجرایی تعریف شده لذا فقط مدیریت اجرایی پسماند مجاز به بازیافت است.	قانون مدیریت پسماند در خصوص پسماند حاکم است و نه غیر آن؛ قهراً هر آنچه در مواد بعدی این قانون تعریف می‌گردد ناظر به پسماند است که در بند ب ماده ۲ قانون تعریف گردیده. لذا تعبیری نظیر مدیریت اجرایی به منزله مدیریت اجرایی پسماند، دفع به منزله دفع پسماند، پردازش به منزله پردازش پسماند، آلودگی به منزله آلودگی پسماند، جداسازی به منزله جداسازی پسماند و بازیافت به منزله بازیافت پسماند است و هیچ یک از احکام این قانون قابلیت تعمیم به غیر پسماند را ندارند. مطابق علم منطق نیز در این موضوع نسبت «عموم و خصوص مطلق» حاکم است یعنی چنانچه پسماند بازیافت می‌گردد، هر آنچه که بازیافت شد پسماند نیست.
معاونت هماهنگی و محیط کسب و کار وزارت صنعت، معدن و تجارت	مصوبه نشست ۶۷ هیئت مقررات‌زدایی مربوط به زنجیره بازیافت است و چون بازیافت در قانون مدیریت پسماند ذکر شده و مدیریت اجرایی پسماند مربوط به وزارت کشور است، باید این مجوزها توسط وزارت کشور صادر گردد.	۱- تمرکز کسب‌وکارهای لجستیک معکوس اصلاً بر پسماند نیست، بلکه بر مواد قابل بازیابی (کالاهای مرجوعی، خراب، دست‌دوم، ضایعاتی و ...) است. مواد قابل بازیابی ارزش اقتصادی داشته، از نظر مالکشان زائد نبوده، در حیطه تملک وی بوده و به هیچ عنوان پسماند یا زباله نیستند که مالک آن را دور انداخته (در سطل زباله) و از آن اعراض کرده‌باشد (حتی به استناد ماده ۱۸ آیین‌نامه اجرایی قانون مدیریت پسماند صدور مجوزهای پیمانکاران مدیریت پسماند نیز بر عهده سازمان برنامه است). ۲- از طرفی به استناد بند ۲۳ از ماده ۱ قانون تمرکز امور صنعت و معدن و تشکیل وزارت صنایع و معادن، «صدور مجوزهای تأسیس و بهره‌برداری واحدهای تولیدی» بر عهده وزارت صنایع و معادن و به استناد بند ۳ از ماده ۱ قانون تشکیل وزارت بازرگانی «تنظیم ضوابط و مقررات مربوط به ارائه خدمات مورد نیاز بازرگانی داخلی و خارجی کشور» بر عهده وزارت بازرگانی است که هر دو به استناد ماده واحده قانون تشکیل دو وزارتخانه تعاون، کار و رفاه اجتماعی و صنعت، معدن و تجارت به وزارت صمت واگذار گردیده. نتیجتاً جمع‌آوری، حمل‌ونقل و تفکیک مواد قابل بازیابی در زمره خدمات بازرگانی و پردازش و بازیافت مواد قابل بازیابی در زمره فعالیت‌های تولیدی و هر دو فعالیت اقتصادی کاملاً جدای از پسماند مدیریت پسماند مجموعه شهرداری‌ها و وزارت کشور است که به همین دلیل هیئت مقررات‌زدایی، وزارت صمت را به عنوان مسئول ساماندهی و صدور مجوزهای این زنجیره تشخیص داده است.
معاونت تجارت و خدمات وزارت صنعت، معدن و تجارت	دادستان عمومی و انقلاب تهران در نامه‌ای به وزیر صمت، ابلاغ کرده که تخصیص مجوز لجستیک معکوس بر عهده شهرداری‌هاست.	دادستان عمومی و انقلاب تهران در نامه شماره ۹۰۰۱/۱۰۴۳/۲۰۰، صراحتاً بیان داشته «به مجرد اطلاق پسماند به هر ماده، مدیریت آن مشمول قانون مدیریت پسماند قرار می‌گیرد و مدیریت اجرایی پسماندهای عادی شهری بر عهده شهرداری‌هاست». بنابراین موضوع این نامه، پسماند است که در حیطه فعالیت شهرداری‌هاست. اما مواد قابل بازیابی و فعالیت‌های اقتصادی زنجیره لجستیک معکوس هیچ ارتباطی به پسماند و موضوع نامه ندارد و دادستان محترم نیز با قید عبارت «به مجرد اطلاق پسماند»، موضوع نامه خود را مشخصاً محدود به پسماند نموده‌اند. گفتنی است چنین ابهاماتی در هیئت مقررات‌زدایی به صورت تخصصی بررسی گردیده و بر اساس آن صدور مجوز لجستیک معکوس به وزارت صمت محول شده‌است.
معاونت تجارت و خدمات وزارت صنعت، معدن و تجارت	اتحادیه‌های صنفی شهرستان‌ها قابلیت صدور مجوز دارند و نیازی به ایجاد اتحادیه صنفی کشوری وجود ندارد.	صدور پراکنده مجوزهای خرید و فروش ضایعات توسط بیش از ۲۱۰ اتحادیه صنفی همگن نامرتب در سطح شهرستان‌های کشور، تنها ابزار ممکن برای مقابله با فساد سازمان‌یافته، عدم صدور صورتحساب، قاچاق، فعالیت‌های مافیایی، رویه‌های ضدقانونی و... در این بازار را از بین برده است. بر همین اساس به منظور اولاً مدیریت یکپارچه و ثانیاً ساماندهی فعالیت‌ها در سطح کشور در مصوبه هیئت مقررات‌زدایی مقرر گردیده که ساماندهی کسب‌وکار لجستیک معکوس به صورت متمرکز توسط وزارت صمت و در صورت نیاز با تشخیص وزیر توسط اتحادیه صنفی کشوری صورت گیرد که این امر بر مبنای وحدت رویه و دقت کارشناسی در سراسر کشور سامان یابد. بر همین اساس، امکان ساماندهی فعالیت‌ها به صورت کشوری و یکپارچه در سطح اتحادیه‌های متفرق شهرستانی وجود نداشته و نیاز به اجرای این امر در سطح کشوری است.

دفتر خدمات آمار و توزیع وزارت صنعت، معدن و تجارت	بر عهده گرفتن تکلیف ساماندهی و صدور مجوزهای لجستیک معکوس، به مسئولیت‌های و گرفتاری‌های دفاتر تخصصی وزارت صنعت اضافه می‌کند.	تجمع امور مرتبط با صنعت، معدن و تجارت در یک وزارتخانه، فی‌نفسه باعث ایجاد تکالیف و مسئولیت‌های بسیاری می‌گردد، اما با توجه به اینکه یگانه متولی امور مرتبط با کسب‌وکار و فعالیت‌های اقتصادی در این حوزه‌ها وزارت صمت است، ساماندهی فعالیت‌های نوین که به واسطه پیشرفت علم و دانش شکل می‌گیرند در این وزارتخانه اجتناب‌ناپذیر بوده و این امر گرچه باعث افزایش تکالیف و دغدغه‌های دفاتر تخصصی می‌گردد که قطعا با همکاری تشکلهای تخصصی قابل علاج است و همزمان موجب رشد اقتصادی کشور و ایجاد اشتغال خواهد شد. برآورد اتحادیه صنایع بازیافت ایران از آثار اقتصادی ساماندهی زنجیره بازیافت جلوگیری از هدر رفت ۳/۵ میلیارد دلار در سال، خلق ارزش افزوده معادل ۱۰ میلیارد دلار در سال و ایجاد ۱ میلیون نفر اشتغال پایدار است.
دفتر مدیریت پسماند سازمان حفاظت محیط زیست	جدا بودن مواد قابل بازیابی از پسماند مانع ایفای وظایف قانونی این دفتر و سازمان حفاظت محیط زیست در ممانعت از فعالیت‌هایی می‌شود که با آلودگی محیط زیست ملازمت دارند.	بر مبنای تعریف قانون و اصل حقوق مالکیت هر ماده قابل بازیابی پسماند نیست و تنها زمانی ذیل قانون مدیریت پسماند و دفتر پسماند قابل بررسی است که از نظر تولیدکننده زاید و در نتیجه پسماند تلقی شود. بر این اساس، قطعا نظارت بر آنچه که پسماند نیست ذیل دفتر پسماند قابل تعریف نیست. اما از آنجایی که سازمان حفاظت محیط زیست مطابق اصل ۵۰ قانونی اساسی، بند ۴ سیاست‌های کلی محیط زیست و ماده ۱۸ قانون مدیریت پسماند مکلف به پیشگیری و ممانعت از انتشار آلودگی‌های غیر مجاز است، می‌توان در دستورالعمل صدور مجوزهای زنجیره بازیافت (که وزارت صمت باید در اجرای مصوبه نشست ۶۷ هیئت مقررات‌گذاری به سازمان‌های صنعت، معدن و تجارت استان‌ها ابلاغ کند)، شرکت‌های خدمات جمع‌آوری را موظف نمود تا مبادلات اقلام مرتبط با کدهای آیسیک مندرج در ضمیمه ج دستورالعمل تعیین حدود تبدیل پسماندهای ویژه و عادی به یکدیگر را که ظرفیت ایجاد پسماند ویژه و ملازمه با خطر فوری برای محیط و انسان دارند در سامانه پایش سازمان حفاظت محیط زیست به نشانی (www.iranemp.ir) اظهار نمایند.
دفتر مدیریت پسماند سازمان حفاظت محیط زیست	ما دستگاه نظارتی بوده و مرجع صدور مجوز نیستیم اما کلیه فعالان زنجیره بازیافت باید در سامانه ما ثبت‌نام و ذیل آن فعالیت کنند.	به موجب بند ۲۱ از ماده ۱ قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی، مجوز کسب‌وکار «هر نوع اجازه الکترونیکی و غیرالکترونیکی اعم از مجوز، پروانه، اجازه‌نامه، گواهی، جواز، نماد، پاسخ به استعلام، موافقت، تاییدیه یا مصوبه و هر نوع سند مکتوبی است که برای شروع، ادامه، توسعه، انحلال یا بهره‌برداری فعالیت اقتصادی توسط مراجع ذی‌ربط صادر می‌شود.» ثبت یا عدم ثبت‌نام و ورود یا عدم ورود اطلاعات در سامانه یاد شده، موجب اخلال در شروع، ادامه، توسعه و بهره‌برداری از کسب‌وکار می‌گردد، لذا رعایت تکالیف تبصره‌های ۳ تا ۸ از ماده ۷ قانون یاد شده، مبنی بر ارائه مستندات قانونی لازم به هیئت مقررات‌گذاری جهت بررسی، تعیین شرایط و مراحل و سقف زمانی صدور مجوز و تصویب مجوز سامانه یاد شده الزامی است. با عنایت به الزام کلیه فعالان صنعتی و معدنی به داشتن پروانه بهره‌برداری، اتصال سامانه به پنجره واحد صدور مجوز یاد شده (موضوع تبصره ۶ ماده ۷ قانون یاد شده) ضروری است. لازم به ذکر است به موجب تبصره‌های ۳ و ۴ از ماده اخیرالذکر، در صورت عدم اظهار و ثبت و تکمیل اطلاعات موضوع این ماده بر روی درگاه ملی مجوزهای کسب‌وکار در مهلت زمانی تعیین شده، الزام اشخاص به اخذ مجوزی که اطلاعات آن بر درگاه ثبت نشده، ممنوع است؛ بالاترین مقام دستگاه اجرایی یا مرجع صدور مجوز و یا مقامات و مدیران مجاز از طرف وی مسئول حسن اجرای این ماده بوده؛ اقدام به صدور مجوز و ارائه خدمات خارج از موارد ثبت شده بر درگاه توسط مراجع صدور مجوز به متقاضیان پس از مهلت مذکور ممنوع است.
دفتر مدیریت پسماند سازمان حفاظت محیط زیست	مطابق ماده ۳۳ قانون مدیریت پسماند، ما ناظر و مسئول اجرای قانونیم لذا می‌توانیم مطابق تفسیر خودمان عمل کنیم، در غیر این صورت از مجلس استفسار خواهیم کرد.	اولا ناظر و مسئول اجرا یا مفسر متفاوت است. ثانيا هیچ یک از زیرمجموعه‌های قوه مجریه مجاز به تقاضای استفسار مستقیم از مجلس نیستند. اجرای قوه مجریه موظفند شبهات قانونی و حقوقی خود را از معاونت حقوقی ریاست جمهوری استعلام کنند و نظر معاونت حقوقی در خصوص شبهات یاد شده لازم‌الاجرا است و تنها در صورت تشخیص معاونت حقوقی دولت در قالب لایحه استفساریه نظر مجلس را جویا خواهد شد. ثالثا به استناد نظر تفسیری شورای نگهبان در خصوص اصل ۷۳ قانون اساسی به تاریخ ۱۳۷۳/۱۲/۲۲ منظور از تفسیر رفع ابهام در خصوص مراد مقنن بوده و تضييع یا توسعه قانون در مقام تفسیر مجاز نیست.

۱۱.۳ فصل ۳ در یک نگاه

بر مبنای آنچه در این فصل بیان شد، به طور خلاصه می‌توان به یافته‌های زیر اشاره کرد:

- (۱) راهکارهای توسعه اقتصاد چرخشی در ایران از جنس راهکارهای محیط‌زیستی نبوده، بلکه این راه دقیقاً از مسیر ارتقای کیفیت حکمرانی اقتصادی، افزایش درجه‌ی آزادی بازار، تغییر جایگاه دولت از تصدی‌گر به تنظیم‌گر و بهبود محیط کسب‌وکار می‌گذرد.
- (۲) شیوه‌ی هماهنگی بروکراتیک و حکمرانی اقتصادی شبه‌کمونستی در ۶ دهه سیطره‌ی دولت بر بازار بر پایه‌ی درآمدهای حاصل از فروش نفت، سبب شکل‌گیری زمینه‌های بسیار مستعد برای تعارض منافع و بروز فساد شده و عملاً در حوزه‌های مختلف مرتبط با اقتصاد چرخشی، نظام‌های اقتصادی ذی‌نفعانه را شکل داده‌است.
- (۳) توسعه‌ی اقتصاد چرخشی در ایران، صرفاً در زنجیره‌ی بازیافت و در اقلام کالایی رایج در بازار کنونی کشور، ظرفیت افزایش تولید ناخالص داخلی کشور به میزان ۷۰ میلیارد دلار، ایجاد بیش از ۱.۳ میلیون فرصت شغلی رسمی و کاهش ۱۴۰ میلیون تن کربن‌دی‌اکسید (۳.۵ برابر تعهد غیرمشروط ایران به پیمان پاریس) را دارد.

فصل ۴: گذار از شرایط موجود به شرایط مطلوب، باید ها و نبایدها

تأمین انواع ضایعات، مواد قابل بازیابی و پسماند، به عنوان مواد اولیه یا نهادهای اصلی صنعت بازیافت، ابرچالش پیش روی تمامی فعالان این حوزه، از گذشته تاکنون بوده است. چراکه تأمین مواد اولیه در این صنعت، اساسا بازار مشخص و مشخصی ندارد که صنعتگران در آن، طرف تقاضا باشند؛ چه رسد به اصول رقابت، شفافیت معاملات، قابل رصد بودن جریانهای مالی و...

در این بازار غیرمتشکل که به جرأت می توان گفت در آن قواعد غارت سالارانه حاکم است، طرف عرضه (تأمین کنندگان ضایعات و پسماندهای قابل بازیافت) هر ابزاری برای اخلاص در رقابت را در اختیار دارد؛ از فعالیت چراغ خاموش بدون هیچ ردپا و مجوز، انحصار در قیمت گذاری، رفتار برده دارانه با کارگران مهاجر، احتکار، دامپینگ، معامله نقدی بدون فاکتور درب کارخانه تا قاچاق ضایعات به کشورهای همسایه! صنعت گر نیز ناچار است برای ادامه حیات، یا به هر بازی ای که تأمین کننده طراحی می کند تن دهد یا واحد تولیدی خود را تعطیل نماید. از طرفی، تحمیل مالیات بر ارزش افزوده تأمین کنندگان به صنعتگران، چالش های صنعت گر در اثبات حقیقی بودن معامله به سازمان امور مالیاتی، فساد و سوءاستفاده در مزائدت و واگذاری ارقام ضایعاتی نهادهای دولتی یا شرکت های بزرگ بالادستی، قاچاق پسماند ارزشمند و خروج فرصت تولید ارزش افزوده، عدم توجیه اقتصادی فرایندهای انتهای خط (بازیابی و دفن) و...، همه و همه ریشه در عدم وجود بازاری رسمی و متشکل و زیرساخت های نظارت بر آن دارد.

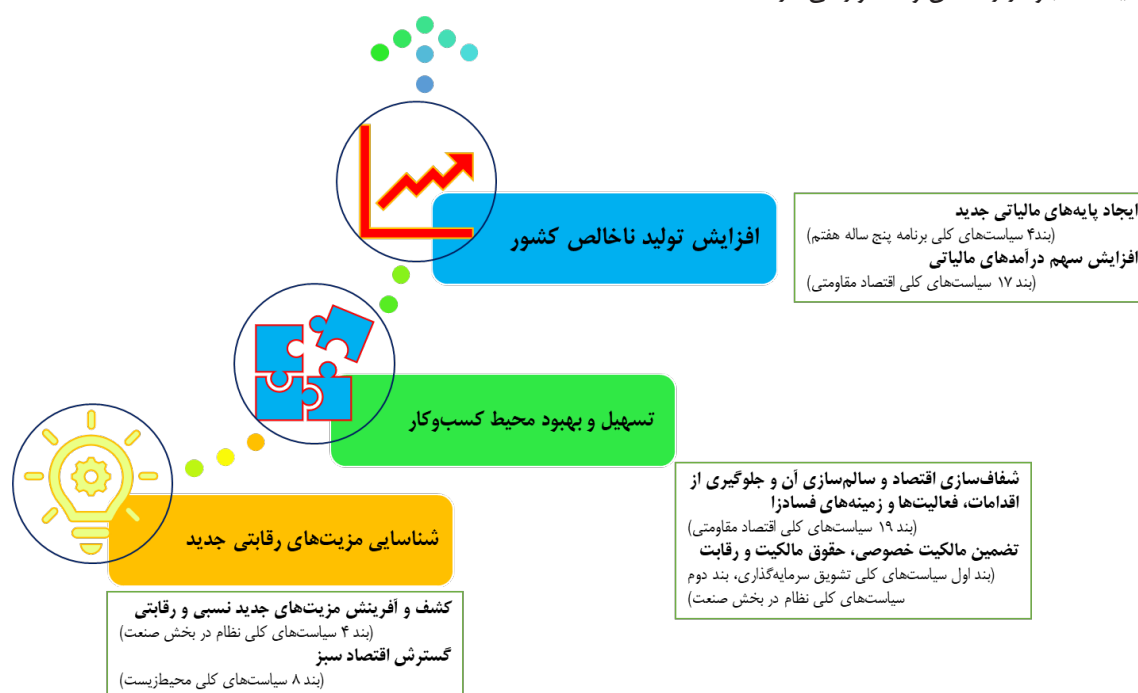
بر همین اساس حل ریشه ای این مشکل صرفا در گروی شفاف نمودن بازار و مناسبات حاکم بر آن است که در قالب ایجاد بازاری واحد و متشکل تحت نظارت نهاد تنظیم گر یا رگولاتور (با حضور نمایندگان دستگاه اجرایی، دستگاه قضا و بخش خصوصی) با استناد به ماده ۵۹ قانون اجرای سیاست های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی امکان پذیر است. هرچند روشن است فعالیت در چنین بازاری نیازمند قواعد و قوانینی برای ورود به آن است که شفافیت، حاکمیت قانون و رقابت پذیری را تضمین نماید. امروز به دلیل فقدان مرجع رسمی در صدور مجوزهای کسب و کار، حوزه های لجستیک معکوس و زنجیره های بازیابی و بازیافت وابسته به آن، به مجمع الجزایری تحت حکمرانی دستگاه های متعدد تبدیل شده اند که مبتلا به موازی کاری، معیارهای ناهمگن و سلیقه ای و جولان امضاهای طلایی هستند. سودجویی و فرصت طلبی شبکه های سوداگری نیز به چنین فضایی دامن زده و زمینه را برای فعالیت گسترده بنگاه های زیرپله ای جمع آوری و فروش ضایعات، شبکه های مافیایی مسلط بر کودکان کار و کارگران مهاجر، کارگاه های فاقد مجوز و غیر استاندارد در فضایی غیر شفاف و فسادآلود فراهم آورده و سلامت اجتماعی و اقتصادی جامعه را در معرض تهدید جدی قرار داده است. ساماندهی کسب و کارهای این حوزه، مستقل از آنچه که زیر نام مدیریت پسماند بر عهده شهرداری ها است، و به رسمیت شناختن لجستیک معکوس و بازار ضایعات قابل بازیافت در فضایی شفاف و رقابتی علاوه بر آثار اقتصادی و محیط زیستی خود می تواند دریچه ای برای ورود ایران به اقتصاد منطقه و جهان باشد. با مقدمات فوق، بهبود محیط کسب و کار در زنجیره بازیافت به جز با

- (۱) جلوگیری از معاملات خارج از پوشش قانون (بدون صورتحساب رسمی)،
- (۲) جلوگیری از عرضه خارج از شبکه ضایعات (به زیر پله ای ها)
- (۳) جلوگیری از قاچاق و مباشرت در قاچاق
- (۴) جلوگیری از سوء استفاده کودکان و معتادان و مهاجران و سایر تخلفات این حوزه
- (۵) به رسمیت شناختن مقررات متضمن حقوق فعالان اقتصادی و بهبود محیط کسب و کار
- (۶) تسهیل صدور مجوزها
- (۷) نظارت های پسینی جامع و دقیق
- (۸) تضمین حقوق مالکیت و رقابت

مقدور نبوده و ریسک سرمایه گذاری در این فضای فسادآلود کاهش نخواهد یافت.

۱.۴) بایدها و نبایدها در رأس نظام حکمرانی

در پاسخ به این سوال که «نهاد حاکمیت چه باید بکند و چه نباید بکند؟» یادآوری این مهم ضروری است که همواره فرآیند رشد اقتصادی کشورها مستلزم عبور از مسیر سه مرحله کشف و «شناسایی مزیت‌های رقابتی جدید»، «تسهیل و بهبود محیط کسب‌وکار»های شناسایی‌شده و نهایتاً «افزایش تولید ناخالص ملی» ناشی از به فعلیت درآمدن ظرفیت بالقوه مزیت‌های شناسایی شده است. از این رو، در جهان پیشرفته کشورها در رقابتند تا در زاویه‌های تاریک و مغفول خود، زنجیره‌ها و خوشه‌های کسب‌وکار را که مغفول مانده‌اند شناسایی کنند، مسیر شکل‌گیری و بلوغ آنها را هموار نموده و نهایتاً با ایجاد پایه‌های مالیاتی جدید و افزایش درآمدهای مالیاتی بر قدرت اقتصادی خود بیفزایند. در مقابل این مسیر، که در سیاست‌های کلی کشورمان ترسیم شده و قاعدتاً بایستی با جدیت دنبال گردد، انبوهی از مقررات و بخشنامه‌ها است که نظام ناکارآمد دیوان‌سالاری حاکم بر کشور برای بقای خود و امضاهای طلایی بدنه خود خلق کرده و با ایجاد مجوزهای دست‌وپاگیر و بعضاً غیرقانونی، تضییع حقوق مالکیت، تضییع حقوق رقابت، رویه‌های غیر شفاف در دریافت مالیات، عوارض، حق بیمه و نظایر آن محیط کسب‌وکار را نا امن و ناهموار می‌سازد.

شکل ۲۳ - گام‌های اصلی در فرآیند رشد اقتصادی کشورها

اساساً در حکمرانی (فرآیند تصمیم‌گیری) ریسک، نقش فاکتور تصمیم‌گیری^{۱۰۴} را بازی می‌کند. به عبارتی حکمرانی، در احتساب هزینه-فایده‌ی هر تصمیم، ریسک را هم لحاظ کرده و با ضرب آن در تفاضل هزینه-فایده، راهکارها را اولویت‌بندی می‌نماید. پس اگر ادامه‌ی شرایط موجود در عدم توسعه‌ی اقتصاد چرخشی در کشور را یک ریسک در نظر بگیریم، ابتدا باید بپذیریم که آنان که بر این ریسک تأثیر می‌گذارند و از این ریسک تأثیر می‌پذیرند، برابر با تمام جامعه هستند؛ چرا که این ریسک از یک سو جنبه‌ای اقتصادی در سطح کلان داشته و از سوی دیگر جنبه‌ای محیط‌زیستی به عنوان یک سرمایه‌ی میان‌نسلی. از این رو، حکمرانی اقتصاد چرخشی، بستگی تنگاتنگی با ریسک‌پذیری نقش‌آفرینان اثرگذار و اثرپذیر دارد که وقتی گستره این نقش‌آفرینان به یک کشور رسید، نقش‌آفرینان این فرآیند حکمرانی برابر با کل جامعه می‌شوند. همچنین، از آنجا که ریسک‌پذیری نیز خود امری انتزاعی^{۱۰۵} است، تنها فرآیندهایی که می‌توان از طریق آنها حد‌پذیرش ریسک جامعه را درک و پیاده‌سازی کرد، فرآیندهای مشارکتی است؛ آنچنان که نمایندگان سه نهاد اجتماعی (حاکمیت، جامعه مدنی و بخش خصوصی) در کنار یکدیگر و در فرآیندی حائز شفافیت، اجماع‌محوری، دانش‌محوری، مسؤولیت‌پذیری، انعطاف‌پذیری و... گرد آمده و تصمیم‌گیری نمایند.

¹⁰⁴ Decision Factor

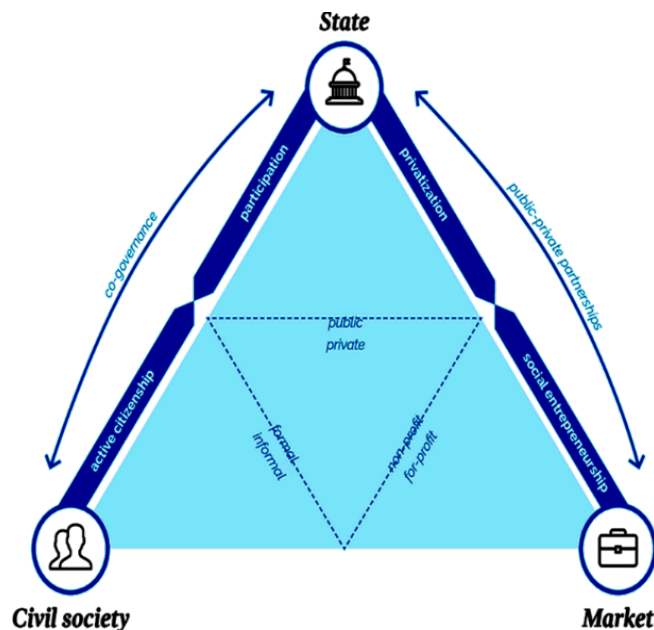
¹⁰⁵ Subjective

جدول ۷ - طیف مشارکت نقش‌آفرینان در تصمیم‌گیری از پایین‌ترین و اولین گام نردبان مشارکت (آگاه‌سازی) تا بالاترین و عالی‌ترین گام نردبان مشارکت (تفویض اختیار)

چند دهه از تاریخ جهان در دوران جنگ پس از جنگ جهانی دوم تا پایان جنگ سرد، صرف کشاکش لیبرالیسم (کاپیتالیسم) به پرچمداری آمریکا و سوسیالیسم (کمونیسم) به پرچمداری شوروی گردید. کاپیتالیست‌ها با همکاری دولت و بازار جامعه را اداره می‌کردند و کمونیست‌ها اصرار داشتند برای اداره کشور همکاری دولت و جامعه کافی است. در این میان آنارشیست‌ها و مافیا نیز حضور دولت را زائد دانسته و تعامل بازار و جامعه را کافی می‌دانستند. همانطور که پیش‌تر نیز بیان شد، تجارب چند دهه سعی و خطای بشر در امر حکمرانی، متفکران را به این باور رساند که پایدارترین وضعیت حکمرانی زمانی است که سه رکن دولت، جامعه مدنی و بازار، در تصمیم‌گیری و اجرا با یکدیگر مشارکت دارند و این باور سنگ بنای تفکر نهادگرایی را شکل داد که امروزه مبنای استانداردهای حکمرانی خوب است.

از دیدگاه اندیشه حکمرانی خوب، اقتصاد چرخشی، تابع نهاد بازار (بخش خصوصی) است که شهروندان از یک‌سو و مقرراتی که از سوی حاکمیت وضع می‌گردد از سوی دیگر بر آن تأثیر می‌گذارد. این تأثیرات از جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، محیط‌زیست و سلامت عمومی، علمی-فناوری و سیاسی قابل مطالعه و بررسی هستند. همچنین، اگر نقش‌آفرین را «هر شخص یا گروهی که بر تحقق هدفی تأثیر گذاشته یا از آن تأثیر می‌پذیرد» تعریف کنیم، نقش‌آفرینان یک سیستم مدیریت پسماند در سطح بنگاه اقتصادی از هر یک از نهادهای اجتماعی شامل کارفرمایان، کارگران، تأمین‌کنندگان، پیمانکاران، مشتریان، رقبایان، تشکلهای اقتصادی (کارفرمایی)، تشکلهای کارگری، سازمان‌های حاکمیتی، جوامع محلی، رسانه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد هستند.

شکل ۲۴ - حکمرانی خوب و سه‌جانبه‌گرایی میان دولت، بخش خصوصی و جامعه مدنی

در سال ۲۰۰۱، پاتریک هادسن، روانشناس و استاد دانشگاه دلفت هلند^{۱۰۶}، مدلی برای توصیف فرهنگ سازمانی، طبقه‌بندی اجزای مختلف سازمان بر مبنای سطح ادراک و نحوه جلب مشارکت ایشان برای پیاده‌سازی اهداف سازمان خصوصاً در پیشگیری و کنترل ریسک‌ها و مخاطرات ارائه کرد که این مدل امروزه در بسیاری از سطح مدیریتی در جوامع کاربرد دارد. [۵۱] بر مبنای نظریه هادسن، برای جلب مشارکت اجزای سیستم، در ابتدا باید پنج جنبه مهم را مدنظر قرار داد که عبارتند از:

- (۱) تعهد در رهبری سیستم
- (۲) احترام و اعتماد متقابل در سیستم
- (۳) تفکر مشارکتی و آگاهی عمومی در سیستم
- (۴) مسؤولیت‌پذیری، پاسخگویی و عدالت‌محوری در سیستم
- (۵) یادگیری و بهبود مستمر عملکرد سیستم

این مدل که توسط هادسن به بازی ماروپله تشبیه شده، اجزای سیستم را در برخورد با مسائل و همکاری برای حل آنها را به پنج گروه تقسیم و ذهنیت‌ورویکرد هریک در برابر مسأله را مشخص نموده و نحوه جلب همکاری ایشان را در حل مسأله به شرح جدول ۸ بیان می‌نماید.

نوع شناخت	ذهنیت	رویکرد	تجویز
بیمارگونه ^{۱۰۷}	مقاومت در برابر پذیرش مساله	بی‌تفاوتی یا مقاومت و لجاجت در همکاری تا آسیب دیدن از حوادث	وضع جریمه در برابر عدم همکاری (گفتمان سلبی یا بازی با جمع صفر)
منفعانه	ناتوانی از درک اهمیت مساله	توجیه کاستی‌ها، تحریف حقایق و پنهان‌کاری حوادث و تأخیر در همکاری	پاداش در برابر همکاری (گفتمان انگیزشی یا بازی برد-برد)
حسابگرانه	ناتوانی از شناخت کامل مساله و راه‌حل	بزارزدگی، اتکا به آمار، انبساط سازمانی، نشانه‌درمانی و سرگشتگی در حل مساله	فرهنگسازی و تبدیل همکاری به ارزش اخلاقی (گفتمان ایجابی)
پویا	تمایل و تلاش در مسیر حل مساله	بهره‌گیری بهینه از ظرفیت‌ها و ابزارها در مسیر حل مساله	بهبود مستمر و افزایش بهره‌وری
خلاق	تبدیل مساله حل‌شده به بدیهیات	تفکر به سایر مسائل و مخاطرات به منظور پیش‌گیری از بروز آنها	به حداقل رسیدن ریسک‌ها و ارتقاء ارزش‌ها

جدول ۸ - مدل بازی مار و پله ارائه شده توسط هادسن

بر این اساس وقتی مسأله یا مخاطره‌ای چون مدیریت غیراصولی پسماندها را در نظر بگیریم و راه‌حل ریشه‌ای آن را در مشارکت شهروندان به عنوان اجزای یک سیستم بزرگتر به نام جامعه در تفکیک مواد قابل بازیابی از پسماندها و توسعه اقتصاد چرخشی ببینیم، این مشارکت بسته به سطح ادراک اجزای سیستم در تعریف همزمان مکانیزم‌های جریمه‌ای در صورت عدم همکاری، انگیزش اقتصادی در صورت همکاری (مانند سیستم‌های گرویی یا فروش مواد قابل بازیابی در زنجیره لجستیک معکوس) و فرهنگسازی (تبدیل امر تفکیک داوطلبانه به فضیلت اخلاقی کمک به هم‌نوع) تبلور خواهد یافت و این امر موجب حل شدن مسأله پسماند و توسعه اقتصاد چرخشی با مشارکت شهروندان خواهد شد. با بررسی شرایط نظام حکمرانی مدیریت پسماند ایران در مدل هادسن، مشخص می‌شود که کلیت سیستم مدیریت پسماندهای ایران، نهایتاً تا پله سوم ادراک بالا رفته و ابزارزدگی خود را در قالب ایجاد سازمان، کارگروه، قرارگاه، ستاد، برگزاری جلسات، تدوین طرح‌های مطالعاتی، طرح‌های جامع، تخصیص بودجه، ایجاد تاسیسات و... نشان می‌دهد، اما نه تنها در مسأله پسماند نشانه‌ای از بهبود دیده نمی‌شود، بلکه به صورت روزمره با ابعاد بزرگتر بازتولید می‌شود.

^{۱۰۶} Patrick Hudson - Delft University of Technology

^{۱۰۷} شناخت بیمارگونه یا Pathological که گاه بدوی هم خوانده می‌شود، ابتدایی‌ترین نوع شناخت و ادراک است که به عنوان مکانیزم دفاعی انسان‌ها و حیوانات در برابر خطرات، به صورت غریزی و تکوینی در وجود ایشان نهادینه شده و محصول تکامل موجودات زنده است.

این امر حاکی از آن است که اساساً مسأله مدیریت پسماند در ایران دارای مشکل سیستمی است که راه حل آن نیز از مسیر اصلاح کل نظام حکمرانی مدیریت پسماند می گذرد. این مشکل سیستمی دقیقاً خلأ مشارکت شهروندان در تفکیک مواد قابل بازیابی از پسماندها در مبدا است و خلا مکانیزم های سلبی و انگیزشی در جلب همکاری شهروندان به وضوح مشاهده شده و آنچه به عنوان مکانیزم اجباری یا فرهنگ سازی وجود دارد نیز عملاً به شکلی شعارزده، پراکنده و بی تاثیر است و بعضاً جنبه ای فرمالیته دارد.

شکل ۲۵ - انواع شناخت بر اساس مدل بازی مار و پله ارائه شده توسط هادسن

بنابراین تا وقتی راهکار اصلاح کل سیستم مدیریت پسماندهای کشور بر مبنای مشارکت شهروندان اتخاذ نگردد، این بیراهه تداوم یافته و مشکلات به صورت روزمره در ابعاد بزرگتر بازتولید می گردند و این امر نهایتاً منجر به وقوع بحران های متعدد در سراسر کشور خواهد شد. مشاهده می شود که رسوخ اندیشه های کمونیستی در دهه های گذشته با اراده به حذف اتاق بازرگانی (تشکل مردمی ۱۴۰ ساله بخش تولید و تجارت کشور) به عنوان نماینده بخش بازار و کژکارکردی نظام حکمرانی و مقاومت شدید بدنه میانی مدیران به اصلاح رویه و ناکارآمدی های گذشته منتهی گشته که یک نمونه آن در مقاومت بدنه میانی دولت در مقابل اقتصاد چرخشی مشهود است. با این مقدمه هیچ یک از حکمرانان این بخش موفق به سیاستگزاری پایدار نخواهند شد مگر:

- ۱) سه جانبه گرایی را سرلوحه کار قرار داده و نقش بخش خصوصی و جامعه مدنی را در حکمرانی به رسمیت بشناسند.
- ۲) با اضافه کردن نمایندگان اتاق و مردم شوراهای، کمیسیون ها و کارگروه های دولتی که تنها نام ملی دارند، آنها را واقعاً ملی نمایند.
- ۳) با استفاده از ظرفیت مقررات فنی (موضوع قانون تقویت و توسعه نظام استاندارد) به حکمرانی سلیقه ای، تشخیص محور و فسادزا خاتمه دهند.

۲.۴) بایدها و نبایدها در بدنه ی نظام حکمرانی

بهره وری در اقتصاد چرخشی، در درجه اول تابع بهره وری سیستم حکمرانی جامعه در ابعاد کلان است و با تمرکز بر تجربیات موفق جهانی در مشارکت نقش آفرینان نهادهای سه گانه جامعه (حاکمیت، شهروندان و بخش خصوصی)، اگر جامعه ای به دنبال بهره مندی از یک نظام کارآمد و اثربخش در اقتصاد چرخشی است، باید در گام نخست بهره مند از سیستمی مبتنی بر حکمرانی خوب در اداره جامعه در ابعاد و جنبه های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، محیط زیست- سلامت و علمی- فناوری با توافق و مشارکت کلیه نقش آفرینان در برنامه ریزی، اجرا و نظارت باشد. مؤلفه های موثر در مشارکت شهروندان در تفکیک مواد قابل بازیابی از پسماندها در مبدا، ذیل سه سرفصل آگاهی، دانش و تجهیزات در شکل ۲۸ بیان گردیده اند: [۵۲]

مؤلفه های موثر بر مشارکت شهروندان در تفکیک مواد قابل بازیابی از پسماندها							
کمیپن های آگاهی عمومی	تصمیم گیری های کلان مشارکت شهروندی در	اهمیت محیط زیست برای حاکمیت	آگاهی از فناوری ها	آگاهی از تجارب موفق جهانی	وجود تجهیزات جمع آوری	لجستیک معکوس فعال	صنایع بازیافت فعال

شکل ۲۶ - مؤلفه های موثر بر مشارکت شهروندان در تفکیک مواد قابل بازیابی از پسماندها

با عنایت به مجموع مطالعات و ارزیابی های انجام شده نظام مسائل اقتصاد چرخشی، زنجیره ی بازیافت و سیستم مدیریت پسماند ایران ذیل مؤلفه های کلان قابل ارزیابی و حل و فصل از سطوح کلان اقتصاد تا سطوح خرد کسب و کار است:

۴.۲.۱) مواد قابل بازیابی (دارای ارزش مثبت اقتصادی)

۴.۲.۱.۱) جمع‌آوری و تفکیک:

«توسعه مشارکت شهروندان در امر جمع‌آوری و تفکیک»، «اصلاح فرآیند نوسازی ناوگان حمل‌ونقل و بازیافت خودروهای فرسوده» و «بهبود محیط کسب‌وکار» بایستی سیاست محوری این حوزه باشد. پس به ترتیب اولویت اقدامات زیر ضروری است:

۱) مقررات‌زدایی و بهبود محیط کسب‌وکار

- تسريع در ابلاغ دستورالعمل مجوزهای زنجیره بازیافت توسط وزارت صنعت، معدن و تجارت
- تسريع در اصلاح آیین‌نامه از رده‌خارج کردن خودروهای فرسوده مطابق با سازوکار ماده ۱۲ قانون رفع موانع تولید رقابت‌پذیر
- قرارگیری مجوزهای پیمانکاری مدیریت پسماند و پاکسازی بر درگاه ملی مجوزهای کشور توسط سازمان برنامه و بودجه

۲) استقلال تنظیم‌گری از تصدی‌گری

- شفاف‌سازی، پایش و توسعه گردش کالا در زنجیره لجستیک معکوس مطابق مصوبه ۶۷ هیأت‌مقررات‌زدایی
- تاسیس نهاد تنظیم‌گر مستقل بازار پسماند و موادوکالای قابل‌بازیابی و اجرای دستورالعمل تنظیم بازار پسماند توسط شورای رقابت

۴.۲.۱.۲) پردازش و بازیافت

«افزایش رقابت‌پذیری محصولات بازیافت با محصولات دست اول» بایستی سیاست محوری حوزه پردازش و بازیافت باشد. به ترتیب اولویت اقدامات زیر ضروری است:

۱) مقررات‌زدایی و بهبود محیط کسب‌وکار

- تسريع در ابلاغ دستورالعمل مجوزهای زنجیره بازیافت توسط وزارت صنعت، معدن و تجارت
- نگاه راهبردی به تکمیل زنجیره‌های صنعت بازیافت به عنوان صنایع دارای اولویت

۲) استقلال تنظیم‌گری از تصدی‌گری

- حذف سلايق از تنظیم‌گری فنی و تعریف شفاف مقررات، ضوابط و استانداردها
- اصلاح سیستم شناسایی و کدگذاری فعالیت‌های مولد اقتصادی در وزارت صنعت، معدن و تجارت به منظور تبیین مرز مشخص میان فعالیت‌های صنفی و صنعتی و بروزرسانی کدهای آیسیک نسخه ۳ به ۴ همگام با جهان

ردیف	چالش	آثار	راهکار
۱	فقدان پایداری در تامین مواد اولیه صنعت بازیافت	تامین مواد اولیه از بازار سیاه در رقابت با قاچاقچیان و واحدهای زیرپله‌ای و در نتیجه عدم امکان استفاده از معافیت‌های مالیاتی صنعت بازیافت (وابلاغ دستورالعمل مجوزها و ساماندهی زنجیره بازیافت (در اجرای پرداخت مالیات مضاعف) در فقدان صورتحساب رسمی	مصوبه ۶۷ هیأت‌مقررات‌زدایی)، تعریف رسته‌های صنعت بازیافت
۲		عدم تعریف دقیق صنعت بازیافت و عدم احصاء منشأ محصولات بازیافت و در نتیجه ممنوعیت صادرات بخش عمده‌ای از محصولات صنعت بازیافت	برای سازمان‌های صمت استان، تسهیل و ارتقاء کسب‌وکارهای از خدمات لجستیک معکوس و تعمیق نظارت‌های پسینی بر آن
۳		مناسبات انحصاری بازار، اخلال شهرداری‌ها در رقابت و سوء استفاده پیمانکاران شهرداری‌ها از وضعیت مسلط	فعال‌شدن کمیته تنظیم بازار پسماند شورای رقابت (موضوع مصوبه ۴۶۴ شورا) در کوتاه‌مدت و تاسیس نهاد تنظیم‌گر مستقل بازار (موضوع مصوبه ۴۷۲ شورا)
۴	ناکارآمدی سیاست‌های حمایتی	فقدان زیرساخت اطلاعاتی لازم جهت معافیت تولیدکنندگان و واردکنندگان که با ابلاغ دستورالعمل موضوع ردیف‌های (۲) زیرساخت اطلاعاتی یادشده مهیا راسا یا از طریق انعقاد قرارداد به بازیافت ضایعات کالای خود مبادرت می‌ورزند (زیرساخت نظارت یک تنظیم‌گر فنی (نظیر وزارت صمت)، یا تنظیم‌گر بازار (موضوع پرداخت یک در هزار (موضوع ماده ۶ قانون کمک به ساماندهی پسماندها)	ردیف (۳) صحت‌گذاری لازم جهت اعمال سیاست یادشده محقق می‌گردد.
۵		اجرای نادرست ماده ۱۲ آیین‌نامه اجرایی قانون مدیریت پسماند توسط صندوق ملی محیط‌زیست و عدم بازپرداخت هزینه‌های بازیافت به بازیافت‌کنندگان	با تحقق ردیف ۴ عملاً زیرساخت لازم برای اجرای ماده ۱۲ نیز قابل تحقق خواهد بود.

۴.۲.۲) پسماندها (دارای ارزش منفی اقتصادی)

مدیریت یکپارچه پسماندهای دارای ارزش منفی، نیازمند در نظر گرفتن نسبت سیستم با محرک‌های مالی-اقتصادی، توان فنی-اجرایی و قوانین و مقررات برای رسیدن به راهکارهایی اثربخش و کارآمد است. بر اساس تجربیات کشورهای توسعه‌یافته طراحی، اجرا و نظارت بر چنین سیستمی بیش از آنکه در گروی پارامترهایی از جنس محیط‌زیست یا فناوری باشد، کاملاً از جنس پارامترهای حکمرانی است و نقش عواملی چون «سهولت و جذابیت سرمایه‌گذاری»، «سلامت محیط کسب‌وکار»، «استانداردهای بالا و کیفیت نظام حکمرانی»، «مشارکت و توافق نقش‌آفرینان در انتخاب و اتخاذ راهبردها و رویه‌ها»، «نقش نهادهای اجتماعی»، «کم بودن شکاف قدرت» و... بسیار پررنگ است.

سرفصل‌ها	پارامترها	توضیحات
محرک‌های مالی-اقتصادی	تأمین مالی	شاخص‌های سهولت سرمایه‌گذاری و سلامت محیط کسب‌وکار، با کاهش ریسک و افزایش سود سرمایه‌گذاری، مناطق هدف را به مقصد جذاب‌تری برای سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی بدل می‌نماید.
	ابزارهای مبتنی بر بازار	بهره‌وری این ابزارها در گروی نهادگرایی، آزادی اقتصاد، وجود سیستم تولید و اشتراک‌گذاری داده‌ها و کیفیت حکمرانی است.
قوانین و مقررات	راهبردهای محلی مدیریت پسماند	راهبردها برای اجرایی شدن، باید مورد توافق نقش‌آفرینان قرار گرفته، عملگرایانه و انعطاف‌پذیر در برابر مقتضیات زمانی و مکانی تدوین شوند. در این سرفصل نقش انجمن‌ها، تشکل‌ها، اتحادیه‌ها، کنسرسیوم‌ها و... در کنار مشارکت‌پذیری دولت در قدرت اقتصادی و مدیریتی حیاتی است.
	مشارکت نقش‌آفرینان	کم بودن فاصله میان قدرت میان نهاد حاکمیت و نهاد بخش خصوصی یا موازنه قدرت، نقش کلیدی را در موفقیت الگوهای مشارکت عمومی-خصوصی بازی می‌کند.
توان فنی-اجرایی	نیروی انسانی شاغل	مدیریت پسماندها در جهان، مفهومی جوان‌تر از رشد صنعتی و اقتصادی جهان در قرن بیستم بوده و چه در بخش خصوصی و چه حاکمیتی، نیاز به رشد، بلوغ، توسعه و تربیت نیروی انسانی ماهر دارد.
	آموزش و آماده‌سازی	شرکت‌های مشاور، مسئولیت مهمی در آموزش و آماده‌سازی نیروی انسانی در سطوح مدیریتی و اجرایی در گذار از دانش عمومی به تخصصی را دارند و عملاً نقش ایشان به مراتب حیاتی‌تر و کارکردی‌تر از مراکز علمی-پژوهشی است.

جدول ۱۰ - گذار به اقتصاد چرخشی و توسعه مدیریت یکپارچه پسماندها از منظر محرک‌های مالی-اقتصادی، قوانین و مقررات و توان فنی-اجرایی

۴.۲.۲.۱) اصلاح ساختار تصمیم:

بنا بر آن چه شرح داده شد اصلاح ساختار تصمیم در نظام حکمرانی مدیریت پسماند بر پایه شش اصل:

- تفکیک کامل سیاستگذاری از اجرا در حوزه مدیریت پسماند
- تعریف معیارها، ضوابط و شرح خدمات مدیریت پسماند در سطح ملی
- ولایت‌بندی، برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری متمرکز در خصوص احداث، تکمیل و بهره‌برداری از پروژه‌ها
- مدیریت یکپارچه پروژه‌ها، تاسیسات و تخصیص اعتبارات و نظارت بر اداره تاسیسات
- اهش شکاف قدرت سیاستگذاری و مدیریتی میان دولت و بخش خصوصی
- مشارکت و توافق نقش‌آفرینان در انتخاب و اتخاذ راهبردها و رویه‌ها و ایجاد ضمانت اجرایی ایجابی.

مستلزم انجام اقدامات زیر است:

- (۱) ارتقای جایگاه و ملی کردن «کارگروه مدیریت پسماند»:
 - سه‌جانبه‌گرایی و افزودن نمایندگان بخش خصوصی، استقلال و الزام دبیرخانه کارگروه به فعالیت منظم و برنامه‌ریزی و سیاستگذاری متمرکز حوزه مدیریت پسماند توسط کارگروه
 - (۲) تدوین نظام راهبردی استاندارد تصمیم:
 - راهکار بهینه مدیریت پسماند مناطق یا ریجکت خروجی از تاسیسات مدیریت پسماند کشور
 - تعیین تکلیف در خصوص تکمیل یا تغییر کاربری پروژه‌های نیمه‌تمام و بازطراحی و ارائه راهکارهای رفع ایراد تاسیسات یاد شده
 - (۳) گذار از نظارت پیشینی (نظام ارزیابی) به نظارت پسینی (نظام گزارش‌دهی) محیط‌زیستی در فرآیند صدور مجوزها و رفع انحصار:
 - تسهیل فرآیند صدور مجوزهای کسب‌وکار مدیریت پسماندهای صنعتی و پزشکی با جایگزینی مکانیزم موجود در ایجاد محدودیت فواصل و ارزیابی اثرات (لغو کامل شعاع استقرار کلانشهرها و ضوابط استقرار) با مکانیزم مدیریت ریسک-گزارش‌دهی (ارزیابی اثرات محیط‌زیستی داوطلبانه یا مقدماتی) بر مبنای حدود مجاز و استانداردهای انتشار
- ۴.۲.۲.۲.۴ اصلاح فرآیند اجرا:

- (۱) اصلاح ساختار تامین اعتبار و اجرای پروژه‌های احداث
 - برون‌سپاری مجزای عملیات احداث و بهره‌برداری به فعالان حرفه‌ای هر حوزه و اجتناب از تجزیه هر بخش به قطعات خرد فاقد توجیه اقتصادی
 - تامین اعتبار غیرنقدی پروژه‌های احداث با الگوهای متداول پروژه‌های عمرانی کشور^{۱۰۸}
- (۲) استقلال تنظیم‌گری از تصدی‌گری
 - تدوین و ابلاغ مقررات فنی دفع اصولی مشتمل بر دفن‌گاه (و تصفیه شیرابه)، زباله‌سوز، هاضم و پیرولیز
- (۳) بهره‌برداری^{۱۰۹}
 - تمرکز بر کاهش هزینه‌های مدیریت پسماند از طریق کاهش تواتر جمع‌آوری
 - افزایش منابع تخصیص یافته به مدیریت پسماندهای دارای ارزش منفی^{۱۱۰}
 - تخصیص زمین‌ها و نواحی مشخص در داخل، اطراف و یا حد فاصل شهرک‌های صنعتی به شرکت‌های متقاضی یا شرکت‌های خدماتی شهرک‌ها به منظور ایجاد سایت‌های دفع پسماندهای صنعتی
 - تخصیص زمین‌ها و نواحی مشخص در داخل، اطراف و یا حد فاصل مراکز درمانی به شرکت‌های متقاضی به منظور استقرار تأسیسات متمرکز (ثابت یا متحرک) دفع پسماندهای پزشکی
 - اصلاح مقررات و دستورالعمل‌های مخل رقابت و فسادزا در حوزه مدیریت پسماندهای پزشکی و صنعتی

^{۱۰۸} با بکارگیری الگوی تهاتر در پیمان، که اکنون در پروژه‌های عمرانی سایر دستگاه‌ها نظیر وزارت نفت، نیرو و وزارت راه و شهرسازی متداول است، و تامین سرمایه‌گذاری ثابت لازم برای احداث تاسیسات به روش تهاتر (ملک، اوراق بهادار، کالا یا ترکیبی از آنها) با مطالبات پیمانکاران، جذابیت و توجیه لازم برای احداث پروژه‌های جدید توسط پیمانکاران عمرانی دارای رتبه بالا از سازمان برنامه و بودجه حاصل شده و حوزه احداث تا حد زیادی از منابع نقدی دولتی بی‌نیاز خواهد شد. بر این اساس تخصیص اعتبارات نقدی دولتی به تکمیل طرح‌های نیمه‌تمام بر اساس اولویت‌بندی محدود خواهد شد.

^{۱۰۹} همان‌گونه که پیش از این تشریح شد، در حال حاضر بهای خدمات مصوب برای مدیریت پسماندهای فاقد ارزش با قیمت‌تمام شده فرآیند منطبق نیست. این امر مدیریت اجرایی پسماندهای شهری را از یک سو به مداخله در مناسبات بازار تشویق کرده و از سوی دیگر به روش‌های کسب درآمد و دامن‌زدن بر رویه‌های ضدرقابتی شبکه سوداگری پسماند وابسته گردانده است. واقعیت این است که بهای خدمات برای مدیریت پسماندهای فاقد ارزش بایستی براساس قیمت‌تمام شده فرآیند افزایش یابد و این امر سایر مقررات اقتصادی کشور را دچار اختلال نگرداند.

^{۱۱۰} میحت بکارگیری RDF در صنایع سیمان با مقررات فعلی کشور فاقد صرفه اقتصادی است. چنانچه آیین‌نامه اجرایی ماده ۱۲ قانون رفع موانع تولید رقابت‌پذیر و ارتقای نظام مالی کشور به نحوی اصلاح گردد که مابه‌التفاوت ارزش صادراتی سوخت صرفه‌جویی‌شده به صنعت سیمان بازپرداخت شده و RDF فراوری‌شده درب کارخانجات سیمان تحویل گردد، و با توجه به پراکندگی جغرافیای صنایع سیمان در سه استان شمالی به نظر می‌رسد جایگزینی RDF با سوخت فسیلی به میزان ۲۰۰ تا ۳۳۰ تن در روز در سیمان‌نکا-مازندران توجیه اقتصادی پیدا خواهد کرد.

۳.۴ نقش بخش خصوصی

همانگونه که پیش از این به تفصیل بیان شد، مناسبات حاکم بر بازار غیرشفاف، انحصاری و فسادآلود حول مدیریت پسماندها، تأمین نهاده‌های صنعت بازیافت کشور و توسعه‌ی اقتصاد چرخشی را به یک ابرچالش تبدیل نموده است. در چنین فضایی مدیران میانی و بدنه کارشناسی دستگاه‌های دولتی، با بهانه‌های بیشمار از زیر بار مسؤولیت اجرای مصوبات متضمن بهبود محیط کسب‌وکار در زنجیره بازیافت شانه خالی کرده و در پی مقاومت شدید در مقابل اصلاح، استفاده کشور از ظرفیت اقتصاد سبز و چرخشی مسدود گردیده است.

فضای غیرعلمی، غیرقانونی، غیرانسانی حاکم بر جمع‌آوری پسماندهای ارزشمند توسط سوداگران وابسته به پیمانکاران سنتی این حوزه، در کنار مقاومت ذی‌نفعان دولتی و خصولتی این بازار سیاه در برابر بهبود محیط کسب‌وکار و شفاف شدن مناسبات بازار و کسب‌وکارهای زنجیره بازیافت، شکست حتمی بخش رسمی بازار از بخش غیررسمی را در صورت تداوم وضع فعلی در پی خواهد داشت، و در مقابل، با ادامه‌ی وضع موجود، عملاً ناکارآمدی، هزینه بالا و هدر رفت منابع ملی در سیستم کنونی قابل تداوم نبوده و انفعال ساختار نهاد دولت مسبب پیروزی قطعی مافیای در مقابل قانون خواهد شد. بر این مبنا، خروج از این وضعیت ناهنجار و تبدیل این چالش به فرصتی برای بالندگی اقتصاد کشور مستلزم ده اقدام اساسی زیر است:

- ۱) حل ابرچالش تأمین نهاده در صنعت بازیافت به صورت پایدار
 - ۲) ایجاد قابلیت برنامه‌ریزی کلان، کشوری و بلندمدت به منظور نیل به حداکثر بهره‌وری در سرمایه‌گذاری بر اقتصاد چرخشی
 - ۳) ایجاد امکان صدور صورتحساب، شفافیت اقتصادی، حل چالش رسیدگی‌های مالیاتی و اثبات اصالت معاملات برای بهره‌مندی فعالان اقتصادی زنجیره بازیافت از معافیت مالیات‌های مستقیم با نرخ صفر (موضوع ماده ۵ قانون کمک به ساماندهی پسماندها)
 - ۴) حل چالش‌های مرتبط با احراز اصالت منشأ کالا در صادرات محصولات بازیافتی مشکوک به استفاده از نهاده‌های یارانه‌ای
 - ۵) ایجاد امکان تشخیص و صدور صادرات ضایعات مازاد بر نیاز صنایع بازیافت کشور
 - ۶) تمهید زیرساخت لازم جهت بازپرداخت هزینه‌های بازیافت به بازیافت‌کنندگان (موضوع ماده ۱۲ آیین‌نامه اجرایی قانون مدیریت پسماند) و همچنین معافیت تولیدکنندگان و واردکنندگان که راساً یا از طریق واگذاری به غیر به بازیافت کالای خود مبادرت می‌ورزند (موضوع ماده ۶ قانون کمک به ساماندهی پسماندها)
 - ۷) استانداردسازی مواد اولیه و افزایش بهره‌وری صنعتی و کاهش مصرف منابع در پردازش مواد اولیه در صنعت بازیافت
 - ۸) بهره‌گیری از مزیت منطقه‌ای در تبدیل شدن به هاب صنعت بازیافت خاورمیانه
 - ۹) رشد سهم اقتصادی سبز از تولید ناخالص داخلی بر مبنای رهنمودهای مقام معظم رهبری در سیاست‌های کلی محیط‌زیست
 - ۱۰) پایان دادن به بهره‌کشی از کودکان کار، فعالیت‌های مافیایی، چالش‌های امنیتی-تروریستی و کلیه کژکارکردی‌های نظام بیمار مدیریت پسماندها در کشور که آبروی نظام مقدس جمهوری اسلامی را هدف گرفته‌اند.
- با مقدماتی که بیان گردید شکل‌گیری یک کنسرسیوم مبتنی بر مشارکت «عمومی-خصوصی» و «هم‌حکمرانی»^{۱۱۱} [۵۳]، با فعالیت در سه محور:

- بازار (تأمین پایدار نهاده‌های صنعت)،
 - جامعه (توسعه فرهنگ تفکیک در مبدا و کاهش پسماند با مشارکت و انتفاع مستقیم شهروندان از زنجیره) و
 - کمک تنظیم‌گری به عنوان عنصر تقویت‌کننده‌ی متقابل (تمهید زیرساخت‌های لازم برای فعالیت نهاد تنظیم‌گر مستقل)
- می‌تواند بدون درگیر نمودن بیشتر دولت و بروکراسی ناکارآمد دولتی، تسهیل‌گر بهبود محیط کسب‌وکار و شتابدهنده توسعه اقتصاد چرخشی کشور باشد.

^{۱۱۱} Co-governance هم‌حکمرانی مدلی از حکمرانی است که در آن چندین ذی‌نفع-از جمله نهادهای دولتی، سازمان‌های خصوصی، جامعه مدنی و شهروندان-در همکاری با هم تصمیمات مربوط به سیاست‌های عمومی، منابع یا خدمات را اتخاذ و مدیریت می‌کنند. هم‌حکمرانی بر مشارکت، شفافیت، فراگیری و اعتماد بین گروه‌های مختلف تأکید دارد و در مقابل مدل‌های سنتی حکمرانی که معمولاً تصمیم‌گیری از بالا به پایین انجام می‌شود، قرار دارد. این مدل می‌تواند در حوزه‌های مختلفی مانند مدیریت محیط‌زیست، برنامه‌ریزی شهری و خدمات اجتماعی به کار گرفته شود تا از دیدگاه‌های متنوع استفاده شود و راه‌حل‌های متناسب‌تری با نیازهای جامعه ایجاد شود.

۴.۴) گام‌های برداشته شده تاکنون

اتحادیه صنایع بازیافت ایران با درک ضرورت و لزوم تغییر در نظام حکمرانی مدیریت پسماند کشور، ضمن پیگیری تاسیس نهاد تنظیم‌گر مستقل، با اعلام فراخوان و جذب سرمایه اعضای داوطلب، رشته اقداماتی را عملیاتی نمود که در ادامه به تشریح آنها خواهیم پرداخت.

۴.۴.۱) ایجاد بازار فراگیر، متشکل و شفاف: پروژه سامانه بازار بازیافت کنسرسیوم مهتا (مهندسی هوشمند

توسعه ایده)

ایده شکل‌گیری یک پلتفرم B2B برای اتصال کلیه فعالان حوزه خرید و جمع‌آوری ضایعات و مواد قابل بازیابی به صنایع بازیافت و عرضه نهاده‌های مورد نیاز صنعت از طریق حراج تخصصی برخط، شرکت مهتا را شکل داد. در اوایل سال ۱۳۹۴، این شرکت با سرمایه اولیه یک میلیارد ریال (معادل ۲۹،۵۷۷ دلار) تاسیس گردید؛ سرمایه شرکت در سال ۱۳۹۷ به شش میلیارد ریال (جمعاً معادل ۷۶،۸۴۹ دلار) و در سال ۱۳۹۹ به دوازده میلیارد ریال (جمعاً ۱۰۴،۴۹۶ دلار) افزایش یافت. سامانه بازار بازیافت^{۱۱۲} طی سالهای یاد شده توسط این شرکت طراحی و پیاده‌سازی گردید و نهایتاً در اردیبهشت ۱۴۰۲ موفق به دریافت مجوز حراج برخط تخصصی گردید.

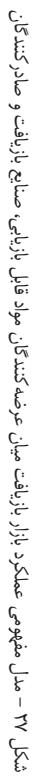
سامانه بازار بازیافت یک پلتفرم حراج تخصصی است که کلیه تامین‌کنندگان مواد قابل بازیابی اعم از ضایعات و پسماند می‌توانند اقلام یاد شده را از طریق مزائده به بازیافت‌کنندگان اقلام یاد شده یا (در صورت فقدان تقاضای داخلی) به صادرکنندگان این اقلام واگذار نمایند. این سامانه علاوه بر برخورداری از رابط کاربری تحت وب برای استفاده فعالان سنتی بازار ضایعات و همچنین فعالان لجستیک معکوس فروشگاه‌ای (نسل سوم)، با تمهید تکنولوژی API^{۱۱۳} امکان اتصال کلیه اپلیکیشن‌های نسل دوم لجستیک معکوس به فرآیند مزائده برخط را دارا می‌باشد. پس از اعلام برندگان هر مزائده، وجه معامله به حساب واسط سامانه واریز و با تایید هر بارنامه توسط تحویل‌گیرنده وجه معادل آن به حساب فروشنده منتقل می‌گردد.

فلسفه وجودی و مزیت رقابتی این شرکت نسبت به ابزارهای موجود مبادله از جمله بورس آن است که با توجه به این که در بازار مواد قابل بازیابی، تعداد اشخاص عرضه‌کننده چند ده برابر این تعداد در طرف تقاضا است، مکانیزم بورس کالا برای مبادلات مواد قابل بازیابی نیازمند کنترل مستمر طرف‌های عرضه و اعمال فرآیندهای راستی‌آزمایی مستمر تخصصی است تا تبانی احتمالی طرف‌های عرضه و تقاضا بستری برای مشروعیت‌بخشیدن به معاملات نامشروع یا پولشویی فراهم نکند. این امر مشخصاً خارج از توان بورس بوده، اما با استفاده از توان آزمایشگاه‌های اکودیتته مورد تایید صنعت امکان راستی‌آزمایی‌های کیفی در سامانه فراهم گردیده است. علاوه بر موارد فوق، از آنجا که معاملات تحقق‌یافته و بارنامه‌های پذیرش شده مربوط به هر معامله، مبنایی دقیق برای اطلاعات سامانه فراهم می‌آورد، سامانه بازار بازیافت می‌تواند:

- ۱) عملکرد دقیق فعالان زنجیره جهت برخورداری از معافیت مالیاتی را احصا نماید.
- ۲) اطلاعات لازم را جهت بازپرداخت هزینه بازیافت به بازیافت‌کنندگان (موضوع ماده ۱۲ آیین‌نامه اجرایی قانون مدیریت پسماند) تمهید کند.
- ۳) معافیت تولیدکنندگان و واردکنندگانی را که به بازیافت کالای خود مبادرت می‌ورزند از پرداخت یک در هزار (موضوع ماده ۶ قانون کمک به ساماندهی پسماندها با مشارکت بخش غیردولتی) تشخیص دهد.
- ۴) منشأ محصولات پتروشیمیایی، سوخت‌ها، محصولات فولادی و فلزات رنگی صادراتی حاصل از بازیافت را گواهی نماید.
- ۵) ضایعات مازاد بر نیاز صنایع داخلی را تشخیص داده و صادرات آنها را تسهیل نماید.
- ۶) فروش فعالان لجستیک معکوس را تضمین کرده و به ارتقای کیفیت محصولات بازیافتی کمک نماید.

¹¹² www.bazyaft.com

¹¹³ Application Programming Interface

۴.۴.۲) جامعه و توسعه مشارکت شهروندان: پروژه لجستیک معکوس نسل ۲ و ۳ شرکت مرتبه (مدیریت

رویکردهای توسعه بهینه و هوشمند)

نیاز به تقویت مشارکت شهروندی با اهرم‌های انگیزشی، ارتقای کسب‌وکارهای سنتی، شتابدهی استارت‌آپ‌های لجستیک معکوس (خدمات جمع‌آوری) و ایجاد شفافیت مالی در اتصال تامین‌کنندگان خرد به بازار مواد قابل بازیابی آن چنان که سبب تغییر گفت‌وگو و ایجاد پایداری در اقتصاد چرخشی شود، شکل‌گیری شرکت مرتبه را در سال ۱۳۹۸ کلید زد. این شرکت، از مشارکت دو شرکت مهتا (مهندسی هوشمند توسعه ایده) و شرکت توسعه هوشمند نوین بهره‌وران تشکیل شد تا در زمینه‌های زیر فعالیت نماید:

- ۱) شتابدهی مدل تجاری فرانچایز توسعه هوشمند تفکیک، جمع‌آوری و فروش ضایعات قابل بازیافت
- ۲) صادرات اقلام ضایعاتی مازاد بر نیاز صنایع داخل
- ۳) سرمایه‌گذاری در صنایع بازیافت واجد پتانسیل تولید ارزش افزوده قابل توجه
- ۴) ارائه خدمات مشاوره‌ای و اجرایی در زمینه هوشمندسازی، ارتقای مدل کسب‌وکار و بهینه‌سازی کیفی فعالیت مجریان و پیمانکاران فعال کنونی در حوزه جمع‌آوری و پردازش پسماندهای شهری
- ۵) ارائه خدمات لجستیک معکوس اختصاصی ضایعات حاصل از مصرف کالاهای تولیدکنندگان یا واردکنندگان (در جهت عمل به تعهدات زیست محیطی یا عدم پرداخت هزینه بازیافت کالاها)

فلسفه وجودی و مزیت رقابتی این شرکت نسبت به سایر فعالان بازار در این است که این شرکت از یک سو همراهی و حمایت اعضای اتحادیه صنایع بازیافت در بعد اقتصادی، دانش فنی و تجربه عملیاتی در زنجیره بازیافت و اتصال به سامانه بازار بازیافت را به صورت توانمند جهت تامین تضمین شده محصولات مورد نیاز مشتریان سامانه داشته و از سوی دیگر دانش فنی، تجربه و حمایت انجمن مدیریت کیفیت در استانداردسازی فرآیندها، به حداقل رساندن ریسک‌ها و به حداکثر رساندن خلق ارزش و آثار اجتماعی و محیط‌زیستی را در بر دارد. این شرکت همچنین نهادهای صنعت بازیافت را مطابق استانداردهای ورودی هر صنعت با کاهش هزینه‌ها و کوتاه نمودن مسیر زنجیره ارزش تامین نموده و به دلیل شفافیت مسیر کالا از مبدا تا مقصد قابلیت فراهم‌آوردن اطلاعات لازم برای صدور گواهی بازیافت جهت صحت‌گذاری بر تعهدات زیست‌محیطی شرکت‌ها را داراست. علاوه بر این نیز بر اساس تعهد مدیریت و ماهیت پریسک کسب‌وکار لجستیک معکوس، این شرکت با طراحی اسناد استاندارد (خط‌مشی^{۱۱۴}، نظام‌نامه مدیریت یکپارچه^{۱۱۵}، نقشه فرآیند^{۱۱۶}، روش اجرایی^{۱۱۷}، دستورالعمل^{۱۱۸}، مقررات داخلی^{۱۱۹}، راهنمای انجام کار^{۱۲۰}، طرح کیفیت^{۱۲۱} و ساختار سازمانی و تشکیلاتی^{۱۲۲})، آموزش پرسنل مراکز و اجرای مستمر فرآیندهای مدیریت انطباق، ریسک‌های ناظر بر مراکز جمع‌آوری و پرسنل آن، عملیات و فرآیندهای آن و کالاهای ورودی و خروجی از هر مرکز را به صورت جداگانه به حداقل ممکن می‌رساند. این شرکت همچنین با فرمت فرانچایز و تأمین مالی خط اعتباری^{۱۲۳} فعالیت می‌نماید.

این شرکت بر آن است تا با ارائه خدمات لجستیک معکوس در زمینه ایجاد زنجیره‌های تأمین حلقه بسته مواد قابل بازیابی متداول اداری، تجاری و مسکونی (ضایعات پلیمری شامل پلاستیک‌ها و لاستیک‌ها، ضایعات فلزی، ضایعات سلولزی، ضایعات شیشه‌ای، ضایعات الکترونیکی و الکتریکی یا E-Wastes) و مواد قابل بازیابی غیر متداول (روغن‌های روان کار کارکرده، روغن‌های خوراکی کارکرده، ضایعات ساختمانی ساختمانی و منسوجات کهنه) آثار زیر را بر جامعه باقی گذارد:

¹¹⁴ Policy

¹¹⁵ Integrated Management System (IMS) Code

¹¹⁶ Process Map

¹¹⁷ Procedure

¹¹⁸ Work Instruction

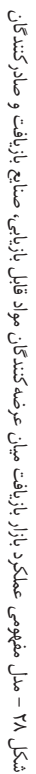
¹¹⁹ Regulation

¹²⁰ Guideline

¹²¹ Quality Plan

¹²² Organisation Structure

¹²³ Line Credit

- (۱) کاهش زمینه‌های قانون‌گریزی و مناسبات برده‌دارانه و غیر انسانی
 - (۲) ایجاد اشتغال پایدار برای کشور
 - (۳) کاهش آلودگی محیط‌زیست
 - (۴) توسعه رقابت میان جمع‌آوری‌کنندگان ضایعات قابل بازیافت و پسماندها بر بستر شفافیت مبادلات
 - (۵) توسعه مآخذ مالیات بر ارزش افزوده در معاملات اقلام یادشده
 - (۶) حمایت از سازمان‌های مردم‌نهاد و زنجیره‌های مسئولیت اجتماعی در حوزه توسعه پایدار
 - (۷) قابل‌ردگیری نمودن مسیر حرکت ضایعات قابل بازیافت و پسماند ارزشمند از تفکیک تا بازیافت در پهنه‌های جغرافیایی
۴. ۴. ۳ کمک تنظیم‌گری (عنصر تقویت‌کننده‌ی متقابل): تمهید زیرساخت‌های لازم برای فعالیت نهاد

تنظیم‌گر مستقل

اقتصاد جهان در سه الگوی کاملاً دولتی^{۱۲۴}، کاملاً آزاد^{۱۲۵}، و در حال گذار از حالت اول به دوم قابل دسته‌بندی است که در حالت اخیر، مقررات ضد انحصار، فعالیت نهادهای تنظیم‌گر بخشی را ذیل نظارت دادگاه عالی رقابت تعریف و عملیاتی می‌نماید. این تشکیلات فرابخشی، موازنه میان اقتصاد متصل به حاکمیت و بخش خصوصی را برقرار و رویه‌های ضد رقابتی را متوقف و مستوجب مجازات می‌نماید که ساختار فرابخشی تشکیلات یاد شده در حقیقت، اصلی‌ترین ضمانت اجرایی برای تداوم رقابت در اقتصاد کشورها است.

در کشور ما نیز قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ به طور عام و فصل نهم آن به طور خاص با هدف تضمین رقابت و جلوگیری از بروز رویه‌های مخل رقابت وضع گردیده و فراقوه‌ای بودن شورای رقابت، موازنه میان نهادهای اقتصادی حاکمیتی و بنگاه‌های اقتصادی بخش خصوصی را تضمین نموده است. مطابق این قانون نماینده‌های تام‌الاختیار قوه قضاییه، دولت و بخش خصوصی در این شورا اختیار تام دارند در موارد اخلال در رقابت با صدور دستورالعمل یا تاسیس نهادهای تنظیم‌گر مستقل (متشکل از نماینده‌های دولت و دستگاه قضایی و بخش خصوصی) و سپردن تنظیم‌گری هر بخش به نهاد تنظیم‌گر آن بخش، تنظیم روابط بازار را از حالت مداخله‌ای و دستوری به فرآیند درونی مستمر با مشارکت و معاونت نقش‌آفرینان مستقیم آن بخش تبدیل کنند. این نهادها همچنین با ابزارهایی نظیر بازرسی و تحقیق بدون محدودیت از بنگاه‌ها، شرکت‌ها، اماکن، انبارها، اموال، وسایل نقلیه و رایانه‌ها و تفتیش آنها و بررسی فعالیت‌های اقتصادی، دفاتر، مجامع و مصوبات هیأت‌مدیره، عندالزوم دستور به فسخ قراردادهای توافق‌ها، رویه‌ها، عزل مدیران و یا استرداد اضافه‌درآمد یا ابطال معاملات یا حتی تعیین دامنه عرضه یا قیمت در شرایط انحصاری بدهند. در یک کلام شورای رقابت یکی از قدرتمندترین ظرفیت‌هایی است که اگر به کار گرفته شود بخش زیادی از بار مشکلات پیچیده امروز کشور بر طرف شود.

شورای گفتگوی دولت و بخش خصوصی در ۱۳ آبان‌ماه ۱۳۹۸ بررسی رویه‌های ضد رقابتی و موارد متعدد انحصار و سوء استفاده شهرداری‌ها از وضعیت مسلط در بازار پسماند را به شورای رقابت ارجاع داد. این شورا در جلسه ۴۵۵ مورخ ۹ اسفندماه ۱۳۹۹ وجود انحصار را در بازار مدیریت پسماند و بازیافت تشخیص داد و در ادامه، در جلسه ۴۶۴ به تاریخ ۲۷ اردیبهشت‌ماه ۱۴۰۰ دستورالعمل تنظیم بازار مدیریت پسماند و بازیافت را به تصویب رساند و در جلسه ۴۷۲ به تاریخ ۱۴ تیرماه ۱۴۰۰ اساسنامه نهاد تنظیم‌گر مستقل بازار را در این حوزه به تصویب رساند. تاسیس نهاد تنظیم‌گر مستقل و نظارت و تنظیم‌گری این نهاد بر بازار مدیریت پسماند می‌تواند با شفاف‌سازی مناسبات حاکم بر بازار علاوه بر ممانعت از انحصار شبکه سوداگری، با جلوگیری از فعالیت کلیه اجزای فاقد مجوز در زنجیره مدیریت پسماند، ایشان را به فعالیت در چارچوب‌های رسمی اقتصاد کشور هدایت نماید. همچنین با اشراف بر بازار، سرمایه‌گذاری و رقابت مخرب نهادهای عمومی یا شبه‌دولتی با بخش خصوصی را در چارچوب مقررات جاری بخش صنعت و مقررات ضد انحصار قانون سیاست‌های کلی اصل ۴۴ مقید نماید. علاوه بر وظایف و مسئولیت‌های عمومی نهادهای تنظیم‌گر، نظارت بالادستی نهاد تنظیم‌گر بر سامانه بازار بازیافت زمینه‌ساز اجرای مقررات مغفول‌مانده حوزه مدیریت پسماند است که متضمن حقوق شهروندی و مصالح ملی هستند و به دلایل مختلف تاکنون به اجرا در نیامده‌اند:

¹²⁴ State Authoritarianism

¹²⁵ Market Authoritarianism

۴.۳.۱) فقدان بانک اطلاعات هوشمند، شفاف، کارآمد و جامع

بررسی وضعیت کشورهای پیشروی جهان در حوزه اقتصاد چرخشی نشان می‌دهد این کشورها تهدیدات محیط‌زیستی را با اتکا به نظام برنامه‌ریزی پویایی که مبتنی بر اطلاع دقیق و به‌هنگام از داشته‌ها و نیازهای اساسی خود در این حوزه‌ها بوده، به فرصت رشد اقتصادی مبدل کرده‌اند. در سال‌های گذشته فقدان اطلاعات در حوزه مدیریت پسماندها به کرات از زبان مسؤولین این حوزه شنیده شده و ایجاد بانک اطلاعاتی جامع پسماندها بارها و بارها به عنوان سرفصل اصلی برنامه مدیران این حوزه برشمرده شده است. این در حالی است که به رغم تصریح ماده ۳۲ آیین‌نامه اجرایی قانون مدیریت پسماندها و با گذشت سال‌ها، هنوز اطلاعات بسیار ابتدایی نظیر سرانه تولید پسماندهای مسکونی، تجاری، تولیدی، در انواع عادی، ویژه، صنعتی و کشاورزی و یا اجزای تشکیل دهنده هر کدام در دست نیست؛ هنوز اطلاع دقیق از میزان تولید یک نوع خاص پسماند و ظرفیت سرمایه‌گذاری لازم برای بازیافت آن در یک محدوده مشخص جغرافیایی نداریم؛ و هنوز هم هیچ یک از سازمان‌های متولی قادر به محاسبه و ارائه ضرایب بهره‌وری این حوزه در قیاس با سایر اجزای اقتصاد کشور و سایر کشورهای جهان نیستند. از همه تاسف‌انگیزتر اصرار مستمر و توسل موکد مسؤولین این حوزه به روش خوداظهاری است که منطقاً نمی‌تواند مرجع مستندی برای تخصیص امتیازات و تشویق‌ها و در مقابل اعمال جریمه‌ها باشد.

فقدان سامانه اطلاعاتی حوزه مدیریت پسماند در چند بعدی بودن این حوزه و عدم وجود حرکت گروهی منسجم ریشه دارد. راه‌اندازی سامانه‌ای مبتنی بر یکتایی اطلاعات با جلوگیری از تجمیع داده‌های تکراری و در نتیجه دستیابی به بانک اطلاعاتی جامع و دقیق راهی به جز همکاری ارکان اجرایی و نظارتی ذی‌مدخل در این حوزه با بخش خصوصی در تشکیل بانک اطلاعاتی یاد شده ندارد. نکته‌ای که در اینجا ذکر آن اهمیت دارد موارد قابل توجهی از سوء استفاده برخی عوامل شاغل در نهادهای دولتی از اطلاعات فعالان اقتصادی نظیر انتقال اطلاعات به شرکت‌های رقیب، تامین کنندگان مواد اولیه و یا مشتریان، است که واحدهای بخش خصوصی را نسبت به همکاری اطلاعاتی با نهادهای دولتی یا عمومی بی‌اعتماد نموده است. این در حالی است که نهاد تنظیم‌گر بر پایه اعتماد متقابل و تضامین قانونی مصرح در قانون سیاست‌های کلی اصل ۴۴ می‌تواند یک همکاری اطلاعاتی صادقانه، با سازوکاری شفاف و برخوردار از قابلیت نظارت متقابل از طرف بخش خصوصی و حاکمیت به وجود آورد.

نظارت نهاد تنظیم‌گر بر بازار (یعنی نقطه وصل خدمات جمع‌آوری پسماند و لجستیک معکوس به صنایع پردازش و بازیافت) و ثبت کلیه مبادلات به صورت لحظه‌ای، گردش انواع کالای قابل بازیابی را در سراسر کشور رهگیری می‌نماید. با تعریف سیاست‌های حمایتی اثربخش (موضوع مواد ۵ و ۶ قانون کمک به ساماندهی پسماند با مشارکت بخش غیردولتی و ماده ۱۲ آیین‌نامه اجرایی قانون مدیریت پسماندها) و مشروط نمودن اعطای این امتیازات به فعالیت ذیل نظارت نهاد تنظیم‌گر، بانک اطلاعاتی به شکلی جامع، یکپارچه و با سهولت شکل گرفته و در کنار خود مشاغلی نظیر استارت‌آپ‌های تخصصی برای خدمات تفکیک و جمع‌آوری از واحدهای مسکونی و تجاری را فراهم می‌نماید؛ در عین حال زیرساختی مناسب برای نظارت بر فعالیتهای واحدهای مدیریت پسماندهای ویژه دارای ارزش منفی و حمایت از مدیریت اصولی این پسماندها فراهم می‌سازد که راهکاری کارآمد در جهت حمایت از محیط زیست کشور است.

۴.۳.۲) فقدان نظام رتبه‌بندی و تایید صلاحیت پیمانکاران مدیریت پسماند

به استناد ماده ۱۸ آیین‌نامه اجرایی قانون مدیریت پسماندها می‌بایست سازمان برنامه و بودجه «با همکاری دستگاههای اجرایی ذیربط در هر مورد، نسبت به تشخیص صلاحیت مشاوران و پیمانکاران ذیصلاح حقیقی و حقوقی» مدیریت پسماند اقدام نماید. عدم اجرای یکپارچه ماده ۱۸ موجب گردیده، هر شخص حقیقی یا حقوقی با هر سطح توانایی‌های فیزیکی، فنی و مدیریتی به اتکای داشتن ارتباط با بخشی از بدنه مدیریت اجرایی، خود را برای خدمات مدیریت پسماند واجد صلاحیت بداند. نتیجه، وضعیت نامطلوبی است که امروز در حوزه مدیریت پسماند و زیرشاخه‌های متعدد آن مشاهده می‌گردد و نارسایی‌های مزمنی که عدم رفع ریشه‌ای آنها هرچند ممکن است ظاهر مسائل را آرایش نماید، اما مشکلات به طور ریشه‌ای باقی مانده و در آینده‌ای نه‌چندان دور در هیئت‌های مختلف متجلی خواهند شد. در چند مورد اجرای جزیره‌ای و سلیقه‌ای این ماده در مدیریت برخی انواع پسماند در برخی

شهرهای کشور، به واسطه تمرکز اجرا-نظارت-تقنین ذیل عبارت مدیریت اجرایی، هر کس رابطه نزدیک‌تری به مدیریت اجرایی داشته از امکان بیشتری برای سوق دادن معیارها به سمت منافع خود بهره‌مند و در حقیقت مصالح ملی، قربانی منافع شخصی گردیده است. جالب اینجاست که تصمیمات اتخاذ شده با گذشت زمان و تغییر ترکیب ذی‌نفعان به سادگی زیر سوال رفته و مجدداً نیاز به تکرار این چرخه ناقص تصمیم‌گیری احساس شده است. با مقدمات فوق، به نظر می‌رسد با ورود سازمان برنامه به فرآیند رتبه‌بندی و تایید صلاحیت موضوع ماده ۱۸، راستی‌آزمایی عملکرد هر یک از پیمانکاران جهت ارزیابی مستمر امتیازات و ضرایب آنها ضروری خواهد بود که در این مسیر، اطلاعات مورد تایید نهاد تنظیم‌گر دارای مرجعیت خواهد بود.

۴.۳.۴. عدم توفیق در تفکیک از مبدا

بنا بر حکم ماده ۹ قانون مدیریت پسماندها «وزارت کشور با هماهنگی سازمان، موظف» به «برنامه‌ریزی و» اتخاذ «تدابیر لازم برای جداسازی پسماندهای عادی» است و «مدیریت‌های اجرایی مندرج در ماده ۷ این قانون موظفند در چارچوب برنامه فوق و در مهلتی که در آیین‌نامه اجرایی این قانون، پیش‌بینی می‌شود، کلیه پسماندهای عادی را به صورت تفکیک‌شده جمع‌آوری، بازیافت یا دفن نمایند.» در نظر گرفتن ضمانت‌های اجرایی برای حکم فوق و سایر احکام مغفول در قانون و آیین‌نامه اجرایی قانون مدیریت پسماندها و عدم تمایل متصدیان حوزه مدیریت پسماند به سهم ساختن شهروندان در منافع اقتصادی پسماند موجب گردیده تا در غیاب مشارکت شهروندان بعد از گذشت ۲۰ سال هیچ‌گونه توفیق عملی در برنامه‌های تفکیک از مبدا حاصل نگردد.

اولین و مهم‌ترین گام پیش از اتخاذ هر تصمیمی در عرصه مدیریت و سیاست‌گذاری حوزه پسماند، شناخت چرخه «تولید-مصرف-مدیریت پسماند» است که این امر نیز، جز با مطالعه دقیق و جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات این حوزه ممکن نیست. اما شوربختانه مشاهده می‌گردد که امروزه در کشورمان میزان داده‌ها و اطلاعات در چهار حوزه «تولید کالای اولیه، میزان تقاضا و عرضه آن در بازار، میزان جمع‌آوری و انتقال پسماند به صنایع بازیافت و در آخر میزان عرضه کالای بازیافتی در بازار» بسیار ناچیز است که در عمل این نبود اطلاعات، بزرگترین دلیل عدم تطابق سیاست‌های موجود با نیازهای صنعت بازیافت و سازوکار چرخه مدیریت پسماند است.

۴.۴.۴. ارزش‌آفرینی رگولاتور در بازارها

ارزش‌گذاری نهادهای تنظیم‌گر به واسطه ماهیت عمومی آن با پروژه‌های خصوصی و برای آن، می‌توان جنبه‌های مختلف عملکرد و تاثیرات نهاد تنظیم‌گر بخشی را بر صنعت مربوطه و اقتصاد کلان بررسی کرد. در اینجا چند رویکرد مهم برای تخمین ارزش رگولاتور بخشی مطرح می‌شود: [۵۴] [۵۵] [۵۶]

۱) تحلیل تاثیر اقتصادی

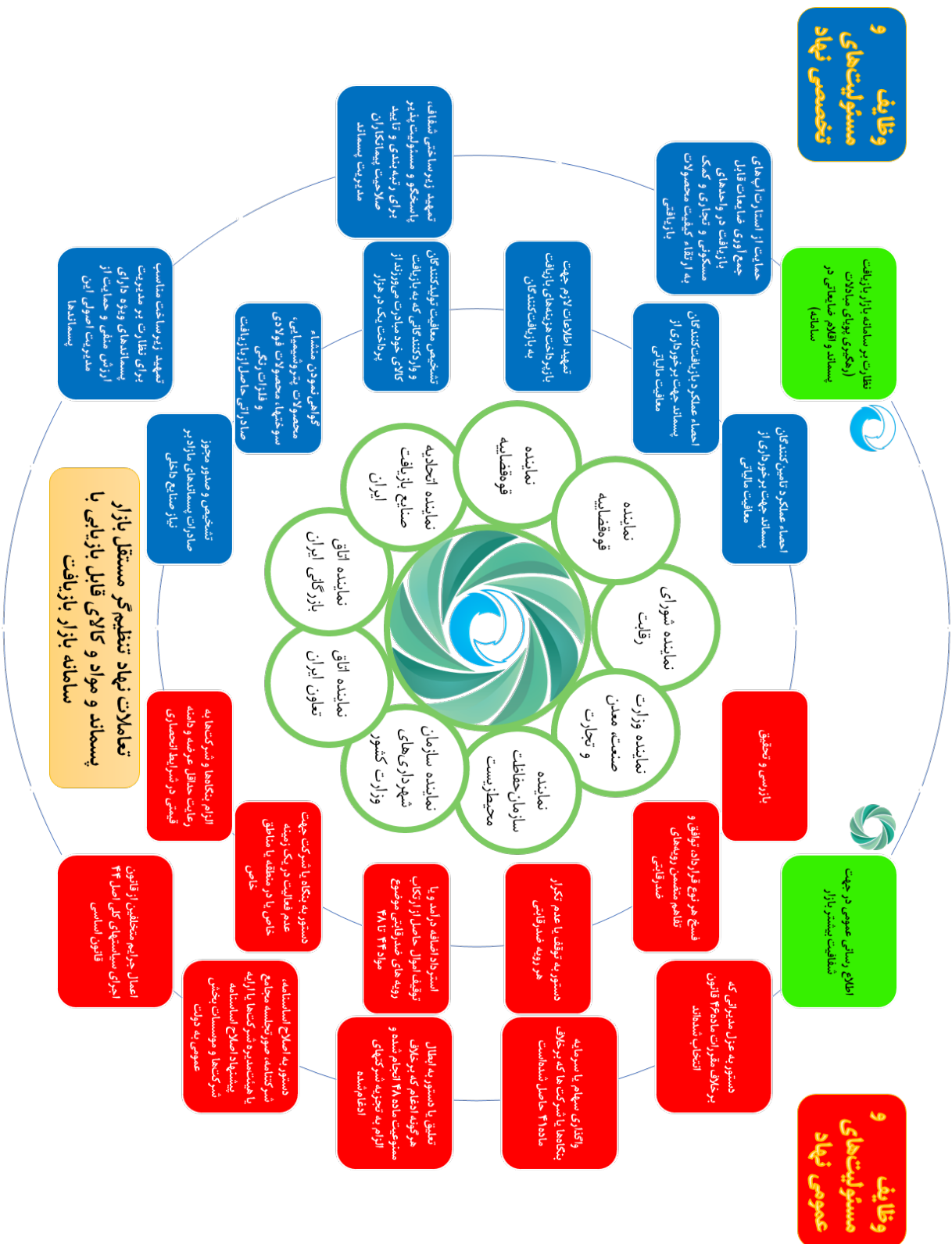
- رشد بخش: اندازه‌گیری تاثیر رگولاتور بر رشد بخش مربوطه (مانند افزایش اندازه بازار، درآمدها یا اشتغال)
- بهبود بهره‌وری: ارزیابی چگونگی افزایش بهره‌وری عملیاتی در نتیجه اقدامات رگولاتور (مانند کاهش انحصارات و تسهیل رقابت)
- حفاظت از مصرف‌کننده و صرفه‌جویی‌ها: تخمین مزایای مالی برای مصرف‌کنندگان، مثل کاهش قیمت‌ها، بهبود کیفیت خدمات، یا افزایش رقابت

۲) مقررات و استانداردهای نظارتی

- هزینه‌های رعایت مقررات در برابر منافع: بررسی هزینه‌های رعایت مقررات برای شرکت‌های فعال در بخش و مقایسه این هزینه‌ها با منافع اجتماعی (مانند کاهش خطرات، افزایش ایمنی)
- نوآوری و سرمایه‌گذاری: ارزیابی تاثیر مقررات بر ایجاد نوآوری و افزایش سرمایه‌گذاری در بخش

۳) شاخص‌های مالی

- درآمدها و هزینه‌های رگولاتور: تخمین درآمدهای حاصل از اخذ کارمزدها، جریمه‌ها و دیگر منابع مالی از نهادهای تحت نظارت
- هزینه‌های نظارتی: ارزیابی هزینه‌های اداره نهاد نظارتی (مانند هزینه‌های کارکنان، زیرساخت‌ها و عملیات) و مقایسه آن با ارزش ایجاد شده

شکل ۲۹ - مدل مفهومی تعاملات و فرآیندهای نهاد تنظیم‌گر مستقل بازار پسماند و مواد و کالای قابل بازیابی با سامانه بازار بازیافت

۴) مزایای اجتماعی و بهبود رفاه مصرف‌کنندگان

- تنظیم قیمت‌ها: در صورت تنظیم قیمت‌ها، تخمین صرفه‌جویی مصرف‌کنندگان ناشی از این دخالت‌ها
- کیفیت خدمات: ارزیابی بهبود ایجاد شده در کیفیت خدمات، دسترسی به خدمات و میزان رضایت مشتریان در اثر نظارت رگولاتور

۵) ثبات بلندمدت و کاهش ریسک

- ثبات بازار: ارزیابی نقش رگولاتور در جلوگیری از شکست‌های بازار یا بحران‌ها (مانند جلوگیری از فروپاشی مالی یا تضمین تامین انرژی)

- کاهش ریسک: اندازه‌گیری کاهش ریسک‌ها برای مصرف‌کنندگان، کارکنان و محیط زیست به دلیل مداخلات نظارتی

۶) منافع غیر مستقیم و ناملموس

- اعتماد عمومی و اطمینان: ارزیابی چگونگی افزایش اعتماد عمومی به بخش و سیاست‌های دولتی به واسطه وجود رگولاتور
- تأثیر بین‌بخشی: تحلیل تأثیر رگولاتور بر سایر بخش‌های مرتبط (برای مثال، تأثیر یک رگولاتور مالی بر اقتصاد کلان)

۵.۴) فصل ۴ در یک نگاه

بر مبنای آنچه در این فصل بیان شد، به طور خلاصه می‌توان به یافته‌های زیر اشاره کرد:

۱) برای توسعه اقتصاد چرخشی، ضرورت دارد که حاکمیت سه‌جانبه‌گرایی را سرلوحه کار قرار داده و نقش بخش خصوصی و جامعه مدنی را در حکمرانی به رسمیت بشناسند، با اضافه کردن نمایندگان اتاق و مردم شوراها، کمیسیون‌ها و کارگروه‌های دولتی که تنها نام ملی دارند، آنها را واقعا ملی نمایند و با استفاده از ظرفیت مقررات فنی (موضوع قانون تقویت و توسعه نظام استاندارد) به حکمرانی سلیقه‌ای، تشخیص‌محور و فسادزا خاتمه دهند.

۲) در محیط کسب‌وکار ایران و با مختصات خاص آن، بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و نقش‌آفرینی بخش خصوصی در مسیر توسعه اقتصاد چرخشی، در مشارکت‌های «عمومی-خصوصی» و فرآیند «هم‌حکمرانی» تبلور می‌یابد. بنابراین، فعالیت در سه محور بازار (تامین پایدار نهاده‌های صنعت)، جامعه مدنی (توسعه فرهنگ تفکیک در مبدا و کاهش پسماند با مشارکت و انتفاع مستقیم شهروندان از زنجیره) و کمک تنظیم‌گری به عنوان عنصر تقویت‌کننده‌ی متقابل (تمهید زیرساخت‌های لازم برای فعالیت نهاد تنظیم‌گر مستقل) می‌تواند بدون درگیر نمودن بیشتر دولت و ساختارهای بروکراتیک، تسهیل‌گر بهبود محیط کسب‌وکار و شتاب‌دهنده توسعه اقتصاد چرخشی کشور باشد.

۳) پیش‌نیازهای هم‌حکمرانی، مشارکت، شفافیت، فراگیری و اعتماد بین حاکمیت، بخش خصوصی و جامعه‌ی مدنی در فرآیندهای تصمیم‌گیری است و این مدل می‌تواند در حوزه‌های مختلفی مانند مدیریت محیط‌زیست، برنامه‌ریزی شهری، خدمات اجتماعی و آمایش سرزمین به کار گرفته شود تا با بهره‌گیری از دیدگاه‌های متنوع و توافق بر تصمیمات، راه‌حل‌های متناسب‌تر و انعطاف‌پذیرتری نسبت به نیازهای جامعه و مقتضیات زمان اتخاذ گردد.

فصل ۵: گام‌های بعدی، شتابدهی کسب‌وکارها و سند توسعه اقتصاد چرخشی

در فصل دوم این مجموعه، مکانیزم‌های کسب‌وکار در اقتصاد چرخشی بررسی گردید. در فصل سوم، با تمرکز بر سه قالب لجستیک معکوس، توسعه عمر مواد و توسعه عمر منابع، قدری دقیق‌تر زنجیره بازیافت و نظام حکمرانی مدیریت پسماند کشورمان بررسی و به بیماری و نارسایی آن پرداخته شد. در فصل چهارم بایدها و نبایدهای دولت برای خروج از وضعیت فعلی بررسی و تشریح گردید و با اشاره به ضرورت شکل‌گیری مشارکت عمومی-خصوصی و هم‌حکمرانی بر سه محور حکمرانی، به معرفی اقدامات اساسی پرداخته شد که تاکنون توسط بخش خصوصی انجام شده است.

در آمیختن مشارکت عمومی-خصوصی و هم‌حکمرانی نهادی، همکاری و همیاری بین نهادهای دولتی و بخش خصوصی را به نحوی شکل می‌دهد که هر دو به طور توانمند در تصمیم‌گیری‌ها و مدیریت سیستم نقش دارند. برای موفقیت در این مدل از همکاری، باید چارچوبی سازمان‌یافته ایجاد شود که در آن هر دو بخش با شفافیت و تعهد نسبت به اهداف مشترک عمل کنند. موفقیت این مشارکت مستلزم رعایت هشت الزام اساسی است که در ادامه بیان می‌گردند:

۱) ایجاد ساختار حکمرانی شفاف

○ تعریف نقش‌ها و مسؤولیت‌ها: وظایف و نقش‌های هر دو طرف باید به وضوح تعریف شود. معمولاً نهادهای دولتی به اجرای اهداف اجتماعی و تطابق با قوانین نظارت دارند، در حالی که بخش خصوصی با نوآوری به کارایی و سودآوری کمک می‌کند.

○ تشکیل نهاد مشترک حکمرانی: ایجاد یک هیأت مدیره یا کمیته مشترک که شامل نمایندگان هر دو بخش عمومی و خصوصی باشد، می‌تواند در نظارت بر مدیریت و تصمیم‌گیری‌ها نقش مهمی ایفا کند و به هم‌حکمرانی کمک کند.

۲) هم‌راستایی اهداف

○ تفاهم مشترک: باید بر سر اهداف مشترکی مانند ارائه خدمات عمومی، سودآوری یا توسعه پایدار توافق شود. هم‌راستایی در اهداف از بروز تعارضات جلوگیری کرده و سیستم را بر روی خروجی‌هایی که برای هر دو بخش سودمند است، متمرکز نگه می‌دارد.

○ توازن بین سود و منافع عمومی: بخش دولتی عموماً باید به دنبال تأمین منافع اجتماعی و محیط‌زیستی باشد، در حالی که بخش خصوصی بر کسب سود متمرکز است. چارچوب PPP باید این دو هدف را به‌طور هماهنگ در نظر بگیرد.

۳) تصمیم‌گیری مشترک

○ اجرای اصول هم‌حکمرانی: هر دو بخش باید به طور مشترک در فرآیندهای تصمیم‌گیری مانند برنامه‌ریزی، مدیریت ریسک و تعیین استراتژی‌های مدیریت سیستم مشارکت داشته باشند.

○ شفافیت و مکانیسم‌های پاسخگویی: ایجاد سیستم‌هایی برای تضمین شفافیت مانند دسترسی به اطلاعات مالی و ارزیابی عملکرد می‌تواند به هر دو بخش کمک کند تا تصمیم‌گیری‌های مبتنی بر اطلاعات دقیق انجام دهند.

۴) تقسیم ریسک

○ ارزیابی مشترک ریسک‌ها: نهادهای عمومی و خصوصی باید به طور مشترک ریسک‌ها را ارزیابی کنند و تصمیم بگیرند که چگونه این ریسک‌ها بین دو طرف تقسیم شود. نهادهای عمومی معمولاً ریسک‌های سیاسی و نظارتی را مدیریت می‌کنند و بخش خصوصی ریسک‌های مالی و عملیاتی را بر عهده می‌گیرد.

○ استراتژی‌های کاهش ریسک: برنامه‌ریزی برای کاهش ریسک‌ها باید به‌گونه‌ای باشد که منافع هر دو بخش را حفظ کند و از به‌وجود آمدن تنش بین طرفین جلوگیری کند.

۵) پایدارسازی بلندمدت

○ نظارت و تطبیق: پیشرفت و موفقیت مشارکت باید به طور مداوم ارزیابی شود تا اطمینان حاصل شود که انتظارات هر دو طرف برآورده می‌شود. با توجه به تغییرات محیطی یا اقتصادی، باید مدل حکمرانی انعطاف‌پذیر باشد.

○ مشارکت عمومی: اگر مشارکت عمومی-خصوصی شامل پروژه‌ها یا خدماتی باشد که به عموم مردم مربوط می‌شود، مشارکت عمومی و نظرخواهی از ذی‌نفعان بسیار مهم است تا اعتماد عمومی تقویت شود.

۶) رعایت قوانین و مقررات

○ تطابق با چارچوب‌های قانونی: هر دو بخش باید در چارچوب‌های قانونی که بر همکاری‌های عمومی-خصوصی و حکمرانی نظارت می‌کند، عمل کنند.

○ قراردادهای روشن و شفاف: قراردادهای قوی و واضح که انتظارات، مسؤولیت‌ها و سازوکارهای حل اختلاف را تعریف می‌کنند، می‌توانند از بروز اختلافات احتمالی جلوگیری کنند.

۷) معیارهای عملکرد و پاسخگویی

○ تعیین شاخص‌های عملکرد مشترک: باید شاخص‌هایی برای ارزیابی عملکرد در راستای منافع هر دو طرف تنظیم شود. این شاخص‌ها می‌توانند شامل نتایج اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی باشند.

○ ایجاد سازوکارهای پاسخگویی: اطمینان پاسخگویی هر دو طرف در برابر مسؤولیت‌های خود، به تداوم و تقویت مشارکت کمک می‌کند.

۸) سازوکارهای حل اختلاف

○ تعیین پروتکل‌های حل اختلاف: به دلیل تفاوت در اولویت‌ها، ممکن است اختلافاتی ایجاد شود. وجود سازوکارهای مشخص برای حل اختلافات می‌تواند به حفظ رابطه مسالمت‌آمیز بین بخش‌های عمومی و خصوصی کمک کند.

○ واسطه‌گری توسط شخص ثالث: در برخی موارد، استفاده از واسطه‌گری توسط شخص ثالث می‌تواند تعادلی بین منافع هر دو بخش ایجاد کند و تمرکز بر موفقیت بلندمدت مشارکت را حفظ کند.

با عنایت به مواردی که بیان شد، شتاب دادن به توسعه اقتصاد چرخشی کشور و استفاده از ظرفیت ناب کسب‌وکارهای چرخشی در چرخش تولید ناخالص ملی مستلزم شکل‌گیری مشارکت میان ذی‌نفعان دولتی و خصوصی در کشف مزیت‌ها، بهبود محیط کسب‌وکار و سپس بهره‌مندی از مزایای اقتصادی آنها و مشخصاً برنامه‌ریزی دقیق و ایجاد ساختارهایی است که به همکاری مؤثر و تصمیم‌گیری مشترک کمک کند. بر این اساس تاسیس کنسرسیوم در گام اول با تمرکز بر تقویت و توسعه زنجیره بازاریافت و در ادامه با شتابدهی کلیه کسب‌وکارهای چرخشی می‌تواند نقشی ماندگار رقم زند. آورده طرف بخش خصوصی در این شراکت سه ابزار زیر خواهد بود که در کنار نفوذ، انعطاف و اقتدار یک ساختار توانمند از نهاد دولت می‌تواند با تنظیم اهداف مشترک، شفافیت، تقسیم ریسک، و سازوکارهای پاسخگویی، به حکمرانی مؤثر و پایدار هر دو طرف به موفقیت بلندمدت شرکت و کشور منتهی گردد.

۱) سامانه بازار بازاریافت شرکت مهتا در حوزه بازار

۲) نظام لجستیک معکوس نسل دو و سه شرکت مرتبه در حوزه جامعه

۳) کمک تنظیم‌گری اتحادیه صنایع بازاریافت ایران و سایر نقش‌آفرینان بخش خصوصی در نهاد تنظیم‌گر مستقل

۵. ۱) نقشه‌ی راه

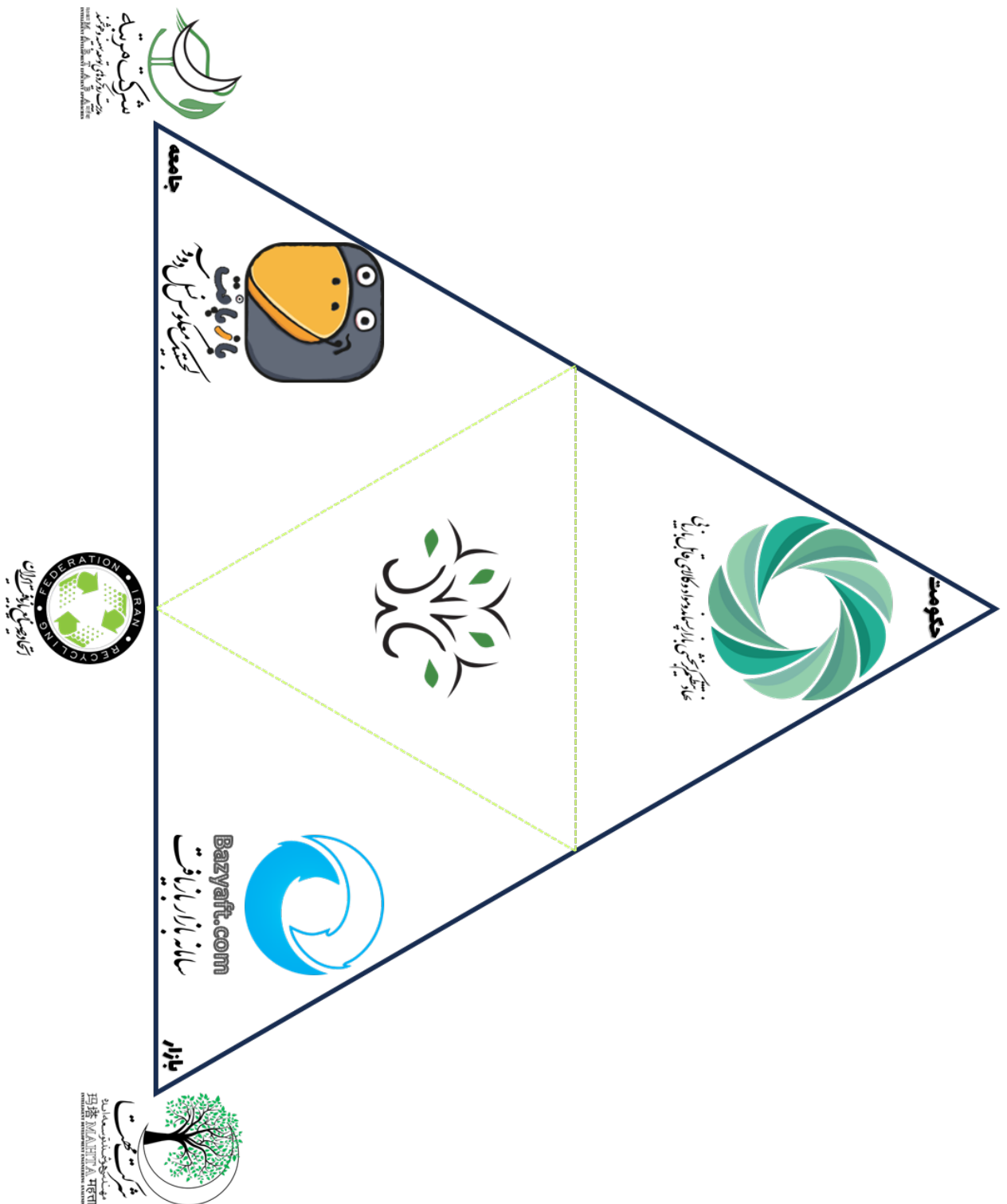
موفقیت یک ساختار حکمرانی بر اساس شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی هر جامعه متفاوت است. با این حال، می‌توان آن را بر اساس معیارهای کلی زیر ارزیابی کرد:

۱) مشروعیت^{۱۲۶}: مشروعیت یک ساختار حکمرانی مستلزم حمایت عمومی و پذیرش آن از سوی مردم، تطابق آن با ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی و اجتماعی جامعه و ظرفیت پذیرش اصلاح و تغییر در درون آن است.

۲) کارآمدی^{۱۲۷}: کارآمدی ساختار حکمرانی تابعی از توانایی ارائه خدمات باکیفیت، مدیریت بهینه منابع و کاهش فساد، کاهش بوروکراسی زائد و افزایش بهره‌وری در بخش‌های مختلف آن است.

¹²⁶ Legitimacy

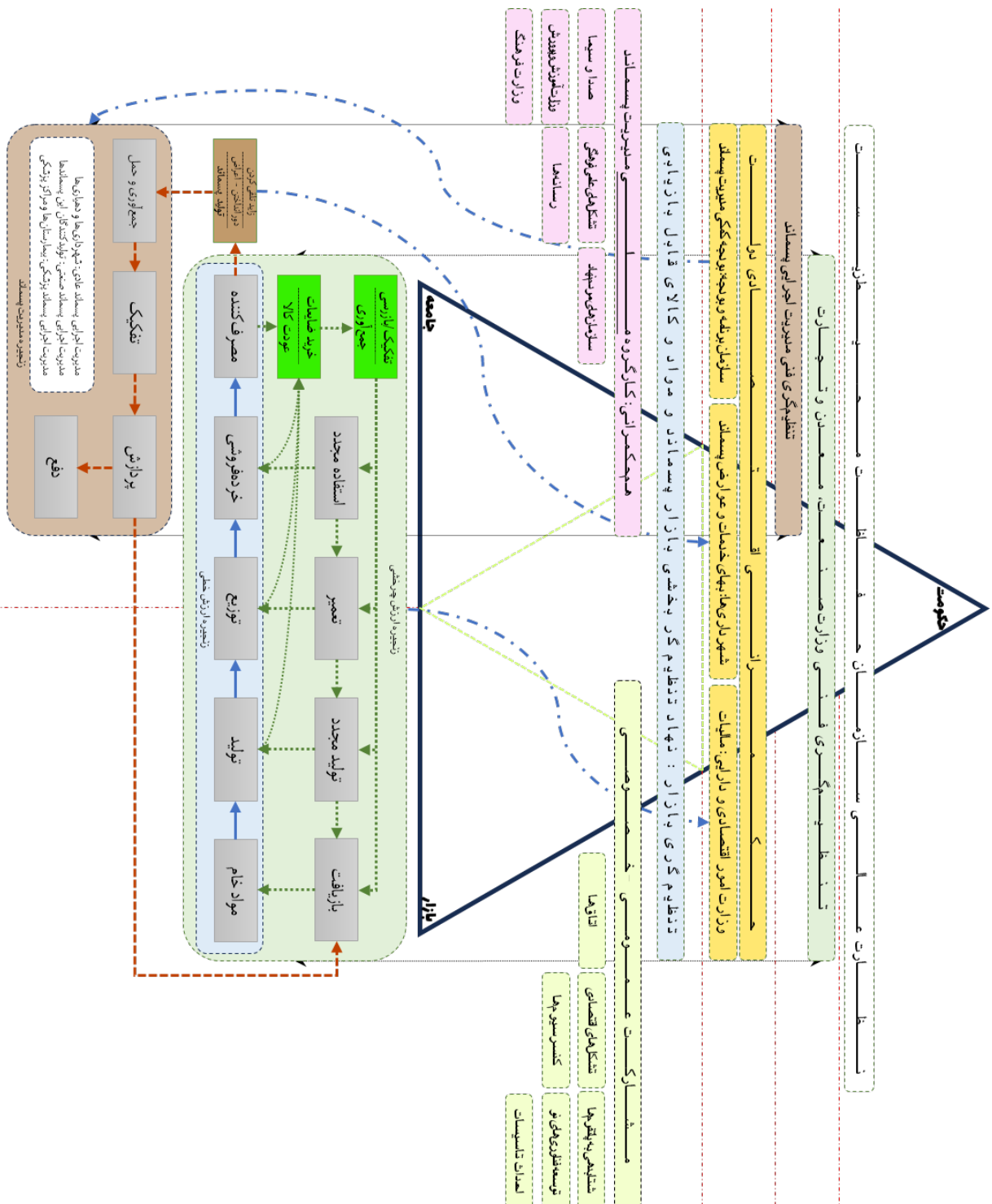
¹²⁷ Efficiency

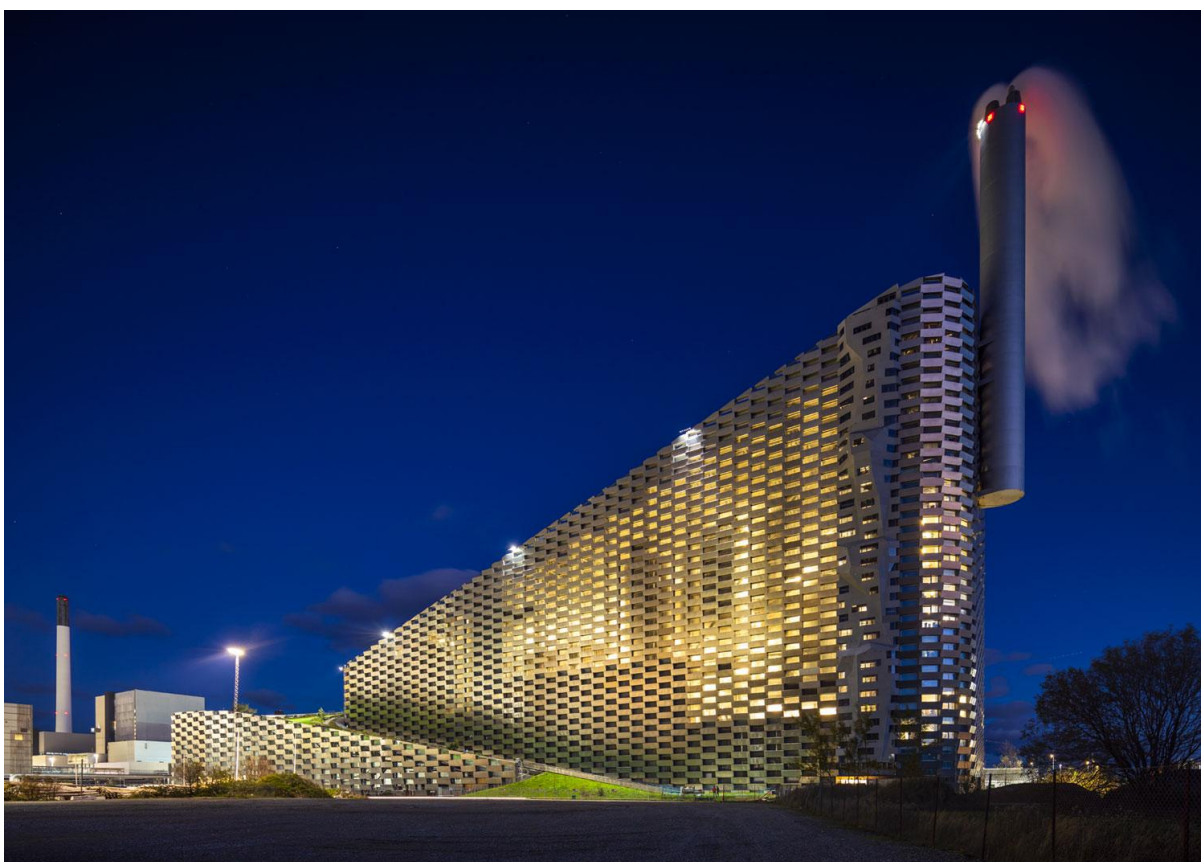
شکل ۳۰ - مدل مفهومی هم‌حکمرانی و مشارکت عمومی -خصوصی به منظور توسعه اقتصاد چرخشی در ایران

- ۳) عدالت^{۱۲۸}: ساختار حکمرانی در شرایطی برقرار می‌ماند که برای همه افراد جامعه دسترسی برابر به منابع و فرصت‌ها را تامین و تضمین نماید و بتواند سازوکارهای حمایت از اقشاری را که پیشتر از نبود آن آسیب‌دیده‌اند در تدارک دیده و تقویت نماید.
- ۴) حاکمیت قانون^{۱۲۹}: در یک ساختار حکمرانی موفق رعایت قانون جایگزین فرمانروایی سلیقه‌ها و تشخیص افراد و سازمان‌ها می‌گردد، مستقل از هر دلیلی مبارزه با فساد در جریان است و هیچ ذی‌نفعی تنظیم‌گر نیست تا از قدرت خود سوء استفاده نماید.
- ۵) شفافیت و پاسخ‌گویی^{۱۳۰}: یک ساختار حکمرانی موفق قادر است درباره سیاست‌ها و اقدامات خود اطلاعات شفاف ارائه دهد، به مردم و رسانه‌ها پاسخگو باشد (جواب پس دهد) و امکان نظارت عمومی را بر عملکرد خود فراهم آورد.
- ۶) مشارکت عمومی^{۱۳۱}: ساختار حکمرانی موفق با ایجاد فضایی برای مشارکت فعال مردم در تصمیم‌گیری و اجرا و با تقویت نهادهای مدنی، زیرساخت‌های لازم برای رشد پایدار اقتصادی، توسعه فناوری‌ها را فراهم و با مشارکت تمام ذی‌نفعان به تحقق انسجام ملی کمک می‌نماید.
- بر این بنیان تغییرات در نظام حکمرانی محیط‌زیست جهت استفاده کشور از ظرفیت‌های اقتصادی و اجتماعی اقتصاد چرخشی اجتناب‌ناپذیر است. این تغییرات چشم‌انداز جدیدی از آینده را شکل خواهند داد:
- ۱) زنجیره ارزش چرخشی در تکمیل زنجیره ارزش خطی شکل گرفته و تحت تنظیم‌گری فنی وزارت صنعت، معدن و تجارت توسعه می‌یابد.
- ۲) زنجیره مدیریت پسماند با تمرکز بر خدمات بهینه، تحت تنظیم‌گری فنی مدیریت اجرایی هریک از انواع پسماند ارتقا خواهد یافت.
- ۳) حکمرانی اقتصادی دولت از طریق دریافت مالیات از زنجیره‌های ارزش خطی و چرخشی و دریافت بهای خدمات و عوارض پسماند از شهروندان از ناترازی خارج شده و سازمان برنامه و بودجه منابع کمکی را به شکل هدفمند در توسعه فناوری‌های نو و احداث تاسیسات از طریق مشارکت عمومی-خصوصی تخصیص خواهد داد.
- ۴) با کمک اتاق‌ها و تشکل‌های اقتصادی، مشارکت عمومی-خصوصی در قالب کنسرسیوم‌ها شکل گرفته و شتابدهی به توسعه پلتفرم‌ها و بکارگیری فناوری‌های نو از جمله فناوری اطلاعات موجب می‌گردد بهره‌وری زنجیره به شکل چشمگیر افزایش یافته و مدل‌های اقتصادی بهینه جایگزین مدل‌های ناکارآمد گردند.
- ۵) مناسبات بازار پسماند و مواد کالای قابل بازیابی ذیل نهاد تنظیم‌گر مستقل بخش ساماندهی شده و تضمین رقابت در بازار بر رویه‌های ضد رقابتی مسلط و انحصار موجود در بازار مهر خاتمه خواهد زد.
- ۶) تصمیم‌گیری از اضلاع به مرکزیت هرم حکمرانی منتقل گردیده، کارگروه مدیریت پسماندها به معنای واقع «ملی» شده و در تصمیمات کارگروه، هم‌حکمرانی توانان نمایندگان دستگاه‌های دولتی با نمایندگان تشکل‌های اقتصادی، علمی، فرهنگی و سازمان‌های مردم‌نهاد تجلی یافته و ضریب موفقیت تصمیمات کارگروه را افزایش خواهد داد.
- ۷) مشارکت و هم‌حکمرانی نمایندگان کلیه ساختارهای اثرگذار بر زنجیره، در کنار نمایندگان رسانه‌ها، صدا و سیما، وزارت آموزش و پرورش و وزارت فرهنگ ضریب موفقیت سیاست‌های فرهنگی این حوزه را افزایش خواهد داد.

¹²⁸ Justice¹²⁹ Rule of Law¹³⁰ Transparency and Accountability¹³¹ Public Participation

شکل ۳۱ - مدل مفهومی جایگاه نهادهای و نقش آفرینان در توسعه اقتصاد چرخشی در سرفصل‌های اجسنتیک معکوس، زنجیره بازاریافت و مدیریت پسماندها

تصویر ۱ - تأسیسات مدیریت پسماندهای غیرقابل بازیافت و مرکز تفریحی شهر کپنهاگ در کشور دانمارک مشهور به Amager Slope یا Copenhill. برای تماشای منظره شهر کپنهاگ، استفاده از پیست اسکی، رستوران‌ها، کافه‌ها و سایر جاذبه‌های گردشگری تأسیسات مدیریت پسماند کپن‌هیل می‌توان از طریق سایت آن اقدام نمود. (تصویر از Laurian Ghinitoiu - سایت www.archdaily.com)

۵.۲) بسته‌ی سیاستی و جداول توجیهی

۵.۲.۱) ماده ۱- افزایش فراگیری و ارتقای ساختار کارگروه ملی مدیریت پسماند

با هدف هم‌افزایی تمام ظرفیت‌های بالقوه کشور در سه نهاد حاکمیت، بخش خصوصی و شهروندان در حل چالش مدیریت پسماند، از تاریخ تصویب این سند ذیل بند «ت» ماده «۴۸» قانون برنامه هفتم توسعه کارگروه ملی مدیریت پسماند با عضویت معاون اول رئیس‌جمهور به عنوان رئیس کارگروه، رئیس سازمان حفاظت محیط‌زیست (دبیر کارگروه)، معاونین وزارتخانه‌های کشور، راه و شهرسازی، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، صنعت، معدن و تجارت، نفت، نیرو و جهاد کشاورزی، معاونین سازمان‌های برنامه و بودجه کشور، استاندارد، صداوسیما، جمهوری اسلامی و سه نفر از نمایندگان مجلس شورای اسلامی، نماینده اتاق‌های بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران، اصناف، تعاون، انجمن سازندگان تجهیزات صنعتی ایران، اتحادیه صنایع بازیافت ایران، سندیکای شرکت‌های ساختمانی ایران، ۳ نفر عضو هیئت‌علمی به انتخاب وزیر علوم و دو نفر نماینده سازمان‌های مردم‌نهاد (با رای‌گیری از میان خودشان به دعوت و نظارت سازمان) تشکیل می‌گردد.

نتایج	درون داد	فعالیت	خروجی	دست‌آورد	تأثیر
(هدف)	(داده‌ها)	(چه چیزی انجام می‌شود؟)	(چه چیزی حاصل یا تولید می‌شود؟)	(چه تغییری نیاز داریم که بدست آوریم؟)	(تغییرات بلندمدت در شرایط اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیستی)
هم‌افزایی تمام ظرفیت‌های بالقوه کشور جهت حل چالش مدیریت پسماند	اصلاح رویه موجود: - مشارکت برآیند نهاد بازار (۶ نفر نمایندگان) - تشکیل‌های بخش (خصوصی) - مشارکت برآیند نهاد شهروندان (۳ نفر) - نماینده مجلس، ۳ نفر - نماینده دانشگاه و ۲ نفر - سازمان‌های (مردم‌نهاد)	اصلاح ساختار و جایگاه کارگروه ملی مدیریت پسماند در جهت تعریف و جانمایی نهاد یکپارچه تصمیم‌گیر کلان برای تبیین راهبردهای ملی مدیریت پسماند کشور	افزایش فراگیری و ارتقای ساختار کارگروه ملی مدیریت پسماند طوفان فکری و اشتراک‌گذاری دانش و تجربیات نقش‌آفرینان زیست‌بوم مدیریت پسماند در جهت افزایش قابلیت اطمینان و شانس پیروزی برنامه‌های راهبردی کشور توافق نقش‌آفرینان زیست‌بوم مدیریت پسماند کشور بر راهبردهای کلان	جلب مشارکت نقش‌آفرینان نهادهای مختلف جامعه در بکارگیری تمام ظرفیت‌های کشور در طول یکدیگر	بر کردن خلأ نهاد برنامه‌ریز کلان یکپارچه در مدیریت پسماند کشور و چالش پسماند و تبدیل آن به فرصت توسعه کشور

دست‌آورد	شاخص، مطالعات پایه	روش‌های تایید یا تصدیق	مخاطرات و فرضیات	نقش نهادهای همکار	منابع مختلف
جلب مشارکت نقش‌آفرینان نهادهای مختلف جامعه در بکارگیری تمام ظرفیت‌های کشور در طول یکدیگر	میزان موفقیت تصمیمات	تحقیق میدانی از شهروندان با نظرسنجی یا پرسشنامه	بر هم نخوردن توازن نمایندگان دولت و بخش غیردولتی در ترکیب کارگروه در مراحل تصویب حکم (=حفظ وزن مشارکت هر بخش در فرآیند تصمیم‌گیری)	همراهی مدیران ارشد نهاد حاکمیت در توسعه مشارکت و افزایش وزن نهادهای شهروندی در فرآیند تصمیم‌گیری می‌تواند بر مقاومت دیوان‌سالاری بدنه نهاد حاکمیت فایده‌آید.	اصلاح رویه موجود منابع انسانی

۵.۲.۲) ماده ۲- پایان حکمرانی سلیقه‌ای، تشخیص محور و فسادزا

سازمان ملی استاندارد موظف است ظرف مدت حداکثر یکسال از تاریخ تصویب این سند ذیل بند «ت» ماده «۴۸» قانون برنامه هفتم توسعه، بر فرایند تدوین موارد زیر و پس از ابلاغ بر اجرای کامل آنها نظارت نماید:

الف- تدوین استاندارد کیفی و بهداشتی مواد بازیافتی و استفاده مجاز از آنها (توسط وزارت صنعت، معدن و تجارت با همکاری اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران)،

ب- تدوین مقررات فنی فرآیندهای تفکیک، جمع‌آوری و حمل، ذخیره‌سازی، انتقال، پردازش، تصفیه و دفع پسماندها و پاکسازی (توسط سازمان حفاظت محیط‌زیست، با همکاری سازمان برنامه و بودجه، وزارت کشور و وزارت بهداشت، اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران)، و

پ- تدوین مقررات فنی احداث، بهره‌برداری و نگهداری از اماکن، تاسیسات، تجهیزات و ماشین آلات مدیریت پسماند (توسط وزارت راه و شهرسازی، با همکاری سازمان برنامه و بودجه، وزارت کشور، وزارت نیرو، وزارت صنعت، معدن و تجارت، معاونت علمی، فناوری ریاست جمهوری و اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران).

تأثیر	دستاورد	خروجی	فعالیت	درون داد	نتایج
(تغییرات بلندمدت در شرایط اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی)	(چه تغییراتی نیاز داریم که بدست آوریم؟)	(چه چیزی حاصل یا تولید می‌شود؟)	(چه چیزی انجام می‌شود؟)	(داده‌ها)	(هدف)
تبدیل چارچوب مورد پذیرش به یک الزام فرهنگی در زیست جامعه	ارتقاء بهره‌وری نظام مدیریت پسماند و زنجیره بازیافت کشور	مقررات فنی احداث تاسیسات، بهره‌برداری و نگهداری از تاسیسات، مقررات فنی فرآورده‌ها و استاندارد محصولات	تدوین مقررات فنی و استاندارد	منابع انسانی زمان دانش فنی	شفاف، قاعده‌مند و قابل اجرا شدن مقررات اجرایی حوزه مدیریت پسماند و زنجیره بازیافت برای متقاضیان و فعالان حوزه‌های تخصصی

منابع مختلف	نقش نهادهای همکار	مخاطرات و فرضیات	روش‌های تایید یا تصدیق	شاخص، مطالعات پایه	دستاورد
مغزافزارهای موجود در سه نهاد حاکمیت، بازار و شهروندان	مشارکت مسئولانه کلیه نهادهای ذی‌نفع در همکاری با سازمان ملی استاندارد در تدوین و بازنگری مقررات فنی و استانداردهای یادشده سهمی به سزا در اجرای صحیح و مناسب این تکلیف دارد.	استحاله فرآیند تدوین مقررات فنی و استاندارد از یک امر کیفی به یک عملیات ترجمه و تولید انبوه	تحقیق رسمی - تحلیل آماری	تعداد مقررات فنی و استانداردهای تدوین شده نسبت به کل تکالیف حکم	ارتقاء بهره‌وری نظام مدیریت پسماند و زنجیره بازیافت کشور

۵. ۲. ۳) ماده ۳- اکتشاف و بهره‌برداری از منابع بکر و ارزشمند اقتصادی و اجتماعی اقتصاد چرخشی در توسعه کشور

وزارت صنعت، معدن و تجارت مکلف است:

۱- با حمایت از توسعه صنعت لجستیک معکوس، موجب گردد که مواد و کالاهای قابل بازیابی اعم از ضایعات، معیوب و مرجوعی جمع شده در شبکه لجستیک معکوس کشور، هر سال به میزان ۱۵ درصد افزایش و پسماند قابل بازیابی کشور تا انتهای اجرای برنامه هفتم توسعه به میزان ۷۵ درصد کاهش یابد؛

۲- با استفاده بهینه از سامانه‌های موضوع مواد ۵ و ۶ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، گردش مواد و کالای قابل بازیابی در کشور را به‌طور دقیق و شفاف رصد کرده و در صورت احراز اصالت منشأ، این مواد و کالاهای محصولات حاصل از بازیافت یا بازسازی آنها را مشمول مجوز و مشوق‌های صادراتی کند؛

۳- آن دسته از صنایع بازیافت که زنجیره تولید خود را از پسماند و مواد قابل بازیابی تا محصولات قابل عرضه در زنجیره ارزش تکمیل نموده‌اند، در زمره صنایع دارای اولویت، پیشران و سبز قرار داده و مشمول حمایت‌های قانونی نماید.

۴- با مانع‌زدایی از مسیر صنایع، تمهیدات لازم را در جهت تعریف و سرمایه‌گذاری بر پروژه‌های مدیریت پسماندهای صنعتی در محل تولید (با اولویت کاهش تولید پسماندهای صنعتی از مسیر ارتقاء فناوری و افزایش بهره‌وری فرآیندهای تولیدی، مدیریت پسماندهای صنعتی در داخل واحدهای صنعتی و مدیریت پسماندهای صنعتی در داخل شهرک‌های صنعتی) اتخاذ نموده به نحوی که تا پایان اجرای برنامه انتقال پسماندهای صنعتی به خارج از شهرک‌های صنعتی و میان استان‌ها تا حد امکان به حداقل برسد.

ساز و کار اجرایی و مشوق‌های موضوع بندهای فوق، اعم از تسهیلات بلاعوض و سود تسهیلات بانکی به پیشنهاد وزارت صنعت، معدن و تجارت به تصویب دولت رسیده و در بودجه‌های سنواتی ملاحظه خواهد شد.

تبصره ۱- تا انتهای اجرای برنامه، فعالیت‌های لجستیک معکوس مشمول معافیت‌های تفکیک از مبداء، موضوع ماده ۵ قانون کمک به ساماندهی پسماندهای عادی با مشارکت بخش غیردولتی خواهند بود.

تبصره ۲- کسب و کارهای لجستیک معکوس، پردازش، بازیافت، تصفیه و دفع، از شعاع استقرار صنایع از کلانشهرها مستثنی خواهد بود و معیارها، ضوابط و نحوه مکانیابی جهت محل استقرار این واحدها، توسط کارگروه تعیین و به تصویب هیئت دولت می‌رسد.

تأثیر	دستاورد	خروجی	فعالیت	درون داد	نتایج
(تغییرات بلندمدت در شرایط اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیستی)	(چه تغییراتی نیاز داریم که بدست آوریم؟)	(چه چیزی حاصل یا تولید می‌شود؟)	(چه چیزی انجام می‌شود؟)	(داده‌ها)	(هدف)
ایجاد اشتغال پایدار (به جای کسب‌وکار سیاه، غیرقانونی و زیرزمینی)، رشد اقتصادی کشور و جلوگیری از تخریب محیط‌زیست و کاهش دست‌اندازی به منابع اولیه به سرمایه‌های میان‌نسلی کشور	اکتشاف و بهره‌برداری از منابع بکر و ارزشمند اقتصادی و اجتماعی اقتصاد چرخشی در توسعه کشور	توسعه صنایع لجستیک معکوس، تکمیل زنجیره رصد کالا، تکمیل زنجیره بازیافت، بهره‌وری و کاهش اتلاف زنجیره تولید	سیاست‌های حمایتی هدایت سرمایه به فعالیت‌های مولد و مانع‌زدایی و مقررات‌زدایی	منابع مالی (سیاست‌های حمایتی، سرمایه‌های پیشران) منابع انسانی (مانع‌زدایی و مقررات‌زدایی)	فعال و قدرتمند شدن اقتصاد چرخشی به عنوان حلقه مفقوده اقتصاد مقاومتی کشور

دستاورد	شاخص، مطالعات پایه	روش‌های تایید یا تصدیق	مخاطرات و فرضیات	نقش نهادهای همکار	منابع مختلف
۱- توسعه صنایع لجستیک معکوس، ۲- تکمیل زنجیره رصد کالا، ۳- تکمیل بازیافت، ۴- افزایش بازده و کاهش اتلاف زنجیره تولید	۱- نسبت کالای ورودی به زنجیره لجستیک معکوس به پسماند تولیدی، ۲- نسبت مجموع پسماند و کالای ورودی به زنجیره لجستیک معکوس به کل تولیدات و واردات کشور ۳- میزان درآمد مشمول مالیات صنعت بازیافت به تولید ناخالص ملی ۴- نسبت پسماند صنعتی اظهارشده واحدهای صنعتی و معدنی به کل محصولات	تحقیق رسمی- تحلیل آماری	تخصیص ابزارهای حمایتی بدون پایش دقیق شرایط و نیازهای جامعه هدف می‌تواند موجب اتلاف منابع کشور بدون تحقق اهداف یاد شده دارد.	همکاری اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی اتاق ایران و اتحادیه صنایع بازیافت ایران با وزارت صمت در تدوین فرآیند پایش و کنترل گزارشات عملیاتی، هدفمند کردن اعمال سیاست‌های حمایتی موضوع این ماده را تضمین می‌نماید.	منابع مالی منابع انسانی

۵. ۲. ۴) ماده ۴- احداث تاسیسات منطقه‌ای تبدیل پسماند به مواد و انرژی و همچنین دفن گاه‌های

تجدیدپذیر مجهز به هاضم و تصفیه شیرابه بدون وابستگی به منابع نقدی

برای احداث تاسیسات منطقه‌ای تبدیل پسماند به مواد و انرژی و همچنین دفن گاه‌های تجدیدپذیر مجهز به هاضم و تصفیه شیرابه تا انتهای برنامه هفتم توسعه، به دولت اجازه داده می‌شود، سالانه تا سقف چهل هزار میلیارد (۴۰.۰۰۰.۰۰۰.۰۰۰.۰۰۰) ریال از محل تهاتر اراضی و املاک متعلق به دولت به قیمت کارشناسی یا فروش از طریق مزایده مشروط به حفظ کاربری بعد از واگذاری و با سازوکار گردش خزانه صرف اجرای طرح‌های فوق، ترجیحاً از طریق وزارت راه و شهرسازی با همکاری وزارت کشور و سازمان حفاظت محیط‌زیست کند. منابع موضوع ماده ۶ قانون کمک به ساماندهی پسماندهای عادی با مشارکت بخش غیردولتی صرفاً صرف تکمیل پروژه‌های نیمه‌تمام احداث خواهد شد. برنامه‌ریزی و اولویت‌بندی پروژه‌های احداث و تکمیل و تخصیص اعتبارات توسط کارگروه ملی مدیریت پسماند انجام می‌گردد.

تأثیر	دستاورد	خروجی	فعالیت	درون داد	نتایج
(تغییرات بلندمدت در شرایط اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیستی)	(چه تغییری نیاز داریم که بدست آوریم؟)	(چه چیزی حاصل یا تولید می‌شود؟)	(چه چیزی انجام می‌شود؟)	(داده‌ها)	(هدف)
برخوردار شدن تمام مناطق و عرصه‌های جمعیتی کشور از یک نظام استاندارد و شایسته مدیریت پسماند و رفع مخاطرات محیط‌زیستی ناشی از دفع غیراصولی (تلنبار) پسماندها در طبیعت	بکارگیری متخصصین امر احداث در عملیات احداث تأسیسات مدیریت پسماند، وارد شدن پیمانکاران عمرانی رتبه یک کشور در پروژه‌ها و متمرکز نمودن بهره‌برداران حرفه‌ای بر فرآیند بهره‌برداری این تأسیسات	احداث تأسیسات منطقه‌ای تبدیل پسماند به مواد و انرژی و همچنین دفن‌گاه‌های تجدیدپذیر مجهز به هاضم و تصفیه شیرابه بدون وابستگی به منابع نقدی	۱- واگذاری عملیات احداث به وزارت راه و شهرسازی ۲- تخصیص منابع غیرنقدی مورد نیاز جهت پروژه‌های احداث جدید و تخصیص منابع نقدی مورد نیاز برای تکمیل پروژه‌های نیمه‌تمام ۳- استفاده از ظرفیت پیمانکاران عمرانی رتبه یک کشور در پروژه‌های احداث تأسیسات مدیریت پسماند	اصلاح رویه موجود منابع مالی (غیرنقدی)	سامان‌یافتن مدیریت پسماندهای عادی کشور

دستاورد	شاخص، مطالعات پایه	روش‌های تایید یا تصدیق	مخاطرات و فرضیات	نقش نهادهای همکار	منابع مختلف
بکارگیری متخصصین امر احداث در عملیات احداث تأسیسات مدیریت پسماند، وارد شدن پیمانکاران عمرانی رتبه یک کشور در پروژه‌ها و متمرکز نمودن بهره‌برداران حرفه‌ای بر فرآیند بهره‌برداری این تأسیسات	۱- رشد تعداد سایت‌های احداث‌شده و رشد تعداد سایت‌های تکمیل/اصلاح‌شده در هر سال ۲- نسبت منابع غیرنقدی تخصیص‌یافته به کل منابع ۳- گردش مالی پروژه‌ها و رتبه پیمانکاران واردشده به فرآیند احداث	تحقیق رسمی - تحلیل آماری	چسبندگی و اصرار مدیریت سازمان شهرداری‌های وزارت کشور و پیمانکاران کنونی حوزه مدیریت پسماندها بر روش ناکارآمد فعلی و مقاومت در مقابل هرگونه تغییر و بهبود وضع فعلی.	مقایسه کارنامه وزارت راه و شهرسازی در اجرای پروژه‌های عمرانی خصوصاً در حوزه احداث در قیاس با وضعیت نامطلوب فعلی موید اثربخشی این اصلاح خواهد بود.	اصلاح رویه موجود منابع مالی (غیرنقدی) منابع مالی (غیرنقدی)

۵.۲.۵ ماده ۵- نوسازی ناوگان حمل و نقل و از رده خارج شدن خودروهای فرسوده

وزارت صنعت، معدن و تجارت مکلف است با همکاری وزارتخانه‌های راه و شهرسازی و نفت، سازمان حفاظت محیط زیست و اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران، فرآیند نوسازی ناوگان حمل و نقل و از رده خارج کردن، اسقاط و بازیافت خودروهای فرسوده را به نحوی مورد معماری مجدد و اصلاح قرار دهد که:

۶-۱- گواهی اسقاط خودرو فرسوده مطابق با سازوکار ماده ۱۲ قانون رفع موانع تولید رقابت‌پذیر و ارتقای نظام مالی کشور، فرآورده صرفه‌جویی شده حاصل از جایگزینی خودروی نوشماره با خودروی فرسوده را در نیمه عمر سرمایه‌گذاری به نفع صاحب گواهی حواله نماید؛

۶-۲- عمر متوسط ناوگان شخصی و تجاری کشور به زیر ۱۰ سال کاهش یابد؛

۶-۳- ناوگان موتورسیکلت فعال در کلان‌شهرهای کشور به صورت کامل با موتورسیکلت‌های برقی جایگزین گردد. تبصره- تا انتهای اجرای برنامه، صنایع اسقاط و بازیافت خودروی دارای پروانه بهره‌برداری به شرط عرضه محصولات خود در شبکه لجستیک معکوس کشور، از مالیات مستقیم با نرخ صفر معاف خواهند بود.

تأثیر	دست‌آورد	خروجی	فعالیت	درون داد	نتایج
(تغییرات بلندمدت در شرایط اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیستی)	(چه تغییری نیاز داریم که بدست آوریم؟)	(چه چیزی حاصل یا تولید می‌شود؟)	(چه چیزی انجام می‌شود؟)	(داده‌ها)	(هدف)
کاهش مرگ‌ومیر شهروندان در اثر تصادف و آلودگی هوا کاهش تصادفات جاده‌ای کاهش انتشار گاز گلخانه‌ای در سال کاهش اتلاف مقادیر هنگفت سوخت نوسازی ناوگان تجاری و تبدیل شدن کشور به هاب ترانزیت اروپا به چین	نوسازی ناوگان حمل و نقل و از رده خارج شدن خودروهای فرسوده	۱۰ میلیارد دلار سود ناشی از صرفه‌جویی سوخت در سال استحصال یک میلیون تن فولاد از چرخه بازیافت	معماری مجدد و اصلاح فرآیند نوسازی ناوگان حمل‌ونقل و از رده خارج کردن، اسقاط و بازیافت خودروهای فرسوده و تعریف یک مدل اقتصادی پایدار و خود اتکا از طریق اتصال آن به ماده ۱۲ قانون «رفع موانع رقابت‌پذیر و ارتقای نظام مالی کشور» و قطع وابستگی از بودجه	اصلاح رویه موجود منابع مالی (غیرنقدی)	نوسازی ناوگان حمل و نقل و از رده خارج شدن خودروهای فرسوده

دست‌آورد	شاخص، مطالعات پایه	روش‌های تایید یا تصدیق	مخاطرات و فرضیات	نقش نهادهای همکار	منابع مختلف
۱- ۱۰ میلیارد دلار سود ناشی از صرفه‌جویی سوخت در سال ۲- استحصال یک میلیون تن آهن از چرخه بازیافت	۱- نسبت تعداد خودروی از رده خارج‌شده به کل خودروهای ناوگان و مقایسه روند تغییر سن متوسط و سوخت مصرفی سرانه هر دستگاه ۲- میزان آهن ضایعاتی عرضه‌شده توسط مراکز اسقاط در نظام لجستیک معکوس	تحقیق رسمی - تحلیل آماری	مقاومت بدنه وزارت نفت در برابر هر روشی که ارتباط اقتصاد خصوصی کشور را خارج از چارچوب موجود با بازار نفت و فرآورده‌های نفتی برقرار سازد.	همراهی مدیران ارشد نهاد حاکمیت در حل این چالش و برخورداری کشور از مزایای این طرح ملی می‌تواند بر مقاومت موجود قایق آید.	اصلاح رویه موجود منابع مالی (غیرنقدی)

مراجع

- [1] «قانون برنامه پنجساله هفتم پیشرفت جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۳-۱۴۰۷)»، ۱۸ تیرماه ۱۴۰۳. قابل دسترس [از طریق لینک]:
<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1809128>.
- [2] «در کمیسیون استاندارد، محیط‌زیست، توسعه پایدار و آب اتاق ایران بررسی شد: اتاق ایران، سند سیاستی در اقتصاد چرخشی تهیه کند»، پایگاه خبری اتاق ایران، ۷ شهریورماه ۱۴۰۳. قابل دسترس [از طریق لینک]:
<https://otaghiranonline.ir/news/70776>.
- [3] T. Malthus, An Essay on The Principle of Population, London, UK: J. Johnson, in St. Paul's Church-Yard, 1798.
- [4] R. A. Frosch and N. E. Gallopoulos, "Strategies for Manufacturing," *Scientific American*, vol. 261, no. 3, pp. 144-153, 1989.
- [5] T. E. Graedel and B. R. Allenby, Industrial Ecology, New Jersey, U.S: Prentice Hall, 1995.
- [6] "History of Industrial Ecology," International Society for Industrial Ecology (IS4IE), 2023. [Online]. Available: <https://is4ie.org/about/history>.
- [7] S. H. Vares, A. Mohammadian, J. Heidary Dahooie, D. Khajeheian and N. Nabizade, "A Taxonomy Framework for Circular Business Model Patterns from the Perspective of Circular Economy Strategies," *Journal of Business Management*, vol. 1, no. 14, pp. 64-92, 2022.
- [8] N. M. Bocken, S. W. Short, P. Rana and S. Evans, "A Literature and Practice Review to Develop Sustainable Business Model Archetypes," *Journal of Cleaner Production*, pp. 42-56, 2014.
- [9] C. Chen, "Improving Circular Economy Business Models: Opportunities for Business and Innovation: A new Framework for Businesses to Create a Truly Circular Economy," *Johnson Matthey Technology Review*, vol. 1, no. 64, pp. 48-58, 2020.
- [10] M. Geissdoerfer, D. Vladimirova and S. Evans, "Sustainable Business Model Innovation: A Review," *Journal of Cleaner Production*, no. 198, pp. 401-416, 2018.
- [11] M. Geissdoerfer, S. N. Morioka, M. M. de Carvalho and S. Evans, "Business Models and Supply Chains for The Circular Economy," *Journal of Cleaner Production*, no. 190, pp. 712-721, 2018.

- [12] P. Planing, "Towards a Circular Economy - How Business Model Innovation Will Help to Make The Shift," *International Journal of Business and Globalisation*, vol. 1, no. 20, pp. 71-83, 2018.
- [13] A. Osterwalder and Y. Pigneur, *Business Model Generation: a Handbook for Visionaries, Game Changers, and Challengers*, John Wiley & Sons., 2010.
- [14] S. J. R., *Development and Implementation of Reverse Logistics Programs*, Council of Logistics Management, 1998.
- [15] "What is Reverse Logistics?," Reverse Logistics Association, 2017. [Online]. Available: <https://rla.org/site/about>.
- [16] V. Mayer-Schönberger and K. Cukier, *Big data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think*, Boston, New York State: Houghton Mifflin Harcourt, 2013.
- [17] P. Tamás, B. Illés and P. Dobos, "Waste Reduction Possibilities for Manufacturing systems in the industry 4.0," in *IOP Conf. Series: Materials Science & Engineering 161*, Kozani, Greece, 2016.
- [18] "What is Good Governance?," United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UNESCAP), Bangkok, Thailand, 2009.
- [19] "Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth," World Bank, Washington, D. C., 1989.
- [20] *Governance and Development*, Washington, D.C., USA: The World Bank, 1992.
- [21] N. Hermes, W. Salverda, H. W. Hoen and J. Ahrens, "State, Society and Development: Lessons for Africa?," University of Groningen; CDS Research report; Vol. 7, Groningen, Holland, 1999.
- [22] J. Elster, *The Cement of Society, A Survey of Social Order*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1989.
- [23] "EEA Glossary, Command-and-Control," European Environmental Agency, [Online]. Available: <https://www.eea.europa.eu/help/glossary/eea-glossary/command-and-control>.
- [24] R. Baldwin, M. Cave and M. Lodge, *Understanding Regulation: Theory, Strategy, and Practice*, Oxford, UK: Oxford University Press, 2011.
- [25] "EEA Glossary, Market-Based Instrument," European Environmental Agency, [Online]. Available: <https://www.eea.europa.eu/help/glossary/eea-glossary/market-based-instrument>.

- [26] "Index of Economic Freedom: Iran," The Heritage Foundation, Washington, D.C., USA, 2023.
- [27] «قوه مجریه چه مقدار از اقتصاد ایران را در اختیار دارد؟»، خبرگزاری فارس، ۲۶ اردیبهشت ماه ۱۴۰۰. قابل دسترس [از طریق لینک]:
<https://www.farsnews.ir/news/14000226000629>.
- [28] «سهم دولت از اقتصاد ۸۰ درصد است، از پاسخگویی فرار نکنید»، روزنامه کیهان، ۳۱ شهریور ماه ۱۳۹۸. قابل دسترس [از طریق لینک]:
<https://kayhan.ir/fa/news/170603>.
- [29] ا. میدری و ج. خیرخواهان، «حکمرانی خوب، بنیان توسعه»، تهران: ایران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۳.
- [30] م. کریمیان، «زباله‌گردی: زمینه‌های شکل‌گیری و تقاطع سیاست‌ها»، تهران: انتشارات همشهری، ۱۴۰۰.
- [31] «الویری: مردم باید پرداخت هزینه‌های زندگی در تهران را بپذیرند»، پایگاه خبری تحلیلی انتخاب، ۱۹ بهمن ماه ۱۳۹۷. قابل دسترس [از طریق لینک]:
<https://www.entekhab.ir/001v1t>.
- [32] «سیاوشی: شهرداری تهران مافیای زباله را می‌شناسد»، خبرگزاری خانه ملت، ۱۲ خرداد ماه ۱۳۹۸. قابل دسترس [از طریق لینک]:
<https://www.icana.ir/Fa/News/427018>.
- [33] ا. گلزاری، «ارتقای برنامه ظرفیت‌سازی برای اقتصاد چرخشی در مدیریت پسماندهای پلاستیکی در جمهوری اسلامی ایران در راستای سند مکانیزم الزام‌آور برنامه مدیریت پسماندهای پلاستیکی دنیا»، اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران، تهران، ایران، ۱۴۰۲.
- [34] «معاون رئیس‌جمهور و رئیس سازمان حفاظت محیط‌زیست: میزان تولید پسماند در کشور ۱۵۰ گرم بالاتر از سرانه جهانی است»، سازمان حفاظت محیط‌زیست، ۲۴ آبان ماه ۱۳۹۱. قابل دسترس [از طریق لینک]:
<https://www.doe.ir/portal/home/?news/168127/168146/136289/> -میزان-تولید-پسماند-در-کشور-
 ۱۵۰-گرم-بالاتر-از-سرانه-جهانی-است.
- [35] «تولید سالانه ۳۰ میلیون تن پسماند صنعتی در کشور»، باشگاه خبرنگاران جوان، ۱۵ خرداد ماه ۱۳۹۶. قابل دسترس [از طریق لینک]:
<http://www.yjc.ir/00Pf47>.
- [36] «۸ میلیون تن پسماند صنعتی خطرناک در کشور چگونه دفع می‌شود؟»، خبرگزاری فارس، ۲۰ خرداد ماه ۱۳۹۹. قابل دسترس [از طریق لینک]:
<http://fna.ir/exqqgs>.
- [37] «آمار تولید پسماند در کشور؛ کمتر از ۱۰ درصد مراکز زباله استاندارد هستند»، خبرگزاری پانا، ۱۰ اردیبهشت ماه ۱۴۰۱. قابل دسترس [از طریق لینک]:
<https://www.pana.ir/news/1275078>.
- [38] "EEB, EIPiE: Circular Economy," 2021. [Online]. Available: <https://eipie.eu/environmental-issues/circular-economy/>.
- [39] B. Alves, "Global waste generation: Statistics & Facts," 14 July 2023. [Online]. Available: <https://www.statista.com/topics/4983/waste-generation-worldwide/>.
- [40] "Enerdata: Energy intensity," 2022. [Online]. Available: <https://yearbook.enerdata.net/total-energy/world-energy-intensity-gdp-data.html>.

- [41] A. Mahdavi-Damghani, G. Savarypour, E. Zand and R. Deihimifard, "Municipal Solid Waste in Tehran: Current practices, opportunities and challenges," *Waste Management*, pp. 929-934, 2018.
- [42] سالنامه آماری حمل‌ونقل جاده‌ای ۱۳۹۸ کل کشور، تهران، ایران: سازمان راهداری و حمل‌ونقل جاده‌ای، ۱۳۹۹.
- [43] ترازنامه انرژی سال ۱۳۹۸، تهران، ایران: دفتر برنامه‌ریزی و اقتصاد برق و انرژی وزارت نیرو، ۱۳۹۹.
- [44] R. PORTER and T. ROBERTS, *Energy Savings by Wastes Recycling*, London, UK: Elsevier Applied Science Publishers, 2005.
- [45] V. Rich, *The international scrap and recycling industry handbook*, Cambridge, UK: Woodhead Publishing Limited, 2001.
- [46] D. L. Strong, *Recycling in America*, Santa Barbara, CA, USA: ABC-CLIO, Inc., 1997.
- [47] M. Heger and M. Sarraf, "Air Pollution in Tehran: Health Costs, Sources, and Policies," World Bank, Washington, D. C., 2018.
- [48] م. ک. سوچلمایی و م. گلدان‌ساز، «محاسبه اثربخشی و اولویت‌بندی راهکارهای مدیریت کیفیت هوای تهران»، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، تهران، ایران، ۱۳۹۹.
- [49] H. D. and B. A., "The Potential Contribution of Waste Management to a Low Carbon Economy," *Eunomia Report* commissioned by Zero Waste Europe in partnership with Zero Waste France and ACR+, 2015. [Online]. Available: https://zerowasteurope.eu/wp-content/uploads/۱۰/۲۰۱۹/zero_waste_europe_report_The-potential-contribution-of-waste-management-to-a-low-carbon-economy_en.pdf.
- [50] ا. صدرنژاد، «راهکارهای کاهش تولید پسماندهای صنعتی و معدنی با رویکرد بهبود محیط کسب‌وکار، افزایش بهره‌وری فرآیندهای صنعتی و ایجاد فرصت خلق ارزش اقتصادی»، اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران، تهران، ایران ۱۴۰۲.
- [51] P. Hudson, "Safety Culture: Theory & Practice," in *RTO HFM Workshop on "The Human Factor in System Reliability: Is Human Performance Predictable?"*, Siena, Italy, 2001.
- [52] L. Guerrero, G. Maas and W. Hogland, "Solid Waste Management Challenges for Cities in developing countries," *Waste management*, vol. 1, no. 33, pp. 220-232, 2013.
- [53] "Economic Democracy Explained: Community Control over Institutions through Co-Governance," *Policy Briefs*, pp. 1-5, 14 September 2023.
- [54] A. Alvero, S. Ando and K. Xiao, "Watch What They Do, Not What They Say: Estimating Regulatory Costs from Revealed Preferences," International Monetary Fund, Monetary, Mexico, 2022.

پیوست ۱ - دستورالعمل‌های مجوزها و ساماندهی زنجیره بازیافت

بر اساس مصوبه جلسه ۶۷ مورخ ۱۴۰۱/۵/۳۱ هیأت مقررات‌زدایی و بهبود محیط کسب و کار، این دستورالعمل در راستای توسعه اقتصاد چرخشی در کشور و به منظور به‌روزرسانی و شفاف‌سازی مقررات حاکم بر صدور مجوز فعالیت‌های صنعتی و خدمات بازرگانی زنجیره بازیافت، تسهیل در فرآیند صدور و تمدید پروانه و دقت در مراحل دریافت گزارشات با تاکید بر الکترونیکی بودن فرآیندها، بکارگیری شناسه کسب و کار و یکپارچه سازی اطلاعات صادر می‌گردد.

بخش اول - تعاریف و اصطلاحات

۱-۱- مواد و کالاهای قابل بازیابی: مواد و کالاهای مرجوعی، معیوب، محصولات جانبی فرآیند تولید، یا ضایعات جامد، نیمه‌جامد و سیالات محصور و مظروف (غیر مواد منتشر شده اعم از فاضلاب و یا انتشارات هوابرد از قبیل دودکش و ونت‌های فرایندی و ...) هستند که از فعالیت اشخاص تولید می‌گردد و از نظر تولید کننده زائد (پسماند) تلقی نمی‌شود و مادام که تحت تملک مالک باشد، مالک نسبت به مایملک خود حق همه گونه تصرف و انتفاع دارد.

تبصره: مطابق تعریف بند ب از ماده ۲ قانون مدیریت پسماندها، پسماند، به مواد جامد، مایع و گاز (غیر از فاضلاب) گفته می‌شود که به طور مستقیم یا غیرمستقیم حاصل از فعالیت انسان بوده و از نظر تولیدکننده زائد تلقی می‌شود.

۱-۲- خطرناک: مواد و کالایی که به دلیل واجد بودن و یا بالا بودن حداقل یکی از خواص واکنش‌زایی (از جمله خوردگی، اشتعال‌پذیری و انفجارزایی)، سمیت، بیماری‌زایی یا عوامل مشابه (به جز رادیواکتیویته و پرتوزایی)، باعث ایجاد مخاطرات بهداشتی و محیط‌زیستی گردیده و نیازمند مراقبت ویژه و خاص در کلیه مراحل فرآوری یا مدیریت می‌باشند.

۱-۳- خدمات جمع‌آوری (Reverse Logistics): فرآیند برنامه‌ریزی، اجرا و کنترل جریان کارآمد و به‌صرفه مواد و کالاهای قابل بازیابی (خام، در حال تولید و کالاهای تولید شده) اعم از مرجوعی، معیوب، محصول جانبی و ضایعات و اطلاعات مربوط به آنها از مصرف‌کننده نهایی به سمت مبدا تولید با هدف برگرداندن آن به زنجیره ارزش و شامل فعالیت‌های زیر است:

- دریافت: مواد و کالاهای قابل بازیابی (اعم از مرجوعی، معیوب و یا ضایعات) با مراجعه به محل استقرار شهروند (مبدا) یا با مراجعه شهروند به مرکز جمع‌آوری دریافت می‌گردد.

- تفکیک و بازرسی: گروه‌های مختلف مواد و کالاهای قابل بازیابی بر حسب ماهیت در مبدا توسط شهروند جداسازی شده و یا بر حسب کیفیت توسط عوامل مرکز جمع‌آوری بازرسی شده و جهت استفاده مجدد، تعمیر، تولید مجدد یا پردازش و بازیافت دسته‌بندی و ارسال می‌گردند.

- جمع‌آوری: گروه‌های مواد و کالاهای قابل بازیابی توسط ناوگان و تجهیزات مناسب برای حمل آن گروه‌ها در دوره‌های زمانی منظم یا بنا بر سفارش شهروند، به موجب گارانتی یا به اقتضای خدمات پس از فروش در مرکز جمع‌آوری، جمع‌آوری می‌گردند.

۱-۴- پردازش: فرآیندهای عموماً مکانیکی و فیزیکی که با کاهش حجم و افزایش چگالی ضایعات و پسماندها و تبدیل آنها به مواد خام صنایع بازیافت موسوم به مواد خام ثانویه همراه می‌باشد. مواد خام ثانویه (محصول واحدهای پردازش) کماکان زیر صفت ضایعاتی توصیف می‌گردد که این وجه تمایز پردازش با بازیافت می‌باشد. (مثال: گرانول حاصل از آسیاب پلاستیک ضایعاتی از گرانول پلاستیک تولیدی در واحد پتروشیمی متمایز است.)

۱-۵- اسقاط: فرآیندهای خرد کردن، جداکردن و پردازش اجزای تشکیل‌دهنده کالای دارای حداقل دو یا چند جزء قابل بازیافت، با هدف ممانعت از تبدیل آنها به پسماند است.

۱-۶- بازیافت: فرآیندهای تبدیل ضایعات و پسماند به مواد یا انرژی قابل استفاده مجدد است، که برخوردار از بهره اقتصادی بوده و در آنها ضایعات و پسماند پردازش یا اسقاط شده به محصولات واسطه یا نهایی مورد استفاده در حلقه‌های دیگر زنجیره ارزش (خارج از زنجیره مدیریت پسماند) تبدیل و بازچرخانی می‌شود. توجه به دو نکته در خصوص بازیافت حائز اهمیت است:

- ۱- نهاده صنعت بازیافت مواد خام ثانویه (در مقابل روش مرسوم تولید از مواد خام اولیه) است؛ لذا کد مشخصه جداگانه نداشته و ذیل هر فرآیند که تولید، از مواد خام ثانویه ممکن باشد قابلیت تعریف خواهد داشت.
- ۲- محصولات فرآیند بازیافت نسبت به محصولات تولیدی از منابع اولیه خام متمایز نیستند و دیگر زیر صفت ضایعاتی توصیف نمی‌گردند. (مثال: در یک گرید یکسان، شمش حاصل از ذوب سنگ معدن تفاوتی با شمش حاصل از ذوب قراضه ندارد).
- ۱- ۷- تصفیه (بی‌خطر سازی) و دفع: کلیه روشهای از بین بردن یا کاهش خطرات ناشی از پسماندها و فرآیندهایی است که به واسطه آنها در انتهای زنجیره بازیافت در ازای دریافت تعرفه‌ای مشخص، دوره تجزیه‌پذیری طبیعی پسماند یا مشتقات آن با روشهای اصولی نظیر تولید کمپوست، هضم، تبدیل به انرژی، دفن بهداشتی و تصفیه شیرابه، و... کاهش می‌یابد.

بخش دوم- حوزه صنعت

- ۱- ۲- دامنه شمول: کلیه واحدهای متقاضی دریافت جواز تأسیس و پروانه بهره‌برداری در حوزه صنعت بازیافت که حوزه فعالیت آنها می‌تواند شامل تمامی یا بخشی از موارد مندرج در بخش تعاریف باشد، لیکن فرآیند بازیافت جزء مهم و غیر قابل حذف این واحدها می‌باشد.
- ۲- ۲- رسته‌ها:

۱- شاخه بازیافت/ زیرشاخه پردازش:	کد آیسیک (نگارش ۴): طبقه ۳۸۳۰
۲- شاخه بازیافت/ زیرشاخه اسقاط:	کد آیسیک (نگارش ۴): طبقه ۳۸۳۰
۳- شاخه بازیافت/ زیرشاخه تولید خوراک دام و طیور از بازیافت ضایعات غذایی:	کد آیسیک (نگارش ۴): طبقه ۱۰۸۰
۴- شاخه بازیافت/ زیرشاخه تولید الیاف از بازیافت:	کد آیسیک (نگارش ۴): طبقات ۱۳۹۹ و ۱۳۱۱
۵- شاخه بازیافت/ زیرشاخه تولید فرآورده‌های سلولزی از بازیافت:	کد آیسیک (نگارش ۴): گروه ۱۷۰
۶- شاخه بازیافت/ زیرشاخه تولید کک و فرآورده‌های پتروشیمیایی از بازیافت:	کد آیسیک (نگارش ۴): دسته ۱۹
۷- شاخه بازیافت/ زیرشاخه تولید مواد شیمیایی از بازیافت:	کد آیسیک (نگارش ۴): دسته ۲۰
۸- شاخه بازیافت/ زیرشاخه تولید محصولات لاستیکی از بازیافت:	کد آیسیک (نگارش ۴): گروه ۲۲۱
۹- شاخه بازیافت/ زیرشاخه تولید محصولات پلاستیکی از بازیافت:	کد آیسیک (نگارش ۴): گروه ۲۲۲
۱۰- شاخه بازیافت/ زیرشاخه تولید فرآورده‌های غیرفلزی معدنی از بازیافت:	کد آیسیک (نگارش ۴): گروه ۲۳
۱۱- شاخه بازیافت/ زیرشاخه تولید فلزات از بازیافت:	کد آیسیک (نگارش ۴): گروه ۲۴
۱۲- شاخه بازیافت/ زیرشاخه تصفیه و دفع غیر خطرناک:	کد آیسیک (نگارش ۴): طبقه ۳۸۲۱
۱۳- شاخه بازیافت/ زیر شاخه تصفیه و دفع خطرناک:	کد آیسیک (نگارش ۴): طبقه ۳۸۲۲

- ۲- ۳- سازوکار اجرایی و فرآیند انجام کار: ساز و کار صدور، تمدید و انتقال جواز تأسیس، پروانه بهره‌برداری و تولید بدون کارخانه مطابق تعاریف، اصطلاحات و رسته‌های مشروح در این دستورالعمل، به ترتیب مطابق ساز و کارهای مندرج در بخش‌های ۶/۱ ۶/۲ ۶/۳ و ۶/۴ دستورالعمل سرمایه‌گذاری صنعتی انجام خواهد شد.

تبصره ۱- ادارات کل موظفند حسب تقاضای دارندگان پروانه بهره‌برداری که مطابق با تعاریف، اصطلاحات و رسته‌های مشروح در این دستورالعمل در حوزه بازیافت فعالیت صنعتی دارند، عنوان بازیافت و رسته فعالیت را به شرح فعالیت با توضیحات پروانه بهره‌برداری اضافه نمایند. در صورت عدم تفکیک فرآیندها، تصمیم کمیته‌ای مرکب از نمایندگان دفتر محیط زیست و محیط کار، اتحادیه صنایع بازیافت ایران، و دفتر تخصصی مربوطه (در خصوص گزارش فنی اتحادیه) ملاک عمل می‌باشد. در صورت ایجاد فرآیندهای جدید صنعتی با رویکرد بازیافت و عدم شمول آن فرآیندها در رسته‌های فوق، با تصمیم کارگروه رسته‌های فعالیت یادشده به موارد اضافه می‌گردد.

تبصره ۲- مطابق بند ۲۳ از ماده ۱ قانون تمرکز امور صنعت و معدن و تشکیل وزارت صنایع و معادن از تاریخ اجرای این دستورالعمل، صنایع بازیافت در رسته‌های مشروح در بند ۱- ۲ صرفاً در دامنه شمول این دستورالعمل مجاز به فعالیت بوده و پروانه‌های کسب با عناوین

بازیافت ضایعات کاغذی، بازیافت ضایعات فلزات، بازیافت و آسیاب مواد و ضایعات پلاستیکی، تصفیه، حلاجی ضایعات و بازیافت لیاف و منسوجات، بازیافت انواع ضایعات لاستیکی، بازیافت روغن صنعتی و سایر مواد سوختی و نظایر آن که شامل فرآیند بازیافت هستند، فاقد اعتبار خواهند بود.

بخش سوم- حوزه خدمات بازرگانی

۳-۱- دامنه شمول: کلیه اشخاص حقوقی متقاضی دریافت پروانه خدمات جمع‌آوری (تفکیک از مبدأ، بازرسی و تامین مواد و کالاهای قابل بازیابی برای صنعت) می‌باشد.

۳-۲- رسته‌ها:

۱- (مباشرت ناوگان): در این رسته، ناوگان با تردد از معابر، با کمک تصاویر تبلیغاتی روی خودرو، صدای بلندگو یا پخش موسیقی خاص، واحدهای مسکونی، تجاری و اداری و کارگاه‌ها را از حضور خود مطلع ساخته، و کالا را به مباشرت از طرف مرکز جمع‌آوری، دریافت کرده و پس از حمل به مراکز جمع‌آوری تحویل می‌دهد.

۲- (مباشرت پلتفرم): در این رسته، سفارش جمع‌آوری در ابتدا توسط شهروندان روی پلتفرم ثبت شده، راننده با بررسی و انتخاب سفارش به موقعیت شهروند (واحدهای مسکونی، تجاری، اداری و کارگاه‌ها) مراجعه کرده، به مباشرت از طرف پلتفرم مواد و کالاهای قابل بازیابی را دریافت و آنها را به مراکز جمع‌آوری حمل کرده و تحویل مرکز می‌دهد.

۳- (مباشرت فروشگاه): در این رسته، مواد و کالاهای قابل بازیابی در صورت عدم نیاز، وجود ایراد، یا پس از مصرف توسط شهروندان به فروشگاه تحویل شده و فروشگاه به نیابت از مرکز جمع‌آوری آن را جمع‌آوری می‌نماید.

۳-۳- سازوکار اجرایی و فرآیند انجام کار:

۳-۳-۱- متقاضی خدمات: اشخاص حقیقی و حقوقی مالک مواد و کالاهای قابل بازیابی که شرکت دارای مجوز، با ارائه خدمات به آنها، نهادهای زنجیره بازیافت یا بازتولید را تامین می‌نماید.

۳-۳-۲- شرکت ارائه‌دهنده خدمات: شخص حقوقی است که به عنوان حق‌العملکار از طرف یک یا چند متقاضی خدمات جمع‌آوری را در قالب قرارداد بر عهده می‌گیرد و با بهره‌گیری از بسترهای نرم‌افزاری و تطابق با الزامات فنی قادر می‌باشد که خدمات خود را با انواع مختلف و متنوعی از محصولات و خدمات منطبق سازد.

۳-۳-۳- مسؤول تخصصی ستادی: منظور معاونت تجارت و خدمات (دفتر خدمات آماد و توزیع) است.

۳-۳-۴- تشکل تخصصی:

- اتحادیه صنایع بازیافت ایران: شخصیتی حقوقی، مستقل و غیرانتفاعی است که فعالان بخش را نمایندگی می‌کند و از این پس اتحادیه نامیده می‌شود، دارای شعب استانی است و علاوه بر وظایف معمول، تایید صلاحیت تخصصی متقاضیان پروانه فعالیت تحت نظارت مسؤول تخصصی ستادی به آن برون‌سپاری می‌گردد.

- شعبه: شخصیت حقوقی، مستقل و غیرانتفاعی در هر استان که با توجه به حد نصاب رسیدن اعضای اتحادیه و ارائه درخواست به دبیرخانه اتحادیه تشکیل شده است و در استان‌هایی که اعضا به حد نصاب تشکیل شعبه نرسند امور مربوطه توسط یکی از شعب استانی همجوار بعنوان شعبه معین صورت می‌پذیرد.

۳-۳-۵- سامانه: سامانه اتحادیه به نشانی www.bazyaft.com که مرجع ثبت درخواست متقاضیان، رسیدگی و ارائه پروانه فعالیت به فعالان بخش و رابط ثبت اطلاعات و مرجع استعمال سامانه جامع تجارت و سامانه جامع انبارها و مراکز نگهداری کالا جهت تحقق تکالیف قوانین و مقررات مربوطه است.

۳-۳-۶- درگاه: درگاه ملی مجوزهای کشور به نشانی www.mojavez.ir که محل ثبت درخواست متقاضیان می‌باشد.

۳-۳-۷- شناسه کسب و کار: شناسه یکتایی است که به پنگاه (واحد) کسب و کار، از طریق درگاه اختصاص می‌یابد. این شناسه بر روی مجوزهای صادره موضوع این دستورالعمل درج می‌شود.

۳-۳-۸- ادارات کل صمت استانی ادارات کل صنعت، معدن و تجارت استان‌ها.

۳-۳-۹- پروانه: سندی است که به منظور شروع یا تمدید انجام امور خدمات جمع‌آوری براساس این دستورالعمل توسط دفتر و از طریق سامانه برای شرکت متقاضی صادر می‌گردد که استعلام اعتبار آن بصورت الکترونیکی و فراخوان کدینگ استعلامی از درگاه میسر است.

۳-۳-۱۰- کالاهای مشمول: کلیه مواد و کالاهای قابل بازیابی به جز موارد و کالاهای مشمول قوانین و ضوابط اختصاصی سایر دستگاه‌ها و نهادهای ... (مانند دارو، حامل‌های انرژی، مواد خطرناک و...) بوده و در صورت خطرناک بودن مستلزم رعایت آیین‌نامه حمل مواد خطرناک و سایر مقررات موضوعه (در صورت وجود) می‌باشند.

۳-۳-۱۱- اسرار تجاری: شامل اطلاعات، فرمول‌ها، الگوها، نرم‌افزارها و برنامه‌ها، ابزارها و روش‌ها، تکنیک‌ها و فرآیندها، روش‌های انجام تجارت و داد و ستد، فنون، نقشه‌ها، اطلاعات مالی، فهرست مشتریان، طرح‌های تجاری و سایر مواردی که به طور مستقل دارای ارزش اقتصادی بالقوه یا بالفعل بوده و در دسترس عموم قرار ندارد و تلاش‌های معقولی برای حفظ و حراست آنها انجام شده است.

۳-۳-۱۲- گستره فعالیت: منظور استان‌های محل فعالیت یک شرکت خدمات جمع‌آوری می‌باشد، که شرکت در آن استان‌ها یا دارای مکان فعالیت (دفتر مرکزی، تاسیسات ذخیره‌سازی و ...) می‌باشد یا صرفاً نسبت به ارائه خدمات جمع‌آوری مبادرت می‌نماید.

۳-۳-۱۳- وظایف مسؤول تخصصی ستادی: مسؤولیت سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، امور آموزشی، تصویب خط‌مشی‌ها و مسؤولیت اجرایی این دستورالعمل در قالب صدور تمدید، اصلاح و ابطال پروانه و اعمال هرگونه تغییرات احتمالی در این دستورالعمل به عهده مسؤول تخصصی ستادی می‌باشد و در این راستا با استفاده از پیشنهادات ادارات کل صمت و توان بخش خصوصی (اتحادیه) نسبت به بهبود و تسهیل امور اجرایی از طریق توسعه سامانه‌ها مبادرت می‌نماید. همچنین مسؤول تخصصی ستادی موظف می‌باشد موضوعات و چالش‌های پیش روی صنعت جمع‌آوری کشور را بررسی و در زمینه‌های ذیل اقدام نماید:

- رسیدگی به مشکلات و اعتراضات شرکت‌های خدمات جمع‌آوری نسبت به عملکرد اتحادیه.
- تصمیم‌گیری در خصوص سایر موارد مرتبط که از سوی اتحادیه، ادارات کل صمت استانی یا سایر دستگاه‌ها در امور خدمات جمع‌آوری پیشنهاد می‌گردد.

۳-۳-۱۴- وظایف ادارات کل صمت استانی:

- بررسی میدانی مکان‌های فعالیت و عملکرد متقاضیان پروانه از نظر ارائه خدمات در سطح استان با همکاری اتحادیه و ارائه نظر در سامانه به مسؤول تخصصی ستادی. (باید انجام کل این فرآیند بررسی پرونده به صورت سیستمی ظرف مدت ۱۰ روز کاری صورت گرفته و نظر نهایی در سامانه به مسؤول تخصصی ستادی منعکس شود و در صورت عدم اقدام پس از ۱۰ روز به مثابه تایید تلقی می‌گردد).

- نظارت بر عملکرد شرکت‌های دارای پروانه در سطح استان به صورت مستمر.
- شناسایی و ترغیب شرکت‌های فعال مستقر در استان که فاقد پروانه معتبر هستند به اخذ پروانه با توجه به لزوم شفافیت عملکرد فعالین تجاری و ارائه اطلاعات موجودی، انتقال مکان و مالکیت و... در سامانه جامع تجارت برای تحقق اجرای مواد ۵ و ۶ و تبصره ۴ ماده ۱۸ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز.

- همکاری با مسؤول تخصصی ستادی و انجمن تشکلهای تخصصی در راستای آموزش کاربران سامانه‌ها و برگزاری دوره‌های آموزشی و رفع اشکال فعالین.

۳-۳-۱۵- وظایف اتحادیه:

- رسیدگی به مشکلات و نارضایتی‌های فعالان بخش.
- انعکاس مصوبات مسؤول تخصصی ستادی و سایر مراجع قانونی به اعضا و اعمال نظارت بر اجرای صحیح از طریق سامانه.
- تشخیص و تایید صلاحیت تخصصی متقاضی پروانه خدمات جمع‌آوری از نظر کمی و کیفی، نیروی انسانی مجرب و کفایت تجهیزات و امکانات مورد نیاز و... و همراهی ادارات کل صمت استانی در بازدید میدانی اولیه از مکان‌های فعالیت که باید انجام کل این فرآیند بررسی پرونده به صورت سیستمی ظرف مدت ۱۰ روز کاری صورت گرفته و نظر نهایی و تجمیعی شعب بصورت متمرکز توسط اتحادیه در سامانه به مسؤول تخصصی ستادی منعکس شود و در صورت عدم اقدام پس از ۱۰ روز به مثابه تایید تلقی می‌گردد.

- توسعه زیرساخت‌های مبتنی بر فناوری‌های نوین و پیشرفته به منظور کارا ساختن و توسعه سامانه.
 - طراحی و ایجاد و استقرار سرورها و راه‌اندازی سامانه و پشتیبانی از سامانه و محافظت از اطلاعات با رعایت موارد امنیتی.
 - تدوین و اجرای برنامه‌های آموزشی کاربران سامانه، برگزاری دوره‌های آموزشی و رفع اشکال فعالین تجاری و اجرای همایش‌ها کنفرانس‌های تخصصی مورد نیاز با هماهنگی مسؤول تخصصی ستادی و ادارات کل صمت.
 - ارتقای خدمات جمع‌آوری از طریق انجام مطالعات، تحقیقات و بررسی‌های لازم.
 - اخذ و نگهداری مستندات به صورت فیزیکی و انطباق با مستندات مندرج در سامانه.
 - ایجاد مرکز تماس با هدف پاسخگویی و رفع مشکلات کاربری سامانه.
 - ارائه پیشنهاد برنامه‌ها، مقررات فنی، روش‌های اجرایی، ضوابط و سایر موارد لازم در راستای کاهش هزینه‌های عملیات و رفع موانع و محدودیت‌های توسعه خدمات جمع‌آوری به مسؤول تخصصی ستادی.
- ۳-۱۶- متقاضیان پروانه خدمات جمع‌آوری مکلفند قبل از ارائه درخواست به سامانه موارد ذیل را محقق سازند:
- بکارگیری نیروی انسانی مجرب و متخصص در حوزه فعالیت درخواستی.
 - در اختیار داشتن مرکز جمع‌آوری با کاربری تجاری یا کارگاهی بر اساس ارائه سند مالکیت و یا مستندات اجاره برای خدمات انبارداری مطابق با ضوابط فنی نگهداری کالا (پیوست ۱) که ملاک بررسی کمی و کیفی اتحادیه می‌باشد.
 - در اختیار داشتن ناوگان حمل‌ونقل کالای مناسب برای کلیه کالاهای مشمول در گستره فعالیت، بر اساس ارائه اسناد مالکیت، قرارداد یا اجاره رسمی و معتبر ناوگان (برای نسل ۱ و ۲)
 - دارا بودن مستندات عدم عرضه خارج از شبکه کالا
 - دارا بودن فهرست رسمی کالا (و واحد سنجش و شناسه سامانه جامع تجارت برای هر کالا) ممهور به مهر مرکز جمع‌آوری
 - توانمندی ارائه مدارک: مراجعه به درگاه ملی مجوزهای کشور و ثبت اطلاعات متقاضی جهت پیگیری امور مربوطه و تکمیل گام‌های بعدی در سامانه منجمله ثبت اطلاعات و بارگذاری تصاویر اسناد و مدارک درخواستی در سامانه ممهور به مهر و امضای شرکت و مهر برابر اصل قراردادها در دفاتر اسناد رسمی.
 - مرجع تشخیص و تعیین میزان انطباق با شرایط و امکانات پیش‌بینی شده برای متقاضیان، مسؤول تخصصی ستادی است که تعیین توان و صلاحیت تخصصی متقاضی را به واسطه مسؤولیت برون‌سپاری شده از طریق اتحادیه به عمل می‌آورد.
- ۳-۱۷- کلیه متقاضیان پروانه خدمات جمع‌آوری باید تصاویر مدارک ذیل را در مراحل ثبت نام درگاه و متعاقباً در گام‌های اطلاعاتی سامانه بارگذاری نمایند برخی موارد بصورت استعمال برخط مهیا خواهد شد.
- مدارک هویتی (تصویر کارت ملی و شناسنامه) برای کلیه متقاضیان
 - شناسه ملی، کد ثبت شرکت، اساسنامه معتبر با قید موضوع انجام خدمات جمع‌آوری، آگهی تأسیس و آخرین تغییرات در روزنامه رسمی برای متقاضیان حقوقی
 - سند مالکیت یا اجاره‌نامه معتبر رسمی مرکز جمع‌آوری با کاربری تجاری یا کارگاهی دارای کد رهگیری املاک و مستغلات با درج کدپستی و آدرس صحیح در سامانه
 - اسناد مالکیت، قرارداد یا اجاره ناوگان جمع‌آوری
 - تأییدیه ثبت‌نام رایگان بر سامانه اتحادیه به همراه ارائه تعهدنامه فروش با صورت‌حساب (در صدور مجوز) یا صورت‌حساب‌های فروش بر اساس عملکرد گذشته (در تمدید مجوز)
 - فهرست کالاهای موضوع فعالیت مرکز جمع‌آوری
- ۳-۱۸- صدور پروانه خدمات جمع‌آوری مواد و کالای خطرناک مستلزم درج نام کالاهای خطرناک موضوع فعالیت متقاضی در فهرست کالاهای موضوع فعالیت و ارائه گواهی‌نامه تأیید صلاحیت ناوگان (موضوع ماده ۳۱ و تبصره ۱ ماده ۴۲ آیین‌نامه اجرایی حمل‌ونقل

مواد خطرناک) برای خودروهای فعال در جمع‌آوری این کالاها و کنترل، برچسب‌گذاری و مراقبت اصولی در کل مراحل عملیات است.

۳-۳-۱۹- فعالیت ناوگان، تنها پس از ثبت اطلاعات (گواهینامه رانندگی و کارت شناسایی وسیله نقلیه به نام راننده و بیمه‌نامه ثالث معتبر) توسط دارندگان پروانه خدمات جمع‌آوری نسل اول یا دوم بر سامانه مجاز است. حمل کالای موضوع فعالیت دارندگان پروانه خدمات جمع‌آوری توسط وسایط نقلیه‌ای مجاز است که مشخصات آنها توسط دارندگان مجوز ثبت شده و بارکد شناسایی دوبعدی قابل استعلام از سامانه را دریافت کرده‌اند. حمل و نقل بین شهری مستلزم ارائه بارنامه تمبردار می‌باشد.

۳-۳-۲۰- مدت اعتبار پروانه خدمات جمع‌آوری برای اولین بار یک سال، بار دوم سه سال و موارد تمدیدی ده سال از تاریخ صدور می‌باشد. در صورت برقراری شرایط صدور در تاریخ اتمام اعتبار، تمدید می‌گردد. پروانه‌های صادره با امضای مسؤول تخصصی ستادی صادر می‌شود و به صورت الکترونیکی به متقاضیان ارائه می‌گردد. کلیه دارندگان پروانه خدمات جمع‌آوری باید حداقل ۲ ماه قبل از انقضای اعتبار مجوز نسبت به تمدید آن اقدام نمایند. تا پایان سال ۱۴۰۲ به اشخاص حقیقی متقاضی مجوز حداکثر یک سال فرصت داده می‌شود تا نسبت به ثبت شرکت و انتقال مجوز به شخص حقوقی اقدام نمایند.

تبصره- در صورت صدور مجوز برای حداقل یک مرکز جمع‌آوری تحت تملک یا طرف قرارداد با شخص حقوقی متقاضی پروانه، پروانه خدمات جمع‌آوری برای شرکت متقاضی صادر می‌گردد. با تقاضای شرکت خدمات جمع‌آوری، و تایید اداره کل حوزه فعالیت، مراکز جمع‌آوری بعدی به پروانه شرکت خدمات جمع‌آوری افزوده می‌شود.

۳-۳-۲۱- کلیه دارندگان پروانه خدمات جمع‌آوری مکلفند موجودی و گردش کالای در اختیار خود را به تفکیک مراکز جمع‌آوری بر سامانه بارگذاری نمایند.

۳-۳-۲۲- شرکت‌های خدمات جمع‌آوری بنابر تقاضای شهروندان متقاضی خدمات جمع‌آوری، مواد و کالای قابل بازیابی را به صورت حق‌العملکار از واحدهای مسکونی، تجاری و تولیدی جمع‌آوری می‌نمایند و به نیابت از ایشان به صنایع بازیافت و بازتولید واگذار می‌نمایند و پس از پرداخت سهم شهروندان و مالیات بر ارزش افزوده، حق‌العمل خود را دریافت می‌نمایند؛ لذا با درج موارد یاد شده در صورت‌حساب، مشمول اخذ پروانه کسب صنفی نمی‌گردند. صنایع بازیافت متقاضی خدمات جمع‌آوری می‌توانند از طریق مکانیزم‌های تامین مالی زنجیره‌ای، نهاده‌های مورد نیاز خود را با مباشرت شرکت‌های خدمات جمع‌آوری تامین نمایند.

۳-۳-۲۳- با توجه به لزوم شفافیت عملکرد فعالین تجاری ذیل سامانه جامع تجارت (زیرسامانه جامع انبارها و مراکز نگهداری کالا) و در اجرای مواد ۵ و ۶ و تبصره ۴ ماده ۱۸ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، شرکت‌های خدمات جمع‌آوری موظفند، کلیه تغییرات مکانی، مدیریتی، نوع خدمات قابل ارائه و تغییر متقاضیان خدمات جمع‌آوری را در مقاطع ماهانه در قالب درخواست اصلاح پروانه در سامانه درج نمایند.

۳-۳-۲۴- انجام هرگونه خدمات جمع‌آوری مستلزم اخذ مجوز فعالیت، مطابق مفاد این دستورالعمل می‌باشد.

۳-۳-۲۵- در صورت از بین رفتن هر یک از شرایطی که برای فعالیت شرکت‌های موضوع این دستورالعمل پیش‌بینی شده است، موضوع مورد رسیدگی قرار گرفته و در صورت تشخیص، تعلیق یا لغو پروانه فعالیت صورت می‌پذیرد. همچنین در صورتی که شرکت‌های موضوع این دستورالعمل در مدت ۲ سال متوالی هیچگونه فعالیتی در خدمات جمع‌آوری نداشته باشند و احراز این مهم از سوی اتحادیه یا ادارات کل صمت به مسؤول تخصصی ستادی منعکس گردد، از تمدید پروانه فعالیت شرکت خودداری گردیده و از سرگیری مجدد فعالیت مستلزم احراز شرایط صدور پروانه می‌باشد.

۳-۳-۲۶- در صورتی که فعالان خدمات جمع‌آوری به دلایل:

۱- عدم رعایت ضوابط و مقررات ابلاغی وزارت صنعت، معدن و تجارت

۲- جمع‌آوری پسماند

۳- انحلال، تغییر فعالیت، یا ایجاد وقفه در فعالیت بدون تایید مستندات تسویه حساب با شهروندان تامین‌کننده مواد و کالای قابل

بازیابی توسط مرجع صدور مجوز

- ۴- خودداری از ارائه اطلاعات لازم به اتحادیه یا مراجع قانونی ذیربط و یا هر نوع اقدام دیگری که موجب اختلال در جریان مواد و کالای قابل بازیابی گردد، به ترتیب ذیل عمل خواهد شد:
- مرحله اول: اخطار کتبی توسط مرجع صادرکننده مجوز و تعیین مهلت ۲ ماهه برای رفع نقیصه یا تخلف
- مرحله دوم: لغو موقت مجوز فعالیت به مدت ۲ ماه
- مرحله سوم: لغو دائم مجوز فعالیت
- ۳-۳-۲۷- در صورتی که فعالان خدمات جمع‌آوری مرتکب تخلفات تعزیراتی از جمله تقلب، احتکار، عرضه خارج از شبکه (فروش کالا به واحدهای صنعتی فاقد پروانه مرتبط)، عدم ارائه صورتحساب، قاچاق و یا مباشرت در قاچاق گردند مرجع صادرکننده مجوز بر اساس ضوابط و قوانین موضوعه اشخاص متخلف را به مراجع ذی‌ربط معرفی می‌نماید.
- ۳-۳-۲۸- مرجع صادرکننده مجوز باید در صورت شناسایی فعالان فاقد مجوز، مراتب را به مراجع قضایی ذی‌صلاح اعلام نمایند.
- ۳-۳-۲۹- ارائه اطلاعات، مدارک و مستندات جعلی و یا خلاف واقع تخلف بوده و در صورت احراز، موجب عدم صدور و یا ابطال پروانه صادره توسط مسئول تخصصی ستادی و در صورت لزوم معرفی به مراجع قانونی خواهد شد.
- ۳-۳-۳۰- در صورتی که به هر دلیل شرکت تصمیم به توقف یا تعلیق فعالیت داشته باشد موظف به اعلام مراتب به مسئول تخصصی ستادی در قالب درخواست ابطال پروانه در سامانه خواهد بود. در این صورت ضمن ابطال پروانه، مراتب از طریق سامانه به اطلاع تشکلهای تخصصی ذیربط و سایر ادارات کل صمت گستره فعالیت خواهد رسید. بدیهی است درخواست مجدد برای سرگیری فعالیت مستلزم ارائه مجدد مستندات مطابق دستورالعمل خواهد بود.
- ۳-۳-۳۱- در مورد شرکتهایی که در چندین استان فعالیت می‌نمایند وجود مکان فعالیت و زیرساخت‌های فیزیکی (شعبه، انبار و...) در تمامی استان‌های دارای فعالیت الزامی نمی‌باشد.
- ۳-۳-۳۲- شرکتهای خدمات جمع‌آوری ملزم به حفظ محرمانگی اسرار تجاری و حرفه‌ای مشتریان خود در چارچوب قرارداد فیما بین و عرف تجاری می‌باشند. هرگونه افشا، بهره‌برداری یا سوء استفاده از اطلاعات مزبور در غیر از موارد قانونی، برای متقاضی خدمات جمع‌آوری حق فسخ قرارداد را ایجاد نموده و متخلف علاوه بر جبران خسارت وارده، حسب مورد قابل تعقیب کیفری بر اساس قانون مجازات اسلامی و یا دیگر قوانین مرتبط خواهد بود.
- ۳-۳-۳۳- شرکتهای خدمات جمع‌آوری موظفند کلیه ضوابط وزارت صنعت، معدن و تجارت خصوصاً در حوزه زنجیره تامین را رعایت نموده از جمله اطلاعات مورد نیاز سامانه جامع تجارت و سامانه جامع انبارها و مراکز نگهداری کالا را ارائه نمایند.
- ۳-۳-۳۴- [مطابق اصل ۵۰ قانونی اساسی، بند ۴ سیاست‌های کلی محیط‌زیست، و ماده ۱۸ قانون مدیریت پسماند] جهت پیشگیری و ممانعت از انتشار آلودگی‌های غیر مجاز، شرکتهای خدمات جمع‌آوری موظفند مبادلات اقلام مرتبط با کدهای آیسیک مندرج در ضمیمه ج دستورالعمل تعیین حدود تبدیل پسماندهای ویژه و عادی به یکدیگر را که ظرفیت ایجاد پسماند ویژه و ملازمه با خطر فوری برای محیط و انسان دارند در سامانه پایش سازمان حفاظت محیط‌زیست به نشانی (www.iranemp.ir) اظهار نمایند.
- ۳-۳-۳۵- وزارت صنعت معدن و تجارت به منظور انجام حمایت‌های دولتی در جهت توسعه و نوین‌سازی شبکه‌های خدمات جمع‌آوری و اعمال سیاست‌های تشویقی و حمایتی از ایجاد شرکتهای خدمات جمع‌آوری، ضمن احصای شاخص‌های اعتبارسنجی شرکتهای ارائه‌دهنده خدمات مذکور، امکان رتبه‌بندی این فعالین و احصای ضوابط و استانداردهای لازم در حوزه انبارش مراکز ذخیره‌سازی و استقرار فعالیت‌ها در مراکز خدمات جمع‌آوری حاشیه شهرها را در دستور کار دارد پس از تصویب این مقررات و اعمال رتبه‌بندی این فعالین، تسهیل امور و انجام هماهنگی جهت بهره‌مندی از مزایای نظیر اختصاص زمین در شهرک‌های صنعتی برای مراکز خدمات جمع‌آوری حاشیه شهرها با نرخ صنعتی، اختصاص تسهیلات به نرخ کم‌بهره و... به تناسب رتبه حاصله در نظر خواهد بود.
- ۳-۳-۳۶- از تاریخ اجرای این دستورالعمل، پروانه‌های کسب با عناوین عمده فروشی، خرده‌فروشی و نمایندگی فروش و جمع‌آوری ضایعات راساً یا به صورت حق‌العمل تنها در صورت برخورداری از مجوز جمع‌آوری مجاز به انجام جمع‌آوری خواهند بود.

۳-۳-۳۷- هرگونه تغییر و اصلاح در مفاد این دستورالعمل منوط به تایید کارگروهی مرکب از معاون هماهنگی و محیط کسب و کار، مدیر کل دفتر وزارتی، مسئول تخصصی ستادی، مرکز سرمایه انسانی و سازمانی، اداره کل حقوقی و نماینده اتحادیه بوده و پس از آن به تصویب وزیر محترم، صنعت، معدن و تجارت می‌رسد.

این دستورالعمل در ۳ بخش، ۱۳ بند اصلی، ۴ تبصره و ۱ پیوست تدوین و به تصویب رسیده و ۳ ماه پس از ابلاغ لازم‌الاجرا می‌باشد.

پیوست ۲- آیین نامه «از رده خارج کردن خودروهای فرسوده»

پیشنهادی شورای گفتگوی دولت و بخش خصوصی

هیأت وزیران در جلسه مورخ ۱۴/۰۰/۱۴۰۰ بنا به پیشنهاد مشترک وزارت صنعت، معدن و تجارت و سازمان حفاظت محیط زیست و به استناد اصل ۱۳۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اجرای ماده ۱۰ قانون «ساماندهی صنعت خودرو»، ماده ۱۲ قانون «رفع موانع تولید رقابت پذیر و ارتقای نظام مالی کشور»، ماده ۸ قانون «هوای پاک» و احکام قوانین «توسعه حمل و نقل عمومی و مدیریت مصرف سوخت» و «اصلاح الگوی مصرف انرژی» آیین نامه «از رده خارج کردن خودروهای فرسوده» را به شرح زیر تصویب کرد:

ماده ۱- واژه ها و اصطلاحات زیر در این آیین نامه در معانی مشروح مربوط بکار می روند:

الف- ستاد: ستاد مدیریت حمل و نقل و سوخت.

ب- نظارت عالی: سیاست گذاری، پایش نحوه اجرای فرایند، تعیین مجری و پیگیری اقدامات لازم در راستای از رده خارج کردن وسایل نقلیه فرسوده، کاهش مصرف سوخت و کاهش آلودگی هوا.

پ- وسیله نقلیه: هر وسیله ای که دارای نیروی محرکه بوده و فرمانی به منظور جهت دهی و هدایت داشته باشد.

ت- وسیله نقلیه فرسوده: خودرو و وسیله نقلیه ای که پس از رسیدن به سن مرز فرسودگی، موضوع ماده ۲ آیین نامه اجرایی ماده ۸ قانون هوای پاک (مصوب ۱۴۰۰/۳/۹)^{۱۳۲} به تقاضای مالک یا به ترتیب مقرر در بند ۴ از ماده ۱ آیین نامه موصوف از رده خارج می گردد.

ث- اسقاط^{۱۳۳}: خرد و جدا کردن اجزای تشکیل دهنده وسیله نقلیه فرسوده با هدف بازتولید یا بازیافت این اجزا و ممانعت از تبدیل آنها به پسماند، به صورتی که وسیله نقلیه قابلیت استفاده مجدد در چرخه حمل و نقل را نداشته باشد و مطابق قانون و مقررات شرایط لازم برای ابطال اسناد آن فراهم شود.

ج- بازتولید^{۱۳۴}: تبدیل مواد و کالای قابل بازیابی به محصولات هم رده یا بالاتر^{۱۳۵} قابل استفاده در زنجیره ارزش.

چ- بازیافت^{۱۳۶}: تبدیل مواد و کالای قابل بازیابی به مواد (با رده پایین تر)^{۱۳۷} یا انرژی قابل استفاده در زنجیره ارزش.

ح- گواهی اسقاط: گواهی دارای شناسه منحصر به فرد و یکتا که نشان دهنده انجام فرایند اسقاط و از رده خارج شدن صحیح و مورد تایید مراجع ذیصلاح برابر شرایط مندرج در این آیین نامه صادر می گردد و قابل استفاده برای ذی نفعان می باشد.

خ- مراکز اسقاط و بازیافت: واحدهای صنعتی که مطابق مصوبه جلسه ۶۷ هیأت مقررات زدایی و بهبود محیط کسب و کار مندرج بر درگاه ملی مجوزهای کشور، با برخورداری از پروانه بهره برداری مجاز به فعالیت در رسته اسقاط و بازیافت خودرو و وسایل نقلیه هستند.

د- فراجا: فرماندهی انتظامی جمهوری اسلامی ایران.

ماده ۲- ارزش گواهی اسقاط جهت استفاده برای شماره گذاری وسیله نقلیه ساخت داخل و واردات وسایل نقلیه و قطعات یدکی خارجی متناسب با نوع وسیله نقلیه فرسوده (انواع دیزل، موتورسیکلت، سواری شخصی و عمومی و...) با رعایت صرفه و صلاح مالک وسیله نقلیه فرسوده توسط سازمان حمایت مصرف کنندگان و تولیدکنندگان تعیین می شود.

تبصره- مراکز اسقاط و بازیافت مکلفند حداکثر ظرف مدت یک هفته پس از تقاضای رسمی تولیدکنندگان خودرو و موتورسیکلت در پایگاه اطلاعاتی ستاد حسب مورد گواهی اسقاط در اختیار آنان قرار دهند. چنانچه پس از اعلام تقاضای تولیدکنندگان خودرو و موتورسیکلت، مراکز اسقاط قادر به ارائه گواهی اسقاط نباشد، به منظور جلوگیری از توقف تولید، تولیدکنندگان یادشده معادل ۱/۵ درصد قیمت خودرو یا موتورسیکلت را متناسب با تقاضای اعلامی به حساب صندوق حمایت از توسعه و نوسازی صنعت خودرو واریز می نمایند. نیروی انتظامی موظف است با ارائه گواهی های موضوع این بند نسبت به شماره گذاری اقدام نمایند.

^{۱۳۲} شماره ابلاغ: ۲۷۹۷۹/ت/۵۸۲۹۴-هـ تاریخ ابلاغ ۱۴۰۰/۳/۱۲

^{۱۳۳} Dismantling

^{۱۳۴} Remanufacturing

^{۱۳۵} Same-grade or higher-grades

^{۱۳۶} Recycling

^{۱۳۷} Lower-grades

ماده ۳- در اجرای تکالیف ماده ۱۲ قانون رفع موانع تولید رقابت‌پذیر و ارتقای نظام مالی کشور، مواد ۲ و ۱ قانون توسعه حمل‌ونقل عمومی و مدیریت مصرف سوخت، تبصره‌های ۱ و ۲ ماده ۸ قانون هوای پاک، هر گواهی اسقاط در نیمه عمر سالهای بازگشت سرمایه، مقدار متوسط فرآورده صرفه‌جویی‌شده در اثر از رده خارج شدن وسیله نقلیه فرسوده را به ترتیب مندرج در جدول (۱) به نفع مالک وسیله نقلیه فرسوده حواله می‌نماید. سازمان برنامه و بودجه مکلف است با رعایت سازوکار مندرج در تبصره ۱ ماده ۱۲ قانون رفع موانع تولید رقابت‌پذیر و ارتقای نظام مالی کشور، مجموع فرآورده صرفه‌جویی‌شده حاصل از رده خارج شدن وسایل نقلیه فرسوده را در بودجه سنوات سررسید گواهی محسوب و ذخیره نماید. مالک وسیله نقلیه فرسوده یا ذی‌نفع گواهی اسقاط می‌تواند حواله یادشده را در ازای دریافت وجه نقد:

- ۱) جهت استفاده برای شماره‌گذاری وسیله نقلیه ساخت داخل و واردات وسایل نقلیه و قطعات یدکی خارجی (موضوع ماده ۲)،
- ۲) در بورس انرژی ایران به دولت،
- ۳) یا به صادرکنندگان فرآورده‌های نفتی،
- ۴) خودروسازان،
- ۵) واردکنندگان خودرو و قطعات منفصله،
- ۶) ارائه‌دهندگان تسهیلات مالی و لیزینگ،

۷) یا در قالب گواهی صرفه‌جویی انرژی موضوع بنده ۵ از ماده ۱ آیین‌نامه ایجاد بازار بهینه‌سازی انرژی و محیط‌زیست واگذار نمایند. مطابق بند الف از ماده ۳ آیین‌نامه اجرایی ماده ۱۲ قانون رفع موانع تولید رقابت‌پذیر و ارتقای نظام مالی کشور، صادرات، صادرات در ازای واردات و تهاثر فرآورده‌های موضوع این ماده مجاز است. تعداد سالهای بازگشت سرمایه برای هر یک از انواع وسیله نقلیه در سه ماه ابتدایی هر سال بر اساس نرخ متوسط بنزین و نفت‌گاز و متوسط قیمت آن کلاس از وسیله نقلیه در بازار جهانی، به دعوت وزیر صنعت، معدن و تجارت توسط کمیسیون صرفه‌جویی انرژی موضوع بنده ۵ از ماده ۱ آیین‌نامه ایجاد بازار بهینه‌سازی انرژی و محیط‌زیست تعیین شده و در صورت تغییرات بیش از مثبت یا منفی ۱۰ درصد اصلاح می‌گردد.

جدول (۱)

ردیف	نوع وسیله نقلیه	تعداد ناوگان فرسوده	متوسط پیمایش سالانه هر دستگاه (کیلومتر)	فرآورده	متوسط صرفه‌جویی سالانه حاصل از نوسازی هر دستگاه (لیتر)
۱	سواری، ون و وانت	۳,۵۰۰,۰۰۰	۳۰,۰۰۰	بنزین	۲,۷۰۰
۲	موتورسیکلت (جایگزینی با برقی)	۹,۰۰۰,۰۰۰	۲۰,۰۰۰	بنزین	۱,۲۰۰
۳	کامیون ۱۰-۱۸ تن	۵۸,۷۰۰	۰۰۰,۱۰۰	نفت‌گاز	۳۹,۸۰۰
۴	کامیون ۱۹-۲۶ تن	۳۳۳,۴۰۰	۰۰۰,۱۳۰	نفت‌گاز	۴۱,۶۰۰
۵	کشنده	۱۵۲,۰۰۰	۰۰۰,۱۴۰	نفت‌گاز	۹۲,۶۰۰
۶	کامیونت	۳۲,۰۰۰	۰۰۰,۸۰	نفت‌گاز	۲۱,۰۰۰
۷	مینی بوس	۲۷,۴۰۰	۰۰۰,۸۰	نفت‌گاز	۲۱,۰۰۰
۸	اتوبوس دیزلی برون‌شهری	۰۰۰,۴	۰۰۰,۲۰۰	نفت‌گاز	۱۵۹,۳۰۰

تبصره- کارگروه موضوع ماده ۱۰ موظف است گزارش سالانه اقدامات موضوع این آیین‌نامه را جهت ثبت در فهرست اقدامات جمهوری اسلامی ایران به منظور کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای به سازمان حفاظت محیط‌زیست گزارش نماید. سازمان مکلف است میزان کاهش ناشی از اجرای احکام مربوط را محاسبه و در حساب ملی کاهش داوطلبانه انتشار گازهای گلخانه‌ای جهت کسر از تعهدات بین‌المللی کشور ثبت نماید. سازمان می‌تواند منابع مالی مربوط به کاهش آلاینده‌های گلخانه‌ای موضوع این تبصره را در قالب اعتبار کربن از صندوق‌های بین‌المللی دریافت و جهت هزینه در پروژه‌های کاهش آلودگی هوا از طریق صندوق ملی محیط‌زیست هزینه‌نماید.

ماده ۴- دستگاه‌های مربوط در از رده خارج کردن وسایل نقلیه فرسوده به شرح زیر می‌باشند:

الف- ستاد به عنوان مرجع نظارت عالی.

ب- فراجا به عنوان مسئول احراز اصالت وسیله نقلیه در مراکز اسقاط و بازیافت و انتقال داده‌های مرکز شماره‌گذاری به ستاد و ابطال نهایی اسناد و مدارک، پلاک و کارت سوخت وسایل نقلیه پس از اسقاط.

پ- مراکز اسقاط و بازیافت خودرو به عنوان عامل اجرای عملیات اسقاط.

ماده ۵- مراحل اسقاط وسایل نقلیه فرسوده به ترتیب زیر است:

الف- مراجعه مالک وسیله نقلیه فرسوده به همراه وسیله نقلیه و مدارک به مرکز اسقاط و بازیافت خودرو.

ب- تشکیل پرونده و ارسال به پلیس راهور فراجا جهت کنترل و بررسی صحت و اصالت مدارک و صدور فرم بازدید.

پ- بازدید کارشناس پلیس راهور، تایید اصالت وسیله نقلیه و صدور دستور اسقاط و تایید اسقاط وسیله نقلیه در حضور مدیر و کارشناس مرکز اسقاط و بازیافت، در حد ارکان اسقاط شامل برش ستون و سقف، سوراخ نمودن موتور، از بین بردن شماره‌های شاسی، بدنه، موتور و فک پلاک به گونه‌ای که در چرخه حمل و نقل مجدد قابل استفاده نباشد. ثبت اسقاط وسیله نقلیه توسط مرکز اسقاط و بازیافت خودرو در پایگاه اطلاعاتی ستاد.

ث- بارگذاری تأییدیه اسقاط وسیله نقلیه فرسوده در پایگاه اطلاعاتی ستاد توسط پلیس راهور فراجا و صدور گواهی اسقاط توسط پایگاه اطلاعاتی ستاد جهت عرضه به بورس انرژی ایران یا سایر ذی‌نفعان.

تبصره- تأییدیه اسقاط وسایل نقلیه فرسوده حداقل یک بار در هفته توسط فراجا در پایگاه اطلاعاتی ستاد به صورت سرویس زنده ارسال و بارگذاری می‌گردد.

ماده ۶- به منظور کاهش تخلفات، راستی‌آزمایی و بالابردن امنیت اطلاعات ورودی به پایگاه اطلاعاتی ستاد، فراجا موظف است دسترسی به‌روز به مشخصات وسایل نقلیه‌ای را که برابر مقررات فرسوده محسوب می‌شوند، به نحوی برای پایگاه اطلاعاتی ستاد مهیا نماید که امکان بررسی اطلاعات ثبت شده وسایل نقلیه برای پایگاه اطلاعاتی ستاد فراهم گردد.

ماده ۷- بازتولید و یا استفاده مجدد از موتور، شاسی، اسکلت اتاق، دستگاه سوخت‌رسان و دستگاه انتقال نیروی وسیله نقلیه در درون چرخه حمل و نقل ممنوع است و فراجا موظف است با متخلفین برخورد نماید.^{۱۳۸} دستورالعمل فرآیند باز کردن، تایید کردن و استفاده مجدد در مصارفی غیر از چرخه حمل و نقل به پیشنهاد کارگروه موضوع ماده ۱۰ توسط وزارت صنعت، معدن و تجارت و سازمان ملی استاندارد تهیه و ابلاغ می‌شود.

ماده ۸- احراز اصالت وسیله نقلیه و گواهی اسقاط در مراکز اسقاط و بازیافت بنا به تشخیص پلیس، توسط کارشناس رسمی یا کارشناس یا کاردان فنی فراجا انجام می‌گیرد.

تبصره ۱- در صورت عدم تایید مدارک در بند «ب» ماده (۵) و یا عدم همخوانی اطلاعات وارد شده با اطلاعات موجود در پایگاه اطلاعاتی ستاد، وسیله نقلیه فرسوده در مرکز اسقاط و بازیافت باقی مانده و کارشناس مرکز اسقاط و بازیافت با همکاری فراجا موظفند ظرف ده روز نسبت به تعیین تکلیف وسیله نقلیه مربوط اقدام و پرونده را مطابق ماده ۳۰ قانون رسیدگی به تخلفات رانندگی (مصوب ۱۳۸۹/۱۲/۸) به واحد رسیدگی به اعتراضات موضوع ماده ۵ قانون موصوف ارجاع نمایند.

تبصره ۲- در صورت احراز تخلف مراکز اسقاط و بازیافت در خصوص واگذاری وسیله نقلیه اسقاط شده یا قطعات اصلی آن (موتور، شاسی، اسکلت اتاق، دستگاه سوخت‌رسان و دستگاه انتقال نیرو) به تشخیص فراجا موضوع، اعزام کارشناس به مرکز اسقاط و بازیافت مذکور به مدت سه ماه متوقف می‌شود و مراتب به همراه مستندات جهت تصمیم‌گیری به کارگروه موضوع ماده (۱۰) منعکس می‌گردد.

^{۱۳۸} ابطال تبصره ۱ از ماده ۴ مصوبه «اتخاذ تصمیماتی در خصوص ساماندهی و توسعه حمل و نقل عمومی، خارج کردن خودروهای فرسوده و مدیریت مصرف سوخت و گاز سوز کردن خودروها و کاهش تقاضای مصرف» (تاریخ تصویب: ۱۳۸۶/۴/۳۱) شماره ابلاغ: ۶۸۰۸۴/ت/۳۷۴۵۶ با اصلاحات و الحاقات بعدی تا ۱۳۹۶/۵/۱۸

ماده ۹- در هر استان، هیأتی مرکب از نمایندگان معاونت امور عمرانی استاندار، سازمان حفاظت محیط‌زیست استان، سازمان صنعت، معدن و تجارت استان، پلیس راهور استان و نماینده مراکز اسقاط و بازیافت استان تشکیل و به ستاد معرفی می‌شود تا با برگزاری جلسات ماهانه، عملکرد عملیات اسقاط استان را رسیدگی و به کارگروه موضوع ماده ۱۰ گزارش نماید.

ماده ۱۰- کارگروهی مرکب از نمایندگان وزارتخانه‌های راه و شهرسازی، صنعت، معدن و تجارت، امور اقتصادی و دارایی، کشور، سازمان حفاظت محیط‌زیست، پلیس راهور فراجا، و اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران در وزارت راه و شهرسازی تشکیل می‌شود و مکلف است:

الف- عملکرد ماهانه استان‌ها را بررسی، تجمیع و گزارش نماید.

ب- دستورالعمل تعیین ظرفیت، نحوه فعالیت، نحوه نظارت و لغو پروانه بهره‌برداری مراکز اسقاط و بازیافت را تدوین و ابلاغ نماید.

تبصره ۱- سقف صدور گواهی اسقاط در هر مرکز اسقاط و بازیافت برابر با ظرفیت مندرج در پروانه بهره‌برداری است که در دستورالعمل موضوع این بند بر اساس شاخص‌هایی نظیر ظرفیت ماشین‌آلات، تعداد پرسنل بیمه‌شده شاغل، وضعیت مالیاتی مرکز اسقاط و بازیافت و سایر شاخص‌های مرتبط مرکز تعریف می‌گردد.

تبصره ۲- مراکز اسقاط و بازیافت خودرو مشروط به ارائه اسناد فروش ضایعات به صنایع بازیافت دارای پروانه بهره‌برداری مشمول ماده ۵ قانون کمک به ساماندهی پسماندهای عادی با مشارکت بخش غیردولتی هستند. هرگونه فروش ضایعات مراکز اسقاط و بازیافت به اشخاص غیرمجاز (اعم از شبکه‌های دلالی، سوداگری و واحدهای غیررسمی) اکیدا ممنوع است.

ماده ۱۱- صندوق حمایت از توسعه و نوسازی صنعت خودرو مکلف است نسبت به ارائه تسهیلات ارزان‌قیمت یا کمک‌های بلاعوض به طرح‌های جایگزینی وسایل نقلیه فرسوده اقدام نمایند.

ماده ۱۲- اجرای مواد ۱۱ و ۱۲ آیین‌نامه در زمینه کنترل و کاهش آلودگی موضوع ماده ۲ قانون هوای پاک متوقف می‌شود.

ماده ۱۳- به منظور تشویق در تولید خودروها و موتورسیکلت‌های برقی، ارائه گواهی اسقاط برای این دسته از وسایل نقلیه معادل ۳۰ درصد از موضوع تبصره ۲ ماده ۱۰ قانون ساماندهی صنعت خودرو می‌باشد.

اتحادیه صنایع بازیافت ایران

شرکت مهوت
مهندسی و مشاوره توسعه ای

کربن موتور
CARBON MOTOR

شرکت مرتبه
مدیریت و نگهداری توسعه ای و مشاوره